

2021. I. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM

AUTONOMY & SOCIETY

TANULMÁNYOK:

Garaczi Imre: Az európai társadalomfejlődés folyamatai Bibó István értelmezésében

Ortutay Katalin: Európai autonómiák – Baszkföld (Euskadi)

Szilágyi István: A katalán autonómia folyamat tanulságai a Kárpát-medence számára

Zongor Gábor: Önkormányzatiság és autonómia

Varga Norbert: Tendzin Gyaco, avagy egy autonómia elvesztése? (1945-59)

Krasztev Péter: Egy hosszúra nyúlt békeszerződés: Neuilly, 1919.

ISSN 2786-085X

9 772786 085007 >

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM

AUTONOMY & SOCIETY

Társadalomtudományi folyóirat

ISSN 2786-085X

Főszerkesztő / Editor-in-Chief: Kulcsár László

Főszerkesztő-helyettes / Managing Editor: Domokos Tamás

Szerkesztőségi titkár / Editorial Assistant: Lehotzki Ildikó

A szerkesztőbizottság elnöke / Senior Advisory Editor: Garaczi Imre

Szerkesztők / Editors:

A. Gergely András	Garaczi Imre
Biró A. Zoltán	Samu István
Bodó Julianna	Szenkovics Dezső
Varga Norbert	

Szerkesztőbizottság / Editorial Board:

Balsay István (Székesfehérvár)	Rostás Zoltán (Bukarest)
Csernicskó István (Beregszász)	Stojic Karanovic Edit (Belgrád)
Duray Miklós (Pozsony)	Szilágyi István (Veszprém)
Hervainé Szabó Gyöngyvér (Székesfehérvár)	Tonk Márton (Kolozsvár)

Szakmai partnerek / Partners:

Az MTA Veszprémi Területi Bizottsága Gazdaság-, Jog- és
Társadalomtudomány Szakbizottság
Kodolányi János Egyetem Fejlesztő Szociológia Kutatótanszék
Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány
Magyar Városkutató Intézet

Szerkesztőség címe / Office:

8000 Székesfehérvár, Rákóczi u. 25.

E-mail: autonomia@enigma.hu

www.autonomia.enigmakiado.hu

Kiadó / Publisher:

ENIGMA 2001. Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.

8200 Veszprém, Hoffer Ármin sétány 2.

Hungary

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM

AUTONOMY & SOCIETY

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

TARTALOM

Kulcsár László – Domokos Tamás

Köszöntő 4

TANULMÁNYOK:

Garaczi Imre

Az európai társadalomfejlődés folyamatai Bibó István értelmezésében .. 6

Ortutay Katalin

Európai autonómiák – Baszkföld (Euskadi) 20

Szilágyi István

A katalán autonómia folyamat tanulságai a Kárpát-medence számára ... 32

Zongor Gábor

Önkormányzatiság és autonómia 45

Varga Norbert

Tenzin Gyaco, avagy egy autonómia elvesztése? (1945-59) 55

Krasztev Péter

Egy hosszúra nyúlt békeszerződés: Neuilly, 1919. 72

MŰHELY:

Samu István

Mentális határ az Ipoly mentén 84

GONDOLATOK KÖNYVEKRŐL

A. Gergely András

Civilitás, meg ami utána következik 107

Formai és szerkesztési követelmények..... 122

KÖSZÖNTŐ

TISZTELT OLVASÓ!

Az „Autonómia és Társadalom” (Autonomy & Society) folyóirat egy új társadalomtudományi fórum mindazok számára, akik különböző megközelítésekből, nézőpontból kutatják az autonómia fogalmának és intézményeinek szerepét, jelentőségét a társadalomban, legyen szó közösségekről, foglalkozási csoportokról, településekről, régiókról, nemzetiségekről, nemzetrészekről, sajátos kultúrával rendelkező népcsoportokról.

A fogalom – autonómia - sokféle jelentéstartalommal bír a tudományos életben. Különböző diszciplínák használják, de ritkán találkozhatunk olyan írásokkal, amelyek ötvözik e megközelítéseket. A társadalmi élet különbözőbb szintjein tapasztalható közösségi magatartások, cselekvések soha nem érthetők meg csak egy szempont alapján, ami esetünkben azt jelenti, hogy a legkülönbözőbb jelentésű „autonómiák” mind hordozzák az adott megnyilvánulások társadalmi, történeti, kulturális hátterét.

Az autonómia fogalmával összefüggésben tapasztalható idegenkedések, gyanakvások, félelmek a legtöbb esetben abból származnak, hogy a fogalomhoz olyan meggyőződések, tartalmak kapcsolódnak, amelyek magukra, a félreértelmezéseket képviselők hibás történelem és társadalom felfogására jellemzők.

A fejlett történelmi szemlélettel rendelkező birodalmak elit csoportjai már az ókorban rájöttek, hogy bizonyos autonómiák biztosítása nem gyengíti befolyásukat a meghódított területeken, hanem épp ellenkezőleg, a stabilitás biztosításának egyik eszköze. Sok esetben ez a felismerés nem született meg, hanem az autonómia megvalósulását célzó folyamatban a kontrol gyengülését látták, amely véleményük szerint politikai instabilitáshoz vezethet. Az utóbbi felfogás korunkban is tapasztalható a társadalom különböző szintjein, intézményeivel kapcsolatban. Nincs tehát arról szó, hogy az autonómia és a társadalom viszonyának kutatása, elemzése ne lenne ma is aktuális.

Az „Autonómia és Társadalom” tudományos igényű, multidiszciplináris jellegű folyóirat, amely helyet ad számos diszciplína témával összefüggő írásoknak: társada-

lomfilozófia, társadalomtörténet, kulturális antropológia, néprajz, kulturális örökség, közösségfejlesztés, szociológia, politológia, geopolitika, történeti- és társadalomföldrajz, kulturális földrajz, regionális gazdaságtan, közigazgatás, nemzetközi jog.

A szerkesztők és a szerkesztőbizottság névsorából látható, hogy a folyóirat erősen koncentrált a Kárpát-medence társadalmi, történeti, kulturális viszonyainak alakulására, annak tudományos kérdéseire. Ez azonban nem jelent kizárólagosságot. A folyóirat szívesen lát tematikus irányainak megfelelő írásokat a világ minden tájáról. Meggyőződésünk, hogy a régióink számára hasznos ismereteket nyújthatnak a más tájakból, kultúrákból érkező tudományos eredmények.

Köszönjük, hogy figyelmet szentelt folyóiratunknak, s reméljük, hogy szerzőink között is üdvözölhetjük!

Székesfehérvár, 2021. május

Kulcsár László & Domokos Tamás

AZ EURÓPAI TÁRSADALOMFEJLŐDÉS FOLYAMATAI BIBÓ ISTVÁN ÉRTELMEZÉSÉBEN

Garaczi Imre¹

ABSZTRAKT

Bibó István utolsó műve *Az európai társadalomfejlődés értelme* című, 1971-1972-ben magnóra mondott gondolatai. Ezt az esszét betegsége, majd halála miatt már nem tudta végleges formába önteni, de mindezek ellenére egyfajta szellemi végrendeletnek tekinthető. A mű a *Történetfilozófiai és politikaelméleti vázlat* alcímet viseli. Bibó politikai filozófiája a rendszerváltás utáni politikai mező szinte mindegyik pártirányzata számára alapot nyújtott, és gyakorta egymással merőben ellentétes irányzatok is találtak elemzéseiben érveket programjaik kialakításához. Ennek oka, hogy az általa érvényesnek tartott, különne európai értékek között kísérelte meg létrehozni a harmóniát. Műveiben nem törekedett egy kizárólag érvényes szintézis megteremtésére, hanem a különféle politikai formák egyeztetési lehetőségeit kutatta. Történetfilozófiai nézeteiben szorosan kapcsolódik össze a kereszténység a liberalizmussal és a szocializmussal. Kísérletének a lényege az volt, hogy e három elv működőképes intézményrendszereit miképpen lehet felépíteni és összehangolni. Élete során mindig bízott abban, hogy az egyes uralmi típusokat humanitárius alapon meg lehet szabadítani a félelemtől, az agresszivitástól és az autark hatalmi intézményektől. A tanulmány ezt a folyamatot elemzi, összekapcsolva a kelet-közép-európai térség autonómia-lehetőségeivel.

Kulcsszavak: *Kelet-Közép-Európa, autonómia, értékválasztás, történetfilozófia, társadalomfejlődés, megegyezéses és határolt forradalom.*

¹ **Garaczi Imre**, az MTA VEAB alelnöke, témavezető, PTE, TTK, Földtudományok Doktori Iskola (garaczi.imre@gmail.com)

SOCIAL DEVELOPMENT PROCESSES
IN EUROPE AS SEEN BY ISTVÁN BIBÓ

ABSTRACT

The last work of István Bibó, *The Meaning of European Social Development*, was his thoughts recorded on a tape in 1971-1972. He was no longer able to finalize this essay due to his illness and then death but despite this it is a kind of spiritual will. It bears the subtitle: *Outline of Philosophy of History and Political Theory*. Bibó's political philosophy provided a basis for almost every political direction in the political field after the regime change, and often completely contradictory tendencies also found arguments in his writings to shape their programs. This is possible because he tried to create harmony between the diverse European values, he considered valid. In his works, he did not seek to create an exclusively valid synthesis but explored the possibilities of reconciling different political forms. In his philosophical views on history Christianity, liberalism and socialism are closely linked. The essence of his oeuvre was to find a way for harmonising the operable institutional systems of these three principles. Throughout his life, he believed that the different types of political rules could be freed from fear, aggression, and autarchist institutions if approached from a humanitarian angle. The study analyses this process and project the findings on the possible autonomies in the Central and Eastern European region.

Keywords: *Central and Eastern Europe, autonomy, choice of values, compromised and limited revolution, development of society, philosophy of history.*

Bibó elméletének indítékait és alapjait plasztikusabban és árnyaltabban érthetjük meg, ha elemezzük *Az európai társadalomfejlődés értelme* című, 1971-1972-ben magánóra mondott gondolatait (Bibó 1982). Ezt az esszét betegsége, majd halála miatt már nem tudta végleges formába önteni, de mindezek ellenére egyfajta szellemi végrendeletnek tekinthető. A mű a *Történetfilozófiai és politikaelméleti vázlat* alcímet viseli. A bevezető részben Bibó a politika működésének elméleti módszereit értékeli, valamint rámutat a világtörténelem eseményeinek sémákhoz kötött felfogásaira, és ezzel kapcsolatban hívja fel a figyelmet arra, hogy:

„Semmi sem veszedelmesebb tehát a politikában, a politika elméletében és gyakorlatában, mint az, ha egy ilyen séma, egy ilyen koncepció egyszerűen tudományosnak deklarálja magát, és hívőit olyan félrevezető és veszedelmes bizonyosságba ringatja, amely bizonyosságnak ezen a területen nincs meg a lehetősége. Aki ilyen félrevezető bizonyosságban él, az szükségképpen hamis helyzetben él. Nemcsak a politika gyakorlati művelőjének, de a politika elméleti művelőjének is szükségképpen meg kell őriznie a politikai állásfoglalás, a politikai cselekvés ki nem iktatható, intuitív, szuggesztív, művészeti elemeit.

Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy mindez szükségképpen a szélsőséges érzelmi kilengés állapotában és hangulatában kell, hogy történjék. A politika a maga összes művészi, szuggesztív, intuitív elemeivel együtt lehet és kell is, hogy nagyon nyugodt legyen: lehet nagyon ésszerű, nagyon mérlegelő, nagyon racionális is, de ugyanakkor mégis tudnia kell azt, hogy azok a kísérletek, amikre az emberiséget buzdítja, emberek tömegeinek a bőrére mennek, ennél fogva soha a tudományos egzaktságnak arra fokára, amire a természettudomány, nem juthatnak el.” (Bibó 1982, 561)

Ugyanezt a szemléletet Bibó alkalmazhatónak tartja a vallásra is, hiszen a vallások koncepciói szuggesztíven megfogalmazva hatnak a hívekre, és ha már átszövi életüket, így már szinte lehetetlen szabadulni tőle. Tehát a politikában és a vallásban egy kísérlet sokkal kockázatosabb, mint a tudományban, mert következményeik jóval hosszabb idő alatt bontakoznak ki, és nem megismételhetők. Mindezek alapján szögezi le Bibó azt, hogy a politika gyakorlatára megfogalmazott koncepciók nem léphetnek fel a tudományos egzaktság bizonyos igényével.

A politikára vonatkozó bármely kérdésfeltevés általában valamilyen probléma vagy hiány szemrevételezésével kezdődik. Tehát alapul vehetjük az emberiség történetének olyan időszakaszait, amikor a társadalom vagy a közösség élete békés, nyugodt és kiegyensúlyozott körülmények között zajlott, de ez a helyzet különféle okok miatt megbomlott vagy lehanyaglott. Tehát a feladat az, hogy a korábbi állapotot – immáron új körülmények között – helyreállítsuk. Ezt támasztják alá Bibó példái a rousseau-i természeti állapotról, a marxizmus ősközösségéről vagy a Biblia paradicsomi ártatlanságáról. Mindehhez hozzáfűzi még azt is, hogy az ember az egyetlen élőlény, amely leendő halálának tudatában van. Ez a biológiai-antropológiai tudat a félelem tudata. Ez az érzet biztosítja azt a lehetőséget, hogy egyrészt az ember legyőzhesse a félelmet, másrészt fokozza a félelmet. Az ember legelső szabadsága – minden ideológiától és más elmélettől függetlenül – a félelemtől való szabadság.

„És ezzel kapcsolatban az egész kifejtendő elgondolásnak az alap gondolatát már most előrevetitem azzal, hogy nagyon lényeges felismerés az, hogy a más ember kényszerítése útján való hatalomszerzés és a félelemtől való megmenekülésnek ez az útja, hamis. Tehát tévútra vezet, ha a hatalom, a kényszer, az erő tudat fokozásával akarok megszabadulni a félelemtől. A félelemtől pontosan úgy szabadulhatok meg, ha sem én nem állok embertársaimnak nyomasztó kényszere alatt, sem én nem tartok embertársat nyomasztó kényszer alatt.” (Bibó 1982, 563-564)

Bibó eme feltételezése természetesen intellektuális-idealista felfogás, hiszen a politika művelői éppenséggel gyakorta folyamodnak céljaik megvalósítása érdekében a félelemkeltés eszközeihez.

„A valamennyire is bonyolult társadalmak fejlődése úgy indult el, hogy nagyméretű hatalomkoncentráció-zsarnokságok jöttek létre, és a legfőbb törekvés ezeknek a hatalomkoncentrációknak a kisebb-nagyobb mértékű szakralizálásra, szentségessé, vallásilag megszenteltté tételére irányult, amely esetleg nem minősült szükségképpen a szó szoros értelmében vett vallásnak, hanem esetleg jelenthetett vallási eredetű ideológiákat is; a lényeg az, hogy a hatalmat fölsőbb erőktől adottnak nyilvánította ez a szemlélet, s éppen ezáltal, a megszentelt voltán keresztül próbálta humanizálni, és a megszentelt voltán keresztül próbált mind a hatalmasokban mérsékletet, mind pedig az alávetettekben belenyugvást és az egészben egy bizonyos rendezettséget elérni. Az a döntő, átütő felismerés, hogy a hatalomnak ebből a félelmes cirkulusából így nincs kiút, mert az ilyen módon létrejött hatalomkoncentrációk újból meg újból szükségképpen egyéni és tömeghisztériákban, zsarnokságok tombolásában, dinasztiák váltakozásában és erőszakok sorozatában nyilvánulnak meg; s az a gondolat, hogy ebből a cirkulusból van egy kiút, nem túl sok ponton jelent meg az emberiség történetében.” (Bibó 1982, 564).

Az emberi történelem különféle korszakaiban gyakorta megkísérelték a félelem módszerének megszüntetését, de ez általában nem járt eredménnyel. Bibó két modellt említ, amelyek kísérletet tettek a félelemmentes tradíció megteremtésére: az egyik a görög-római, a másik a kínai. A görög kísérlet volt az első, ahol alkotmányok létrehozásával kívánták a városállam politikáját szabályozni, és a legfontosabb újítás ebben az, hogy a hatalmat ne az emberek, hanem a törvények gyakorolják. A görög kísérleteket a római történelem koronázta meg azzal, hogy képes volt kialakítani az egyes korszakok tartós legitimitását. Ez akkor szakadt meg, amikor a Kr. u. 3. században a keleti istenkirályságok megszüntetik a korábbi görög alkotmányosságok érvényét, s ezt már a késő-római császárság sem volt képes helyreállítani.

A kínai modell más alapokon szerveződött, itt a kiindulópontot Konfuciusz állametikai rendszere jelentette. Ennek a típusnak a kohéziós erejét a kötelességek és a kötelességteljesítések láncolata biztosította a családftól egészen a császárig. Bibó felhívja a figyelmet arra, hogy a kínai politikai szerveződés kifejezetten racionális eszközöket tartalmaz, és a vallás szakrális foka nem túl erős, tehát nem nyomja el a racionalitást. Mindebből érzékelhető, hogy egy társadalomban minél nagyobb és széleskörűbb a zsarnokság foka, ezzel párhuzamosan szintén nagyfokú a misztikus és átláthatatlan vallási rendszerek tartalma.

Az európai modellel kapcsolatban Bibó nagy jelentőséget tulajdonít a kereszténység szerepének, s ezen belül hangsúlyozza az erőszak bármely formájának elutasítását. A krisztusi példát említve a szelídség hatalmát emeli ki, s hozzáteszi, hogy a szelídség felismerése után sem kell gyámoltalan emberré válni, hanem el lehet érni a célokat ugyanúgy, mint agresszivitással.

A kereszténység a keleti gyökerekből fejlődött ki, de mégsem keleten vált uralkodóvá, hiszen az ázsiai despotikus és szakrális királyságok elnyomták a terjedését. A

római társadalom erőszaktól és gyűlölettől való megmentése Szent Ágoston életművével valósul meg. Ebből Bibó kiemeli, hogy:

„Az lényeges, ami az Isten országáról szól, amelyik egyszerre megfogalmazza ennek a világnak a másodrendűségét és hiábavalóságát egy jobb világgal szemben, ugyanakkor azonban olyan mértékeket ad ennek a jobb, isteni világnak a jegyében az evilági dolgok megítélése számára, amelyek egyben az alapvetően túlvilágra beállított keresztény álláspontból csudálatos kivezető módon egyben utat mutatnak affelé is, hogy ezt az evilágot is lehet a másik világ felé közelíteni.” (Bibó 1982, 570).

„Nincs természettörvény, amelyik azt mondaná, hogy a rabszolgaságból a hűbériségbe és a hűbériségből a kapitalista társadalomba és így tovább, fejlődünk. Az emberiségnek vannak a társadalom értelmes fejlődésére irányuló kísérletei, ilyen kísérlet a kínai, amelyik a maga előző formájában minden jel szerint megakadt, és a legújabb korban átengedte magát az európai újabb inspirációknak, és ilyen kísérlet a többszöri zökkenőkkel folyó görög-római-középkori európai; és ahol ilyen kísérlet van, ott van értelme beszélni a társadalom fejlődéséről, és az adott esetben van értelme beszélni például forradalmakról is.” (Bibó 1982, 571-572).

Szent Ágoston tanítása szerint az állam világi hatalmát etikai elvekre kell alapozni, és az isteni törvények alapján a királyok kötelessége, hogy a társadalom egészének érdekeit figyelembe véve kell vezetniük az országot. Ezzel kapcsolatban tulajdonít Bibó nagy jelentőséget annak, hogy az európai hatalomgyakorlásban viszonylag magas szinten állt az etikai elvek szigorú figyelembevételére, és sajnálatosnak tartja azt, hogy a papság és az egyházi intézmények szintén hatalmi szervekké is váltak. Ugyancsak fontosnak tartja a 9-10. században a cluny-i reformok nyomán kialakult hűbériség erkölcsi alapjait, valamint az emberi társadalom fejlődésének szükségszerű és véletlenszerű állomásait.

A középkorban az egyenlőség eszményének fokozatos térnyeréséhez alapvetően járult hozzá az üdvözülés keresztény elvének elterjedése. Ezt az elvet a városi polgárság is átvette, és mint haladó eszmét tartotta számon. Mindebben fontos szerepe volt az egyház pedagógiai munkájának, s ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a polgári lét, mint tudatos életforma, vált követendővé szemben az arisztokrácia hivalkodó és munkátlan világával, s ez a tendencia nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a középkor végétől a nemesség társadalmi szerepe fokozatosan csökken.

„Az egészet összefogta a keresztény túlvilág képe és a keresztény üdvözülés életviteli mintája, amely a végső felemelkedés lehetőségét mindenkinek nyitva hagyta, és olyan világképet hozott létre, amelyben az üdvözülés jegyében a legalacsonyabb is föléje emelkedhetett a legmagasabbaknak, akik éppúgy elkárhozhattak, mint bárki más. Ezen a világképen keresztül a

papságnak időnként módjában volt a leghatalmasabbakat is az elkárhozás félelmével eltölteni, és gonosztetteiket fejükre olvasni. Teljesen helyén nem való, és egy más világból átvetített cinizmus az, amelyik ezt a szerepet kicsinyíteni akarja, és ennek a szerepnek a társadalomszervezési jelentőségét nem látja át. Ez a világkép nemcsak igazolta a fennálló hatalmi különbségeket és a társadalmi lehetőségek kiáltó ellentéteit, hanem ugyanakkor kritikát és – távol szóval élve, s egy sokkal később megjelent jelenséget előreve-títve – forradalmi kritikát is lehetővé tett ezekkel a hatalmakkal szemben.” (Bibó 1982, 576).

Ezután Bibó hosszan elemzi a különféle európai forradalmak és a feudalizmus kapcsolatát, és kiemeli, hogy mindennek az a legfőbb oka, hogy a kontinentális Európa országaiban a középkori alkotmányosság nagy kísérletei kudarcot vallottak, és úgy az állami, mint a pápai hatalom abszolutisztikussá vált. E folyamattal párhuzamosan kiemelkedő jelentőséget tulajdonít annak is, hogy a protestantizmust felvállaló Észak-Európa viszont a fejedelmi abszolutizmus hatalma alá kerül, és ez a római arisztokratizmus szemléletét hosszú időre konzerválta. Ebben a társadalomképben a központi szerepet a bürokratikus szabályozott, olykor népjóléti célokat is kitűző, de centralizált állammodellek erősödtek meg, amelyben a paraszti és polgári lakosság gyér szabadságjogokkal rendelkezett. Ezt az egyre jobban megmerevedő szituációt kísérelte meg áttörni a francia forradalom, amelynek társadalomkritikai alapjait a nemesi, a klerikus és a honorácior értelmiség tűzte napirendre. Bibó megjegyzi, hogy ez azért is érdekes, mert például a francia polgárság az ancien régime hosszú időszaka alatt szinte szimbiózist alakított ki a királyi hatalommal, és sokáig azt a célt követte, hogy a királyság intézményével együttműködve szüntesse meg az arisztokratikus előjogokat, sőt a polgárság egyes csoportjai már az arisztokratáknál is nagyobb vagyont szereztek.

Ezen a ponton Bibó egy hosszabb kitérőt tesz a forradalom és a forradalmi erőszak kapcsolatának értelmezéséről. Kiemeli, hogy az európai társadalomszervezés különféle ideológiáiban fontos elemként jelenik meg az erőszak mennyiségének csökkenése és az erőszaktól való félelem feloldása. Ez az igény nem polgári találmány, hiszen már a korábbi hűbéri rendszerekben is az egyház, ha támogatta is az erőszakot, ez pusztán a béke helyreállításának jegyében tette.

Bibó szerint „a francia forradalom az európai történelemnek egyszerre a legsikeresebb és a legsikeretlenebb forradalma.” (Bibó 1982, 581). A sikerességet azzal érveli, hogy lehetővé vált a társadalom egészének racionális átszervezése, a sikertelenséget pedig azzal, hogy e forradalom nyomán megnövekedett a félelemérzet a nyugati világban. Ehhez fűzi hozzá azt, hogy minden érvényes társadalomszervezés alapja – ideológiától függetlenül – az a kíváncsi, hogy a polgárok között abszolút érdekelletétek nincsenek, mindössze a problémát az jelenti, ha egyes csoportok görcsösen ragaszkodnak vélt vagy valós érdekeikhez. Ezzel összefüggésben a forradalmi erőszakot csak abban az esetben tartja termékenynek, ha egy adott szituációban a megmerevedett politikai patthelyzetet egy gyors beavatkozás oldja fel

a megvalósítandó célok érdekében. Igen veszélyes viszont az a helyzet, amikor az erőszak nyomán hatalomra került győztesnek kedve támad az erőszak módszeressé tételére, és ezt már az egész társadalommal szemben tartják fontosnak. Ebben az esetben az erőszak már egy újfajta zsarnokságot implicál, és áthatja a társadalmat a félelem légköre. Franciaországban további problémát jelentett az, hogy a felvilágosodott értelmiség – áthatva az antiklerikalizmussal – céljául tűzte ki az egyház lelki hatalmának teljes megszüntetését.

Ez a túlzó álláspont a mélyen vallásos társadalomnak az ellenkezését váltotta ki, s ennek a folyamatnak a végpontja a forradalmi terror őrzöngése. A terror állandósulása a forradalom csődjét jelentette, és félelmet keltett európai népeiben. Ezen kívül – Bibó olvasatában – a forradalmi terror hozta létre mind a mai napig kiható hatállyal azt az azelőtt nem ismert két teljesen terméketlen emberfajtát, amelybe – azóta – az európai gondolkodás be van zárva, mereven és reménytelenül: a *hivatásos reakcióst* és a *hivatásos forradalmárt*. Mind a két emberfajta tökéletesen steril jelenség; a valóságos politikus, a valóságos államférfi, a valóságos társadalomreformer pontosan egyformán képes a konkrét szükségletnek megfelelően hagyományörző és társadalmat reformáló, esetleg forradalmi lépéseket tenni, s nem alapvető alkati adottsága neki az, hogy ő reakciós, vagy az, hogy ő forradalmár. A francia forradalom választotta ki az emberiségéből ezt a két alapvetően terméketlen emberfajtát; azt, amelyik mindent görcsösen őriz, és azt, amelyik mindent eszeveszetten támad.

Ez a gondolat sor Bibó történeti értelmezésének egyik sarkpontja, ugyanis a terror ekkor vált a forradalom mítoszának egyik megalapítójává, és a későbbi haladó mozgalmak, letérve a társadalomfejlődés organikus útjáról, lehetővé és igazolttá tették az ideológiához kötődő szélsőséges magatartást.²

E gondolatok jegyében vezet be Bibó a haladáseszme marxista típusú megfogalmazásának kritikáját. Részletes logikai koncepció alapján tárja fel annak az elvnek a tarthatatlanságát, hogy a modern társadalom fejlődésében a polgári kapitalizmusból szükségszerűen lenne kivezető út a szocialista forradalom. Azzal érvel, hogy a kapitalizmust követő szocializmusnak csak akkor lenne értelme, ha a kapitalizmus már megvalósította az összes történeti formáját, és teljes mértékben kiforrott. Ezt igazolva hozza fel Oroszország példáját, ahol összetorlódott a feudalizmus a kialakulóban lévő kapitalizmussal, és a szocialisztikus eszmék jegyében célként kitűzött új rendszer mindössze egy kis létszámú hivatásos forradalmár diktatórikus és totalitárius uralma lett.

Ehhez kapcsolódva részletezi a marxizmus ideológiai és tudományos igényének kritikáját. Véleménye szerint, a társadalmat kutató elméletek nem léphetnek föl

2 Bibó szerint a szocializmus eszmerendszere tulajdonképpen a polgári liberalizmus szélesebb értelemben vett folytatása. E két elv között az a fő különbség, hogy míg a liberalizmus elsősorban a premodern korból származó születési előjogokat kívánja megszüntetni, addig a szocializmus az örökölt vagyonból származó előnyöket is kritika tárgyává teszi. Így nem tartja helyesnek a szocializmust szembeállítani a liberalizmussal, hanem a szabadság ügyének érdekében – a felesleges ideológiák nélkül – egyszerre érdemes liberálisnak és szocialistának lenni. A szocializmus kialakuló eszményének és szellemi térnyerésének alapvető gátját képezte az európai restaurációs korszak létrejötte a francia forradalom után. Ebből következik, hogy a szocializmus eszméje, mint állapot, és mint folyamat, hamis ideológiák tartalmává válhatott.

a tudományos státusz igényével, hiszen csak a megvalósult gyakorlat igazolhatja e szándékok érvényességét. Másrészt a társadalmi forradalmakkal folytatott kísérletek csak hosszú idő alatt és történeti távlatból szemlélve mutathatnak fel maradandó eredményeket. Tévesnek tartja azt a szemléletet, ami szerint a marxizmus hívei minden esetben alapfeltételnek tekintik a hatalmon lévő uralkodó osztály erőszakkal történő megdöntését. Hibás feltételezésnek tartja azt is, hogy a marxizmus hívei ugyanolyan értelemben tartják uralkodó osztálynak a polgárságot, mint a monarchiák és az abszolutizmusok arisztokráciáját.³

Bibó marxizmuskritikájának fontos eleme az erkölcs szerepének vizsgálata a marxizmus és leninizmus gyakorlatában. Kiemeli, hogy az erkölcs felfüggesztése a hatalom megszerzésének törekvésében átmenetileg igazolható, de egy új típusú politikai forma hosszú távú stratégiai megoldásában viszont nem nélkülözhető:

„És itt van a marxizmus nagy furcsasága, az, hogy ezt az erkölcsi pátoszt nem vállalja, pontosabban meg akarja fosztani az erkölcsi jellegétől, másodlagossá akarja tenni benne az erkölcsi jelleget, illetve minden erkölcsi jellegű állásfoglalást érdekviszonyok függvényévé akar tenni, és az érdekviszonyokat valami módon primernek akarja állítani. Már most előrebocsátom, hogy ebben a beállításban is lényegileg propaganda és verbuváló szempontok a döntők. Ha én azt mondom, hogy erkölcsileg föl vagyok háborodva ezen vagy azon, és ezt orvosolni kívánom, s ez ellen harcra szólítom föl az összes érdekelteket, akkor nagyon félelmetes vállalkozásra hívom fel őket. Ha ellenben azt mondom, birtokomban van egy tudományos eszköz, amelyik garantálja nektek a győzelmet, birtokomban van egy olyan eszköz, amely az ellenfél minden erkölcsi ellenérvét semmivé teszi azzal, hogy egyáltalán nem ismer el erkölcsi ellenérvet, birtokomban van egy olyan eszköz, amivel a haladás pozícióját a számotokra eleve biztosítom, tehát nektek nem kell erkölcsileg igazatoknak lenni, elég az, hogy ha a haladás pozíciójában vagytok, és akkor az ellenfél eleve el van veszve: ez propaganda, amely rendkívül alkalmas arra, hogy a marxizmus-leninizmus által indoktrinált szocialista harcosokat lellessé és szenvedélyessé és ügyükben bizonyossá tegye, de távoli hatásában az erkölcsi elemnek ez a másodlagossá tétele rendkívül veszedelmes, és végsőleg már előrebocsáthatjuk, valamiféle furcsa nihilizmus felé vezet.” (Bibó 1982, 632).

Természetesen ehhez hozzáteszi, hogy pusztán azért, mert a marxizmus eszméi és a szocializmus megvalósulása a 20. században így alakult, nem szabad elvetnünk a marxizmus és a szocializmus alapvető elveit, hiszen ezekben számtalan olyan elem található, amely pozitív szerepet tölthet be az európai filozófiai és politikai gondolkodásban. Bibó *Az európai társadalomfejlődés értelme* című művének jelentős részében a marxizmus kritikájával kapcsolatosan legfőképpen arra figyelmeztet, hogy

3 Ezen a ponton Bibó fontos kijelentése az, hogy a szocializmus szervezésénél következhetne a liberális kapitalizmusból, ám éppen, hogy az átmenetnek erőszakmentesen kellene történnie, és a politikai érdekelletétekben a kölcsönös meggyőzés eszköze lenne célravezető. Ez a feltételezés azonban eléggé idealisztikus természetű a 20-21. századra vonatkoztatva.

újra kellene írni a szocialisztikus eszmék ideológiai szótárát, s ebből ki kéne törölni az *erőszakos forradalmi változás* elvét, és a szocializmus megvalósulása a liberális demokrácia után mindenféleképpen egy organikus fejlődés eredménye legyen. Fontos kiemelni itt azt is, hogy beleértendő a bibói gondolatmenetbe az is, hogy a szocializmusnak tartalmaznia kell a liberális demokrácia által létrehozott és intézményesült szabadság formáit. Ennek koncepcióit és technikáit így foglalta össze:

„A szabadságjogok kialakult, polgárinak bélyegzett, de valójában egyetemes nyugati technikája: a parlamentarizmus, többpártrendszer, sajtószabadság, bírói jogvédelem, független bíróság, a közigazgatással szemben való bírói jogvédelem együttes rendszere az egész nyugati kultúrkör egyik legnagyobb, legmaradandóbb és legsikeresebb társadalomszervezési teljesítménye, és egyben a maga távoli keresztény gyökereivel tulajdonképpen az egyetlen reális és tartósan eredményes társadalomszervezési lecsapódása a keresztény erőszakmentesség programjának.” (Bibó 1982, 794).

Bibó gondolatmeneteiben gyakran támaszkodik Guglielmo Ferrero kutatásaira. Az olasz történész szocializmusról alkotott véleménye többször is feltűnik Bibó elemzéseiben:

„A szocializmusnak ugyanazok a vonásai vannak, mint a katolikus egyháznak, anélkül, hogy az egyházzal összehasonlítható történelmi jogai volnának erre, mármint arra, hogy igazolja azt az óhajt, hogy a világ üdve titkának egyedüli birtokosa legyen. Ám ez az óhaj egy alig évszázados doktrínának köszönhetően oly módon eltúlzott, hogy nem is veszélyes. A komoly komplikáció másutt van. A marxista szocializmus népszerűsített egy hatalmi doktrínát, amely alkalmazhatatlanná teszi a demokratikus legitimitási elvet. E doktrína szerint a világot a kapitalizmus kormányozná; a hatalom csupán a nagypolgárok kezében lévő eszköz – nagyiparosoké, bankároké, kereskedőké, nagybirtokosoké -, annak érdekében, hogy kizsákmányolják és elnyomják a nagy néptömegeket. S ezek a néptömegek a tőke rabszolgái lennének az államban csakúgy, mint a gyárban; és a politikai szabadság, amelyet a francia forradalom meghirdetett a világnak, csak a polgárság diktatúráját szimulálja, azét a polgárságét, amely a királyok és a nemesek örökébe lép. A francia forradalom mindössze annyit jelentett, hogy a polgárság rátette a kezét az államra.” (Ferrero 2001, 316).

Ugyancsak feltalálhatók Bibó gondolatainak gyökerei Georges Sorel elveiben, aki már a 20. század elején rámutat arra, hogy a marxista elvek bajnokai azért is bizalmatlanok az etikai és morális kötelezettségekkel szemben, mert az utópisták és a demokraták rendszeresen visszaéltek az igazsággal, és az erkölcsi elvekre való hivatkozásaik mindössze átlátszó álokoskodások és politikai retorikák.

„A fő ok, amely a szocialistákat meggátolta abban, hogy az etikai problémákat érdemlegesen tanulmányozzák, az a rajtuk sokáig uralkodó demokrata babona volt, amely arra a hiedelemre csábította őket, hogy tevékenységüknek mindenekelőtt a politikai gyülekezetekben elfoglalandó helyük megszerzését kell céloznia. Amióta csak választások léteznek, el kell fogadni bizonyos általános feltételeket, amelyek kikerülhetetlenül köteleznek minden pártot minden országban és minden korban. Ha valakinek az a meggyőződése, hogy a világ jövője választási programoktól, befolyásos emberek között létrejött kompromisszumoktól és kedvezmények áruba bocsátásától függ, nemigen lehet gondja azokra az erkölcsi gátlásokra, amelyek miatt az ember nem állhat oda, ahol az érdeke a legtisztábban megnyilvánul. A tapasztalat szerint mindazokban az országokban, ahol a demokrácia természete szabadon kibontakozhat, a legbotrányosabb korrupció terjed, s közben senki sem tartja szükségesnek, hogy titokban tartsa galádságait. (...) A választási demokrácia nagyon hasonlít a tőzsde világhoz; mindkettőben a tömegek naivítására kell hatni, meg kell vásárolni a nagy lapok közreműködését, és sok-sok csellet kell megtámogatni a szerencsét; a pénzember, aki nagy port ver fel a piacon, aminek néhány év múltán nyoma sem marad, nem sokban különbözik attól a politikustól, aki a reformok sokaságát ígéri honfitársainak, de fogalma sincs, hogyan fogadtatja majd el őket, és ezek egyetlen kifejeződése egy halom parlamenti dokumentum lesz. Sem az egyik, sem a másik nem ért a termeléshez, és mégis úgy intézik a dolgokat, hogy ráerőszakolják magukat a termelésre, hogy aztán rosszul irányítsák és arcátlanul kiszipolyozhassák: elkábítják őket a modern ipar csodái, és mindketten azt gondolják, a világ bővelkedik annyira kincsekben, hogy gond nélkül lehessen lopni, és a termelők még csak ne is háborodjanak fel túlságosan; úgy megsarcolni az adózót, hogy az fel se lázadjon – ebben áll a nagy államférfiú és a nagy pénzember művészete. A demokraták és az üzletemberek egész különösen értenek ahhoz, hogy csalásait a tanácskozó testületekkel jóváhagyassák; a parlamenti rendszert éppúgy kijátsszák, mint a részvényesek gyülekezeteit. Valószínűleg az említett eljárásmodokból következő mélyleges lelki rokonságuk teszi, hogy valamennyien olyan tökéletesen megértik egymást: a demokrácia az az eldorádó, amelyről a lelkiismeretlen pénzemberek ábrándoznak.” (Sorel 1994, 2015-2017).

Bibó számára súlyponti kérdés az európai társadalomfejlődés sorsát illetően az a szemlélet, ami egyaránt jellemezte a polgári liberális és a szocialista gondolkodókat is, hogy kevés figyelmet fordítottak a hatalom gyakorlásának módszertanára, inkább jellemezte érdeklődésüket a hatalom megragadásának elmélete. Ezért állítja rendszeresen elemzéseinek középpontjába a népképviselési-önkormányzati alapon működő intézmények viszonyait. Mindezt az alapvető szabadságelvek kritériumai szerint vizsgálja. Érveinek egyik gerince az a szemlélet, hogy a megvalósult polgári demokratikus intézmények a szocializmus formái között is követendőkké lennének. Sokak számára talán illuzórikusnak tűnik felvetése a munkásönkormányzatok lehet-

séges szerepéről, s ezt tovább fűzve tartaná fontosnak, hogy a munkások részvényesekké válhassanak. E gondolatai az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc munkástanácsainak programjaiból származnak.

Ugyancsak figyelmeztet arra, hogy a gazdasági élet irányítása nem politikai feladat lenne, hanem a szakértőkre kellene bízni. Ez viszont a dolog természetéből fakadóan jövedelmi egyenlőtlenségeket szül, de ezt kiegyensúlyozhatná egy jól működő demokratikus kontroll. Itt mutat rá arra, hogy a hatalom durva és finom mechanizmusait erkölcsi tartalommal kellene megtölteni. Ugyanakkor óv az értelmiségi zsarnokság lehetőségétől. Igazából az uralom formáinak és jelenségeinek átalakítását óhajtja:

„A feladat nem egyszerű uralomváltás, hanem az uralom jelenségének a megszüntetése. Az emberiség a modern szabadságprogramok megjelenése óta minden eddigi mértéknél nagyobb mértékben érzékennyé vált az eszmék meghamisításával szemben. Ennélfogva azokban az országokban, ahol a szabadság–egyenlőség–testvériség programja komoly megfogalmazást kapott, és komoly mozgalmakat indított el, majd pedig haszonélvezőket és uralmi rátelepedéseket engedett meg, olyan politikai tömeghisztériák jelentkeznek, amelyek rendkívül veszedelmesek, mert az embereket a végső kétségbeesett erőszak ideológiájához sodorják. Ilyen kétségbeesett mozgalmak a világtörténelem egyéb területein, ahol a hatalom moralizálására irányuló fejlődés komoly lendületet nem kapott, nem jelentkeznek. Ott az emberiség hisztériára való hajlandósága különböző vallási mozgalmakban és egyéb szektás hisztériákban jelenik meg. Az, hogy a társadalmi szabadságprogram megvalósítása, és erre a megvalósításra irányuló reménynek a megcsalatoztatása irtózatos, hisztérikus, ádáz, mindenre elszánt, mindent elpusztítani akaró tömegmozgalmakat vált ki, pontosan azt mutatja, hogy amióta a társadalmi szabadságprogram komolyan megfogalmazódott, azóta nem lehet megállni az emberiségnek addig, amíg meg nem találja azokat a szervezeti formákat, azokat az erkölcsi beidegződéseket, amelyek mellett ezt a szabadságprogramot uralmi rátelepedés nélkül meg tudja valósítani.”
(Bibó 1982, 615-616).

Bibó eme álláspontja a demokrácia uralomnélküliségéről példamutatóan korszerű szemlélet a 20. században, de a 21. század elejéről visszatekintve egyelőre csak közelítendő célnak tetelezhetjük, hiszen a kelet-európai rendszerváltások után látható, hogy a demokráciákban többséget szerzett és hatalomra került pártok az alkotmányokban megfogalmazott alapvető szabadságjogokat ugyan betartják és hirdetik, de ugyanakkor az uralom szerepe a gazdasági vonatkozásokban mégis érvényesül, és az ellenzéki pártok részéről rendszeresen kritika tárgya. Bibó gondolataiban itt is megjelenik Ferrero hatása, aki a demokrácia és szabadság legitimitásáról ezt írja:

„Am ekkor szörnyűséges probléma merült fel, ugyanaz, amellyel valaha a monarchiák alapítói is szembetalálták magukat: hogy legitimálni kell a köztársaságot; hogy minden állampolgárt meg kell győzni arról, hogy mindegyikük az elvont népfelség végtelen kis részecskéje, ahogyan annak idején a monarchiáknak sikerült meggyőzniük alattvalóikat, hogy a király szolgálata a legszebb feladat. Ha a demokráciákban és a monarchiákban a hatalom felülről jön, akkor a legitimitás alulról jön, hiszen egyedül azoknak az egyetértése teremtheti meg, akiknek engedelmeskedniük kell. Minden rezsimben tehát a két irányzat találkozási pontja az – az ereszkedő, a hatalom és az emelkedő, a legitimitás -, ahol az állam teljessége megvalósul. Am ha az alulról induló legitimitációs művelet egyforma a monarchiákban és a demokráciákban, akkor sokkal nehezebb megoldani ezt a demokráciák számára. Egy nagyon is elterjedt vélemény, szinte közvélekedés szerint semmi sem kényelmesebb, mint a népet arról meggyőzni, hogy ő a király. Csakhogy ez illúzió. A demokráciákat megalapozó kisebbségek még nagyobb nehézségekbe ütköznek, mint azok, akik monarchiákat alapítottak.” (Ferrero 2001, 195-196).

Bibó *Az európai társadalmi fejlődés értelme* fő gondolati vázát a politikai formák vizsgálatában az erkölcsi értékek megjelenítésére és képviselőire alapozza. Szinte minden történelmi esemény vagy politikai értékkritérium mögött ott áll a morális gondolkodó, aki az európai hagyomány értékválasztásait teszi mérlegre. Idealisztikus alapeszméje az egyenlőségen alapuló emberi méltóság és az ennek megfelelő garatív intézményrendszer megteremtésének lehetősége. Az európai eszmetörténet kiváló megfigyelője, aki szervesen képes ötvözni az erkölcsi követelmények vízióit a realiztikus analízis képességével. Módszere túlmutat a pusztán politikai-filozófiai megállapítások ítéletein: a történelmi események és a politikai formák jelentését az európai hagyomány erkölcsi értékeinek tartalmaiban jeleníti meg.

Bibó elméletének egyik pozitívumát Robert N. Berki így fogalmazza meg: „... politikai filozófiájának második pozitívuma az a tisztaság, tömörség és meggyőző erő (és megint csak: bátorság), amellyel megragadja az európai tradíció lényegét. Értelmezése az európai erkölcsi és politikai örökség és az intézményi formák fejlődése fővonalának eredeti megközelítése. Olyan, amely szinte páratlan a kortárs gondolkodók körében. Bibó biztos kézzel bontja szét ennek a fáradt és egyáltalán nem makulátlan hagyománynak a külső rétegeit, hogy kiemelje a lényegi magvát. Csak egyetérthetünk vele abba, hogy az európai tradíció lényege – az egyes ember méltósága és az ezt lehetővé tevő és biztosító demokratikus intézményrendszer – nem veszített érvényességéből. Ezt nem kellene szégyellnünk, felhígtanunk vagy másra cserélnünk, hanem meg kellene próbálnunk megérteni és ennek a jegyében élni.” (Berki 1992, 9).

Ugyancsak fontos eleme Bibó szemléletének, hogy kora közép-kelet-európai politikai rendszereit összeveti a Nyugat politikai formáival, s ebben a legmeggyőzőbb momentum az, hogy fellép az ideológiai polarizáció ellen, és egyfajta harmadik út megrajzolásával kísérletezve a liberalizmust hozzágondolja a szocializmushoz, ám ez a szocializmus nem azonos a megvalósult kelet-európai rezsimek hirdette elvek-

kel. Szintén Robert N. Berki hívja fel a figyelmet arra, hogy Bibó a modern európai történelem konzervatív olvasatát valósítja meg, de ugyanakkor kora aktuális politikájában egy nyitott és radikális álláspontot foglal el.

„Bibó demokratikus szocializmusa teljesen szabad a forradalom és a felfordulás teherétételeitől, az, az ő modellje szerint, az antik gondolkodás, a középkori kereszténység és a korai modern „polgári” mozgalmak logikus folytatása. A francia forradalomnak és következményeinek bibói értelmezése közel áll a mérsékelt konzervatív írók nézeteihez (Edmund/ Burke-éhez és Hegeléhez, de nem Joseph/ de Maistre-éhez), a lényeg viszont az, hogy szemben velük, Bibó nem áll meg az intézményeknél és ideológiák védelmükénél, amely a felfordulásokra adott azonnali válaszként jelent meg. Féltre a pánikkal és térjünk vissza az erkölcsi alapelvekhez – ez Bibó legfontosabb üzenete, s ez olyan üzenet, amit a „Nyugat” konzervatívjainak, liberálisainak és szocialistáinak egyaránt érdemes lenne megfogadniuk, és hasznukra fordítaniuk, s így talán a jövő néhány „kisiklását” és „torzulását”, ilyen vagy olyan színezetű tömeghistériáját elkerülhetnék.” (Berki 1992, 10).

Az európai társadalomfejlődés értelme kézírata Bibó egyik utolsó munkája, és halála miatt már nem tudta a kiadónak szánt végleges tisztázást elvégezni. Tervei szerint ebből a szövegből több tanulmányt is óhajtott összeállítani. A műből többek között kibontakozik egy európai történetfilozófia, valamint egy marxizmus kritika. A szöveg elemzéseiből kitűnik egy utópisztikus szemlélet, amelynek alapja egy történetfilozófiai szabadságprogram, ahol a társadalmi kapcsolatokban fokozatosan megszüntetné a hatalom különféle módozatait. Elutasítja a determinizmus minden formáját, és elsősorban a moralizmus és a realista látásmód összekapcsolására törekszik. A közép-kelet-európai politikai formák jövőképeihez a nyugat-európai modelleket állította példaként. A liberalizmus megvalósult intézményét elég erőteljesen kísérelte meg a szocialista körülmények közé helyezni. Utópizmusának fontos eleme, hogy történelmi távlatban elképzelhetőnek tartotta azt, hogy a tőkés hatalom birtokosai – humanitárius alapon – erkölcsileg lesznek képesek hatalmi érdekeiket korlátozni, ugyanakkor a nyugati tömegtársadalmak tagjainak erkölcsi és politikai tudatát jóval magasabb szintűnek értékeli, mint azt mi – igaz már történelmi távlatból – értékeljük. Mindehhez egy rendíthetetlen optimizmusa is fűződik, ugyanis lehetségesnek tartja, hogy a tömegtársadalom átlagemberét erkölcsi-politikai neveléssel alkalmasabbá lehet tenni a társadalmi intézmények átalakítására. Mindenesetre a 80-as és 90-es évek magyar értelmiségének kiemelkedő szellemi hatást nyújtott a rendszerváltás munkájának elvégzéséhez.

Bibó politikai filozófiája a rendszerváltás utáni politikai mező szinte mindegyik pártirányzata számára alapot nyújtott, és gyakorta egymással merőben ellentétes irányzatok is találtak elemzéseiben érveket programjaik kialakításához. Ennek oka, hogy az általa érvényesnek tartott, különmemű európai értékek között kísérelte meg létrehozni a harmóniát. Műveiben nem törekedett egy kizárólag érvényes

szintézis megteremtésére, hanem a különféle politikai formák egyeztetési lehetőségeit kutatta.

Történetfilozófiai nézeteiben szorosan kapcsolódik össze a kereszténység a liberalizmussal és a szocializmussal. Kísérletének a lényege az volt, hogy e három elv működőképes intézményrendszereit miképpen lehet felépíteni és összehangolni. Élete során mindvégig bízott abban, hogy az egyes uralmi típusokat humanitárius alapon meg lehet szabadítani a félelemtől, az agresszivitástól és az autark hatalmi intézményektől. A közösséget alkotó polgár tudatával gondolkodott, és a progressziót nem egy ökonomista-technicista világban képzelte el, hanem a megegyezéssel, tervezett és határolt módon gondolta felépíteni az európai világ jövőjét, ahol a közösséget alkotó polgár számára a hatalmi aktorok képesek garantálni az autonóm intézmények létét és az emberi méltóságot.

TRODALOM

- Berki, R. N. 2004, A moralizmus realizmusa: Bibó István politikai filozófiája. Ford. Csepregi András. In. Dénes I. Z. (szerk.), *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949*.
- Bibó, I. 1982, Az európai társadalomfejlődés értelme In: *Összegyűjtött munkái 2.* Sajtó alá rendezte: Kemény István és Sárközi Máttyás, EPMSZ, Bern, 560-635.o
- Ferrero, G. 2001, Hatalom. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Sorel, G. 1994, *Gondolatok az erőszakról*. Századvég Könyvtár. Budapest.

EURÓPAI AUTONÓMIÁK – BASZKFÖLD (EUSKADI)

*Ortutay Katalin*¹

„Az államok a történelem vak produktumai;
a történelem pedig a hatalom és a véletlen együttese.
Ezért az államok nem azonosak a népcsoportokkal.”
(Héraud 1991, 1)

ABSZTRAKT

A spanyolországi Baszkföld Autonóm Közösség (Euskadi) az egyik olyan európai autonómia modell, amely sok tanulsággal szolgálhat olyan régiók számára, akik hasonló léptékű terveket szőnek.

Jelen tanulmány a baszkföldi autonómia kérdését két megközelítésben mutatja be: az identitás felől, amely meghatározza az autonómiában élő egyéneket, legyen az etnikai, nyelvi, vagy bármely más jellegű identitás; illetve a gazdasági és pénzügyi önállóság felől, amely meglepő tényekkel támasztja alá Baszkföld esetében az autonómia státuszának mindenki számára előnyös voltát, sőt, mások számára is példaként szolgáló megvalósítását.

Kulcsszavak: *autonómia, identitástudat, gazdasági fellendülés, adózás, termelékenység*

AUTONOMIES IN EUROPE – BASQUE COUNTRY (EUSKADI)

ABSTRACT

The Autonomous Community of the Basque Country in Spain (Euskadi) is one of the European autonomy models that can teach quiet a few lessons for regions with aspi-

¹ Ortutay Katalin, nyelvész, habilitált egyetemi docens, a Pannon Egyetem oktatója (ortutay@gmail.com)

rations on a similar scale. This study presents the Basque autonomy in two contexts: 1. the identity that defines individuals living in autonomy, be it ethnic, linguistic, or any other type of identity; 2. economic and financial autonomy, which provides surprising evidence proving that the Basque autonomy is a beneficial institution for all, that can serve as an example for others.

Keywords: *autonomy, identity, economic recovery, taxation, productivity*

BEVEZETÉS

Az autonómia fogalom definiálása kapcsán a témával foglalkozó kutatók komoly nehézségekbe ütköznek. Bár etimológiai szempontból az autonómia terminus két görög szóból származik: az *auto* (jelentése 'ön') és a *nomos* (jelentése 'törvény, szabály') szavakból, tehát eredeti jelentése arra a jogra vonatkozott, amelynél fogva valaki megalkothatja a saját törvényeit. Nyelvészként nem is bonyolult tehát meghatározni a szó jelentését, azonban más a helyzet a fogalom különböző értelmezésével, szűkebb és tágabb jelentésével. Az sem mindegy, melyik tudományterület felől közelítjük meg az autonómia kérdését. Napjainkban a fogalmat három tudományterület keretein belül használják: a filozófiában, a természettudományokban és a jogban, elsősorban a nemzetközi jog terén. Jelen tanulmány célja nem is a definiálás, Miklósné Zakar Andrea meghatározása viszont jól összefoglalja a fogalom különböző értelmezését:

„Autonómiának tekinthető egy adott közösségnek valamilyen érdekképviseleti vagy akár bizonyos igazgatási jogosítványokkal bíró intézményrendszerrel való felruházása, mely jogosítványok kötődhetnek a közösség által lakott terület egészéhez, esetleg egy részéhez, de átfogja a közösséghez tartozó vagy oda tartozni akaró (identitást felvállaló) összes individuumot.” (Miklósné Zakar 2010, 76)

Az autonómia léte vagy nemléte szempontjából megállapítható, hogy jóval több olyan kisebbségi helyzet létezik ma a világban, ahol a kisebbségi területi autonómia létrehozásának fennállhatnának az objektív és szubjektív feltételei, mint amennyi autonómia működik az egyes államokban. Európában az egyes népcsoportok aktuális helyzete a saját státusz nem-lététől a többség és a kisebbségek közötti kvázi-egyen-jogúság státuszáig terjed.

Az ezzel kapcsolatos szóhasználat kérdése is érdekes. A legtöbb nyelvben – az európai nyelvekben feltétlenül – elterjedt és régóta használatos az autonómia kifejezés, de ezzel párhuzamosan más terminusok is kialakultak, amelyek nagyjából ugyanerre a jelenségre utalnak. Ilyen terminus például az „önigazgatás” (*self-administration/aut-administration*), az „önszabályozás” (*self-rule vagy home-rule*), vagy még az „önirányítás” is (*self-management/autogestion*), de az „önrendelkezés” (*self-determination, autodétermination*) is gyakran előfordul a szakirodalomban (Tóth 2014, 13-14).

Ezzel szemben az újlatin nyelvekben az autonómia kifejezés a domináns. Kivételt képez a francia, hiszen a francia jog még az önkormányzat kifejezést is igyekszik

kerülni olyan esetekben, amikor valamilyen kisebbségi színezete lehet a regionális önkormányzatnak. De ez nem meglepő, hiszen a franciák a kisebbség (*minorité*) kifejezést sem hajlandók hivatalosan használni, nincsenek sem kisebbségeik, sem kisebbségi nyelveik, helyette a regionális terminust alkalmazzák (Ortutay 2011, 49). Önálló közigazgatási egység megnevezésekor általában a „területi közösség” (*collectivité territoriale*) terminussal élnek a francia jogszabályok.

Jelen tanulmány egy olyan autonóm közösséget mutat be, amely akár például is szolgálhat Európa többi státusz nélküli kisebbsége számára: a Baszkföldet. A téma terjedelménél fogva csupán két olyan jellemzőre fókuszálva, mint az identitás kérdése, amely az autonómiát alkotó közösség sajátja és a gazdasági tényezők, nevezetesen arra, milyen pénzügyi, gazdasági vonzata lehet egy autonóm közösségnek, megéri-e autonómnak lenni?

A NEMZETI IDENTITÁSTUDAT

A nemzeti identitás fogalmát már sokan és sokféleképpen próbálták meghatározni, az identitás egyes elemeinek, meghatározó jellemzőinek kiemelésével és hangsúlyozásával. Az egyén a nemzethez, mint a legfelsőbb közösséghez kötődik, ez a kapcsolat interaktív, akár csak a másféle közösséghez kötődő viszonya, hiszen egy ember sokféle identitással rendelkezik a társadalomban és az identitások között hierarchikus kapcsolat is van. Az elsődleges nyelvi-kulturális és politikai önmeghatározás tekinthető a nemzeti identitásnak. A nemzethez tartozás méltóságot és biztonságot jelent az egyén számára, a másokkal való egyenlőséget és egyben azt az erőt, hogy nincs egyedül. Ez az érzés pedig ma, az individualizmus évszázadában nagy jelentőséggel bír mindenki számára. A kiváló pszichológus, Hódi Sándor, aki a vajdasági magyar identitástudat kérdésének is szakértője, így ír erről:

„Minden embernek annyiféle identitása van, ahány társadalmi csoporthoz tartozik, ahány strukturális szint és vonatkozási keret révén azonosul másokkal.” (Hódi 1992, 10)

Mindez első látásra természetesnek tűnik, ha az ember egy nagy nemzet, egy nagy közösség tagja és nemzeti identitása szinte magától értetődő. De mi a helyzet azokkal, akik egy többség által uralt és irányított társadalomban, kisebbségben élnek, a többségtől teljesen különböző nyelvet beszélnek, és egészen más kultúrát vallanak magukénak? Ráadásul ez a többség évszázadokon keresztül arra törekedett, hogy végleg asszimilálja, beolvassa ezt a maroknyi népet, hogy ne okozzon másságuk, különbözőségük több problémát a számára. Ez az asszimilációs ideológia a mai napig meghatározza többek között például a francia közgondolkodást és a francia nemzet-tudatot is. Pedig a baszkok, éljenek bár Franciaországban vagy Spanyolországban, nehezen asszimilálható és saját, baszk identitásukat még ma is erőteljesen megőrizni kívánó népcsoportnak számítanak.

Ma már közhelynek tűnhet az, amit sok pszichológus egyöntetűen állít, hogy a nyelvek és a kultúrák azoknak a népcsoportoknak felelnek meg, ahol ezek kialakultak. Ezek megváltoztatása azt jelenti, hogy ezek a népcsoportok súlyos károkat

szenvednek, hiszen megbántják és megsértik őket a lelkük mélyén. A nyelv és a nép jelleme között valójában szoros kölcsönhatás áll fenn, amelyet ma a tudósok egyértelműen hangsúlyoznak. Már az évszázad elején Alfred Fouillée pszichológus a nyelvet egy olyan formának tekintette, amely magába foglalja mind az aktív, mind a passzív nemzeti szellemet; egy nemzet nyelve jellegét tekintve ugyanaz, mint az egyén jellemét kifejező arcvonások. Jean Stoetzel pszichológus pedig azt hangsúlyozza, hogy el kell gondolkodni egy nép nyelvi struktúrája és jellege közötti szoros kapcsolaton. Szerinte ez a kapcsolat olyan erős, hogy a különböző nyelvek az őket beszélő embereket abban az irányban befolyásolják, hogy meglehetősen különböző módon gondolkodjanak. Így tehát a nyelv és a kultúra, amelyek minden nyelvváltozathoz hozzátartoznak, nemcsak olyan értékeket képeznek, amelyeket az egész emberiség számára meg kell őrizni, hanem döntő jelzőeszközét alkotják annak a kollektív tudatnak, amelyet ma nemzeti identitásnak nevezünk (Héraud 1991, 4-5).

A BASZKFÖLD ÉS LAKÓI

Spanyolországban az 1978-ban elfogadott alkotmány hozta létre az ún. autonóm közösségeket, amelyek egyúttal jelentős jogköröket kaptak. Az ország területi szempontból tizenhét autonóm közösségből és két autonóm városból áll. Az alaptörvényben foglaltak szerint az alkotmány elismeri és garantálja a régiók és a nemzetiségek önkormányzáshoz való jogát. Tehát az autonóm közösségek létjogosultságának alapját nem kisebbségek, hanem vagy a régiók (illetve azok lakosai), vagy pedig a különféle nemzetiségek jelentik. A spanyol alkotmány egyébként nem kisebbségeknek, hanem a spanyol nemzet integráns részének tekinti a nemzetiségeket. Maguk az érintettek (tehát a baszkok, katalánok stb.) sem kisebbségnek tartják magukat, hanem nemzetiségnek, esetleg nemzetként tekintenek saját magukra. Az autonóm közösségek saját autonómia-statútummal rendelkeznek, amely egyúttal az adott közösség legmagasabb szintű jogforrása is, azokat a jogforrások hierarchiájában kizárólag a spanyol alkotmány előzi meg. A statútumban jelölik meg továbbá azt is, hogy az autonóm közösség alapját egy adott nemzetiség képezi-e, avagy sem.

A Baszkföld hét történelmi tartományból áll, ebből három található Franciaországban, négy pedig Spanyolországban. Három millió lakosa van, Navarrát is beleszámítva, ami nem tartozik *Euskadi*hoz, ebből a kisebbik hányad, mintegy 300 ezer fő él Franciaországban.

A baszk nyelv, vagy *euskara*, ahogyan a baszkok nevezik, izolált nyelv, hiszen önálló nyelvi szigetet képez Európa nyugati csücskében, mivel a baszk nem tartozik az indoeurópai nyelvek közé, ugyanakkor Európa legrégebbi nyelve. Bizonyos hipotézisek szerint kaukázusi eredetű nyelv, de ez még ma sem bizonyított tény. A baszk nyelvnek három változatát beszélik, ugyanakkor a dialektusok és a standardizált egységesített változat, az *euskara batua*, amelyet a Baszk Nyelvi Akadémia 1960-ban fogadott el, együtt léteznek mind a mai napig (Walter 1994, 271).

1. ábra: Euskadi – Baszkföld

Forrás: <https://csurtus.blogrepublik.eu/2011/03/10/baszkfold-szimbolumok/>

A baszk nép tehát nem indoeurópai nép, viszont minden bizonnyal évezredek óta ugyanazon a helyen élnek, tehát Európa legősibb, egyhelyben élő nemzetét alkotják. Különlegességüket biológiai adatok is alátámasztják:

„Boyd a spanyolországi baszkok, Vallois pedig a baszk származású franciák között talált feltűnően sok O vércsoportú egyént. Ilyen nagy százalékos arányban csak a kelta eredetű írek, skótok és walesiek, továbbá az izlandiak és a szardíniai bennszülöttek között lép fel a O vércsoport. Viszont ezektől a népektől is különböznek a baszkok a B vércsoport feltűnő ritkasága miatt. Az újabban felfedezett ún. rhesus-faktor (Rh-faktor) tekintetében is élesen különböznek a baszkok minden más emberfajtától. A nyugat-európai népeknél, jóllehet az egyes vércsoportok százalékos aránya meglehetősen tág határok között ingadozik, az Rh-faktorra nézve negatív személyek 16%-át teszik ki az egész népességnek.” (Stohl 1949)

A baszkoknál ez az arány 30-50%.

NYELV ÉS IDENTITÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

A baszk nép tagjai magukat *euskaldun*-nak nevezik, azaz az *euskara* (baszk nyelv) és a *dun* birtokos rag összeolvadásával a szó jelentése: a baszk olyan ember, aki birto-kolja a baszk nyelvet. Önazonosságuk, identitásuk tehát szoros összefüggésben áll a nyelvvel, hiszen általa definiálják önmagukat, az identitásuk első, lényeges és elvá-laszthatatlan része. A baszk nyelv eredetileg az egyszerű, vidéki élet, a hegyi pász-torok nyelve volt, szókincse az agráriummal, földműveléssel, állattenyésztéssel, a paraszti élet mindennapjaival kapcsolatos kifejezések gazdag tárháza. Írott formája viszonylag későn, 1545-ben jelent meg először. Természetesen az évszázadok so-rán szókészlete kelta, latin, oksztán, majd később francia és spanyol kifejezésekkel

gazdagodott. Mivel nem volt hivatalos írott nyelv, szóbelisége dominált, ami számos nyelvváltozat, dialektus kialakulását eredményezte.

A franciaországi baszk nyelv megőrzésében, miután a családi nyelvhasználat a francia presztízisének növekedésével visszaszorult, az oktatás vette át a fő szerepet. Már a 17. században léteztek világi iskolák számos településen, ezek voltak az *ororen eskolak* (mindenki iskolái). Egészen az 1789-es forradalomig tanították itt írni-olvasni a gyerekeket az anyanyelvükön. A katekizmust viszont még a 20. század elejéig is baszk nyelven tanították, mivel ez a nyelv volt a katolikus vallás nyelve a vidéken. Ezzel egyébként jelentősen hozzájárultak a nyelv fennmaradásához a forradalom kisebbségi nyelvek ellen folytatott háborúját követően.

A legelső oktatási modell az immerziós modell volt, amely a SEASKA egyesület vívmánya, és amelynek keretében először csak baszk nyelven folyik az oktatás és csak később, fokozatosan lép be a francia nyelv a rendszerbe. Gyakorlatilag kiegyensúlyozott kétnyelvűség jellemzi az itt tanuló gyerekek nyelvi képességeit. Az első ilyen típusú iskola egy maroknyi szülő kezdeményezésére jött létre 1964-ben, Arcangues-ban, és összesen öt tanulóval. Az egyesület célja a kiegyensúlyozott kétnyelvűség elérése volt, módszere pedig az immerziós (belemerítési) módszer. Később, 1983-tól, amikor már a közoktatásban is lehetővé vált a kétnyelvű baszk-francia oktatási modell, a Savary minisztersége alatt a kisebbségi nyelveket és kultúrákat képviselő egyesületekkel kötött megállapodásoknak köszönhetően, a közoktatási intézményekben is megnyílt a lehetőség a baszk nyelv tanulására.

1. táblázat: Az immerziós modell az ikastolában

Óvoda és 1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály	5. osztály
kizárólag baszk nyelvű	heti 3 óra francia	heti 5 óra francia	heti 8 óra francia	heti 8 óra francia

Forrás: 5ème enquête sociolinguistique, (2011).

Bármely oktatási modellt nézzük is, a baszk nyelv iskolai keretek között történő oktatása pozitív következményekkel jár a fiatal beszélők egyéni kétnyelvű kompetenciájának szempontjából. A 2011-es szociolingvisztikai felmérés adatai szerint a kiegyensúlyozott kétnyelvűek aránya domináns a népesség különböző korcsoportjában.

2. táblázat: Nyelvi kompetencia a különböző korcsoportokban

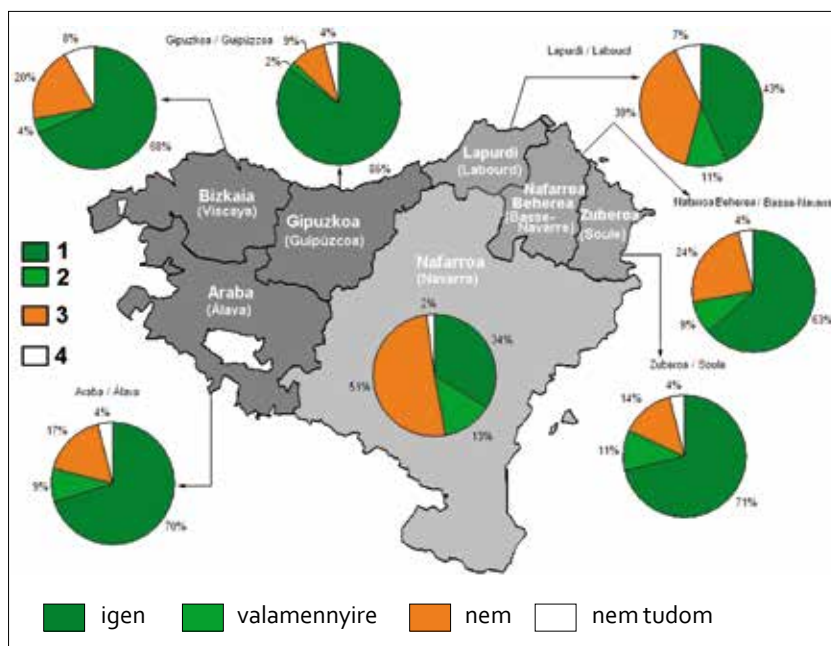
Korcsoport	Francia Baszkföld	65 év +	50-64 év	35-49 év	25-34 év	16-24 év
baszk domináns kétnyelvű	23 %	32 %	23 %	15 %	17 %	12 %
kiegyensúlyozott kétnyelvű	43 %	42 %	42 %	47 %	43 %	38 %
francia domináns kétnyelvű	34 %	26 %	35 %	38 %	40 %	50 %

Forrás: 5ème enquête sociolinguistique, (2011).

Az oktatási modellek és a nyelvtanulók, akár a felnőtt korú nyelvtanulók számának növekedése megváltoztatta a baszk nyelvről alkotott mai képet is. A baszk olyan nyelvvé vált a köztudatban, amelyen különböző tantárgyakat is lehet tanítani, van helyesírása, nyelvtana, fejleszthető szókinccse. Ezáltal eltűnhetett az az ősrégi előítélet, hogy ez a nyelv csak egy dialektus (!), amely alacsonyabb rendű a franciánál és alkalmatlan a magasabb szintű, akár egyetemi szintű ismeretek kifejezésére. Ne felejtjük, hogy az ikastola minden tantárgyat baszk nyelven oktat! Az oktatáson keresztül a kultúra és a baszk hagyományok, valamint a kulturális örökség is egy revalorizációs folyamaton ment keresztül. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell az északi, franciaországi régió és a spanyolországi terület közötti különbségeket, hiszen északon még mindig inkább a család, a vallás és kevésbé a munka nyelve, míg délen a regionális hivatalos nyelv státuszával rendelkezik, amelyet a spanyol alkotmány rögzít.

A rendszeres szociolingvisztikai felmérések során mindig felteszik az identitásra vonatkozó direkt kérdést: Ön baszknak tartja-e magát? A kérdésre adott válaszok megoszlása a hét régióban 1991-ben így alakult:

2. ábra: A baszk identitást vallók aránya

Forrás: INSEE, Baszk Statisztikai Hivatal (EUSTAT) és Navarra Kormánya.
A statisztikai adatok a Baszkföld teljes populációjára vonatkoznak

A baszk nyelv helyzetével ma már több kutatás, kutatócsoport is foglalkozik, a továbbiakban egy doktori disszertáció előzetesen publikált eredményeit ismertetjük röviden, amely az egészen fiatal, iskoláskorú gyermekek identitástudatát vizsgálta.

Å BASZK IDENTITÁS FEJLŐDÉSE ISKOLÁS GYERMEKEKNÉL - EGY EMPIRIKUS VIZSGÁLAT TANULSÁGAI

Elorri Garat Bidart, a Bordeaux-i Egyetem Pszichológiai Laboratóriumában folytatta kutatásait az identitás fejlődéséről, kialakulásáról baszk gyermekeknél, vizsgálva a családi háttérüket és az iskola befolyását is. Kutatásait doktori disszertációjában összegezte. Garat Bidart a kutatást a franciaországi Baszkföldön végezte, ugyanakkor többször hivatkozik a spanyol Baszkföld kutatóinak eredményeire. A déli Baszkföldön végzett szociológiai és nyelvészeti kutatások egyértelműen azt igazolták, hogy amennyiben a felnőttek, a szülők kétnyelvűek (spanyol-baszk) voltak és a hétköznapi élet során felváltva használták is mindkét nyelvet, gyermekeik is rendelkeztek baszk identitástudattal. A franciaországi kutatás a fejlődépszichológia felől közelíti meg a kérdést. Empirikus kutatásról lévén szó, kérdőíves módszerrel, illetve személyes interjú segítségével próbálta meg a kutató felmérni a franciaországi helyzetet. A populációt különböző korcsoportú, nagycsoportos óvodás és iskolás gyermekek képezték, minden korosztályból 30 fő, összesen 154 6-9 év közötti gyermek. Az iskolások az ikastola, a kétnyelvű állami iskola, illetve a kétnyelvű magániskola tanulóiból kerültek ki, mindhárom iskolatípus képviseltette tehát magát. A felmérés részeredményeit 2008-ban publikálták először.

A kutatás eredményeit a következőképpen lehet összegezni:

- A gyermekeknek kortól függetlenül erősebb a baszk identitásuk, mint a francia.
- Minél többet használják a nyelvet a mindennapokban, annál erősebb az identitástudatuk.
- Minél gyakrabban beszélhetnek a szüleikkel baszkul, annál jobban tudatosul bennük, hogy nyelvük hétköznapi kommunikációra alkalmas nyelv.
- A gyermekek identitástudata a korukkal együtt fejlődik és ezzel együtt fejlődnek kulturális ismereteik is.
- Ugyanakkor a fejlődés kizárólagos, azaz a francia identitástudat csökken, minél erősebb a baszk identitás, annál nagyobb mértékben gyengül a francia, a gyermekek a kettő kombinálására nem képesek. Európai identitástudatuk viszont a korral együtt erősödik.
- Az iskolák közötti „versenyt” az ikastola nyerte, az itt tanulók képességei és identitástudata, nyelvhasználata és kulturális ismeretei a legmagasabb szintűek (Garat Bidart 2008: 1-5).

ÅUTONÓMIA ÉS GAZDASÁG - A BASZK PÉNZÜGYI AUTONÓMIA KÉRDÉSEI

A spanyol Baszkföld autonóm közösség, *Euskadi*, egyike a 17 spanyolországi autonóm területnek. Az első ábrán látható térkép a hét tartományt ábrázolja, ebből a három spanyolországi tartomány lakosainak száma mintegy 2,1 millió fő. A gazda-

sági központ az egy milliós lakosú Bilbao, de komoly turisztikai vonzerővel bír San Sebastian is.

Az 1997-ben alapított franciaországi *L'Institut France-Euskadi* (IFE), amely a spanyol Baszkföld Autonóm Közösséggel együttműködő egyesület, és amelynek célja Baszkföld megismertetése, elfogadtatása Franciaországban, a két ország közötti gazdasági együttműködés elősegítése érdekében is tevékenykedik. 2008-ban megjelentett tanulmányuk érdekes és alig ismert tényekre világított rá az autonómia és a pénzügyi és gazdasági fellendülés és a termelékenység összefüggéseit vizsgálva (IFE 2008).

A spanyolországi régiók közül a Baszkföld gyakorlatilag teljes pénzügyi autonómiát élvez, például ami az adózást illeti, azaz megtarthatja a befolyt adókat, amiből a központi költségvetésbe utal egy bizonyos százalékot. Ez az autonóm közösség saját pénzügyi rendszerrel rendelkezik, amely különbözik annak az államnak a pénzügyi rendszerétől, amelynek része.

Erre a gazdasági autonómiára ráadásul éppen egy olyan időszakban vállalkozott Baszkföld, amikor nagyon súlyos válságban volt. A régió hagyományosan ipari régió, fő bevételi forrása az acélipar volt. A hetvenes évek végétől azonban katasztrofális helyzetbe került az acélipar, a vállalatok nagy része csődbe ment és a munkaerőpiac óriási munkanélküliségi rátát produkált.

Az 1981-ben Madriddal kötött pénzügyi autonómiáról szóló megállapodás éppen ezért volt meglepő, több szempontból is. Először is az önálló finanszírozásra vonatkozó hatókör volt megdöbbentő: Baszkföld szabadon rendelkezik a forrásaival, gyakorlatilag azt csinál velük, amit csak akar. Másodsorban az eredményesség lepte meg a világot: a megfigyelők és gazdasági szakértők nagy része szerint a régió látványos felemelkedése éppen ebből fakadt, vagyis az a tény, hogy a helyi végrehajtó hatalom rendelkezik az összes pénzügyi forrással, a gazdasági fejlődés kulcsa lett.

Az önálló gazdálkodásnak azonban ára van: Baszkföld saját maga teremti elő azokat a forrásokat, amelyeket a szükségleteinek fedezésére fordít, a spanyol államtól semmilyen kompenzációt, támogatást nem várhat és nem is kap. A baszkok mégis vállalták ezt a kockázatot.

AZ „EGYOLDALÚ KOCKÁZAT”

Bár ma a baszk régió valóban Spanyolország leggazdagabb régiójának számít, az 1981-es autonómia elnyerésekor korántsem volt így. A *Concierto Economico* értelmében – így nevezik a megállapodást – 1981. január 9-én arról született egyezmény a spanyol állam és Baszkföld között, hogy az autonóm közösség maga dönt az adókról és szabadon gazdálkodhat ezekkel, a felhasználásába a spanyol állam nem avatkozik bele. Az adókat mind az egyének, mind a vállalatok vonatkozásában Baszkföld vezetése határozza meg és veti ki, az adóalanyok pedig kötelesek azokat megfizetni.

Ezek a bevételek teszik lehetővé azoknak a kiadásoknak a finanszírozását, amelyeket a spanyol állam átruházott az autonóm közösségre: oktatás, egészségügy,

média, gazdasági fejlesztések, agrárium, kultúra, urbanizmus, lakás, közlekedés, turizmus, rendőrség, kulturális örökség stb.

Ez az a bizonyos „egyoldalú kockázat”, amely a *Concierto Economico* fő irányvonalát meghatározza, és amelynek értelmében a régió teljes mértékben, 100 %-ban felelős a közfinanszírozásért.

Ezt a merész lépést egyébként Katalónia annak idején nem merte megtenni. Bár a gazdasági autonómiát Katalóniának is felajánlották, ezt a régió vezetése nem fogadta el. Ahogyan Pedro Luis Uriarte, az egyezmény fő tárgyalója és az 1980-84 közötti baszk kormány pénzügyminisztere mondta:

„A baszkok számára a pénzügyi autonómia hitbéli meggyőződés volt, amennyiben a hit a láthatatlan dolgokban való bizakodást jelenti.” (IFE 2008, 8)

Ténylegesen ez a helyzet a három spanyol baszkföldi tartományban, tehát ez a hatalmi jogkör a tartományok kormányait illeti meg, mindegyik tartomány a saját adója felett rendelkezik, akár személyi jövedelemadóról, akár társasági adóról, örökösödési illetékről, ajándékozási illetékről stb. van szó. A bevételek 90 %-a ezekből az adókból származik, 6 %-a a felvett kölcsönökből, 3 %-a a közösség saját bevétele és csupán 1 %-ot tesz ki az uniós alapoktól, illetve a spanyol államtól érkező utalások. Mindez természetesen nagyon távol áll az uniós központi állami modelltől, amikor a központi hatalom állapítja meg és szedi be az adókat, majd elosztja egy részét. Németországot gyakran emlegetik, mint a nagyfokú önállóság példáját, ahol a tartományok (Länder) valóban rendelkeznek saját forrásokkal, de ezeknek csak 10 %-a származik az általuk kivetett adókból, 70 %-a a szövetségi állammal megosztott adókból származik. Erről a megosztásról viszont szövetségi törvények rendelkeznek, nem a tartomány hozza a törvényeket...

A CUPO, A SZOLIDARITÁS ESZKÖZE

Baszkföld évente hozzájárul a saját bevételeiből a központi, madridi költségvetéshez, ennek célja a régiók közötti különbségek kiegyenlítése, ez az úgynevezett szolidaritási hozzájárulás. Baszkföld 6,24 %-os arányban járul ehhez a pénzügyi kiegyenlítés címén Madrid által kezelt szolidaritási alaphoz, amelyből a tizenhét autonóm közösség részesül. Az alapot az állam kezeli, ami azt is jelenti, hogy amennyiben Madrid megemeli ezt az alapot, akkor Baszkföldnek is többet kell oda befizetnie.

A baszk közvélemény egyértelműen támogatja a pénzügyi autonómiát, amely tehát széles konszenzuson alapul. Mind a közvélemény, mind a média teljes mértékben támogatja ezt a helyzetet. Senki nem akarja megkérdőjelezni, hiszen mindenki elégedett ezzel a rendszerrel.

Amit még különösen értékelnek a helyi lakosok, az a lokális, és emiatt gyors forrásfelhasználás. A baszkok az adójukat abban a tartományban fizetik, ahol élnek, tudván, hogy ebből majd ők maguk, gyermekeik, szüleik is részesülnek a helyi közintézményeken és közellátáson keresztül.

A helyi adminisztráció könnyen elérhető, a kapcsolat az adófizetők és a hivatal között közvetlenebb, emiatt az adók felhasználása is átláthatóbb.

Ennek a gazdag közösségnek a tagjai az egy főre jutó GDP-t tekintve 2007-ben 30.599 euróval számolhattak, szemben a madridiak 29.965 eurós összegével. Ez a szám 30 %-kal magasabb a spanyol átlagnál. A munkanélküliségi ráta pedig 2007-ben 6,8 % volt, ami alacsonyabb a spanyol átlagnál (8,3 %).

Az 1991-es gazdasági válságot követően és annak hatására, a baszk kormány komoly ipari fejlesztésekbe kezdett, amely akkor nagyon merésznek tűnt. A Harvard Egyetem professzorát, Michael Portert kérték fel tanácsadónak és az ő javaslatait követve innovációra és klaszter-alapú gazdaságfejlesztésbe kezdett a kormány. Mivel önállóan dönthettek, olyan fejlesztési prioritásokat tűztek ki célként a baszkok, amelyek később bőven megtérültek. Nem csupán a hagyományos baszk iparágakat fejlesztették, hanem új technológiák bevonásával bővítették az ipar szerkezetét. Baszkföld ma már élen jár az elektrotechnikai iparban, a repüléstechnikai szektorban, amelyet a semmiből hoztak létre, valamint a stratégiai területnek számító biotechnológiában.

Mindennek következtében az Eurostat 2005-ben megjelentetett statisztikája alapján Baszkföld az ipari foglalkoztatottság és az egy főre jutó GDP tekintetében a 4. helyet foglalja el:

3. táblázat: Európa tíz leggazdagabb ipari régiója

Régió	Ipari foglalkoztatottsági ráta (átlag EU25 = 27,7%)	Egy főre jutó GDP (átlag EU27=100)
Lombardia	38,3%	136,5
Bajorország	34,3%	135,6
Vorarlberg	37,4%	134,8
Baszkföld	36%	130,8
Baden-Württemberg	39,2%	128,8
Emilia-Romagna	35,2%	128,1
Felső-Ausztria	33%	122,6
Katalónia	35,6%	122,1
Piemont	36,5%	114,7
Elzász	30,9%	105,4

Forrás: Eurostat - Regional GDP per inhabitant 2005

A két nemzetközi hitelminősítő intézet, a Standard and Poor's és a Moody's a maximális, AAA/stabil besorolást adta Baszkföldnek 2007-ben.

Felmerül a kérdés, vajon az 1981-ben megkötött megállapodás és az autonómia

megfelel-e a közösségi jognak? Erre egyértelmű igen a válasz, hiszen a luxemburgi bíróság főtanácsnoka 2007-ben az európai joggal összeegyeztethetőnek tartotta ezt az autonómiát. 2008-ban ez a döntés jogerőre emelkedett.

Az európai régiók különböző hivatalos delegációi azóta egymásnak adják a kilincset Baszkföldön, a Pireneusok lábánál. Mindenki ennek a modellnek a csodájára jár, azzal a nem titkolt céllal, hogy otthon is megvalósítsa a baszkok vállalkozását. Szicíliától Flandrián át Finnorszáig tanulmányozzák a gazdasági csodát, amelyet ennek a különleges népnek a kitartása, merészsége és makacssága teremtett.

TRODALOM

5ème enquête sociolinguistique. 2011, *Le Gouvernement Basque et l'Office public de la langue basque*. Réflexions sur le Pays Basque Nord: espoir pour la langue basque http://www.mintzaira.fr/fileadmin/documents/Aktualitateak/096_PEN_REFLEXIONS_3_OK.pdf. letöltve: 2020. 10. 21.

Garat Bidart, E. 2008, Le développement de l'identité basque des enfants: influence familiale, influence du contexte scolaire. <http://ha320rg/spip/IMG/pdf/Haritschelarwebpdfhttp://www.euskonews.com/0433zbk/gaia43301fr.html> letöltve: 2020. 10. 21.

Haritschelar, J. 2002, L'identité basque. <http://ha320rg/spip/IMG/pdf/Haritschelarwebpdf> letöltve: 2020. 10. 22.

Héraud, G. 1991, Népek és régiók Európája. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2.évf. 2. sz.*

Hódi, S. 1992, A nemzeti identitás zavarai. Forum Könyvkiadó, Újvidék

Institut France-Euskadi 2008, L'autonomie fiscale basque face à la crise espagnole: l'amour du risque d'Euskadi. <http://www.france-euskadi.org/site/templates/euskadiz/UserFiles/File/DPautonomieFiscale.pdf>. letöltve: 2020. 10. 21.

Miklósné Zakar, A. 2010, Autonómia: elmélet és gyakorlat. *Tér és társadalom. XXIV. évf. 2010/3 75-91.old.*

Ortutay, K. 2011, A franciaországi kisebbségi nyelvek a hatalom árnyékában. Gondolat Kiadó, Budapest.

Stohl, G. 1949, A baszkok vércsoport-aránya. <http://www.termeszetvilaga.hu/tv100/tv899/baszk.html> letöltve: 2020. 10. 18.

Tóth, N. 2014, A kisebbségi területi autonómia elmélete és gyakorlata – Nemzetközi jogi és összehasonlító jogi analízis. Nemzetpolitikai Kutatóintézet. L'Harmattan, Budapest.

http://real.mtak.hu/104354/1/A_kisebbségi_területi_autonomia_elmelete_es_gyakorlata.pdfletöltve: 2020. 10.22.

Walter, H. 1994, L'aventure des langues en Occident. Paris, Robert Laffont

A KATALÁN AUTONÓMIA FOLYAMAT TANULSÁGAI A KÁRPÁT-MEDENCE SZÁMÁRA

*Szilágyi István*¹

ABSZTRAKT

A huszonegyedik század a globalizációnak, a különböző értékeket, értékrendszereket képviselő kultúrák, civilizációk, identitások és identitásformák találkozásának a korszaka. Átalakult és eltűnt az állami szereplők kizárólagosságán és mindenhatóságán alapuló vesztfáliai típusú nemzetközi rendszer. Megszűnt a XVIII-XIX. században használt homogén nemzetállamot feltételező Nation State. A huszadik század végén a világ három félperiférikus térségében kibontakozó demokratizálódási folyamatok és a szubszidiaritás elve jelentős hatást gyakoroltak az állami berendezkedésekre.

Spanyolországban 1979 és 1983 között kiépült a tizenhét önkormányzati közösség együttműködésén alapuló autonómia modell. Ennek megteremtésével a spanyol új demokrácia nemzetközi szempontból is példaértékű szerepet játszott egy több száz éves probléma megoldásában. Az intézményi berendezkedés az állandó mozgás állapotában van. Hispániában 1983 és 2020 között az ország történetében további példa nélkül álló decentralizációs és demokratizálódási folyamat zajlott le. Ennek következtében az autonómiák állama napjainkban már a föderális rendszerekre jellemző sajátosságokat mutat.

A jelzett változások 2006 júliusában, Katalónia új Autonómia Statútumának elfogadását eredményezték. Reális alternatívaként felmerült az önálló nemzet státuszát elnyert, Barcelona székhelyű autonóm tartomány Spanyolországból történő kiválása is.

¹ **Szilágyi István**, az MTA doktora, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Földtudományi Doktori Iskola (szortega@freemail.hu)

A spanyol-katalán megoldás a kulturális nemzetfelfogás jegyében a Kárpát-medence többnemzetiségű államai esetében is felveti az Európai Unióban már létező modell érvényességének és érvényesíthetőségének a kérdését.

Kulcsszavak: *spanyol államrendszer, Katalónia, autonómia folyamat, globalizáció, Kárpát-Medence*

EXPERIENCES OF THE CATALONIAN AUTONOMOUS PROCESS FOR THE CARPATHIAN BASIN

ABSTRACT

The 21st century is the age of globalization, of connections between cultures and civilizations representing different values and value systems.

At the end of the 20th century the processes aiming at democracy and principle of subsidiarity had a significant influence on the state structure in the three semi-peripheral areas of the world. The transformation in the Spanish state-system calls attention to its importance. Between 1979 and 1983, in the first phase of the institutional development of the democratic parliamentary monarchy which displaced the Franco system, it is a fact that by creating an autonomy model resting on cooperation between seventeen self-governing communities, the Spanish new democracy has played an exemplary role in the solution of a centuries-old ethno-regional problem. The system formed between 1979 and 2006 has proved to be viable to the present day.

The relative stability of a democratic state structure in the historical sense does not preclude change. The institutional system is in a process of constant motion. Changes pointing from the semi-federalism of autonomous communities to federalism, which are based on national and cultural identities, have markedly accelerated from the second half of the 1990s. In July 2006, they led to the passing of the new Autonomy Statute of Catalonia. The separation of the autonomous province, which has gained independent nation status and the formation of an independent state has presented itself as a realistic alternative.

At the same time, current events and processes in Spain provide important lessons for the autonomy aspirations of national minorities in the Carpathian Basin.

Keywords: *Spanish state-system, Catalonia, autonomous process, globalization, Carpathian Basin*

BEVEZETÉS

Napjainkban az *integrációs tendenciákkal és szerveződésekkel* párhuzamosan felerősödtek az etnikai alapú regionalizmushoz, valamint a világ három félperifériális térségében végbemenő demokratizálódási folyamatokhoz és a szubszidiaritás elvének érvényesüléséhez kapcsolódó *dezintegrációs folyamatok*, amelyek jelentős hatást gyakoroltak a többnemzetiségű állami struktúrák alakulására. Egyre inkább általános értelmet nyertek az e téren Spanyolországban szerzett tapasztalatok és Juan José Linznek 1992-ban tett az a megállapítása, mely szerint „Spanyolország ma valamennyi spanyol államát jelenti; nemzetállamot jelent a lakosság nagy része, csak államot és nem nemzetet jelentős kisebbsége számára.” (Linz 1992, 453).

Spanyolországban 1975. november 20-a, Franco halála és a francoizmus rendszerének összeomlása után, az új demokrácia korszakában megvalósult az állam (Spanyol Királyság), a saját nyelvvel bíró történelmi nemzetek (baszk, gallego, katalán, valenciano) és a történelem nélküli régiók (Cantabria, Asztúria, Extremadura, Madrid, Murcia, La Rioja stb.) demokratikusan szabályozott együttélése (Blanco Valdes 2005).

A tizenhét önkormányzati közösség együttműködésén alapuló autonómia modell megteremtésével a spanyol új demokrácia nemzetközi szempontból is példaértékű szerepet játszott egy többszáz éves probléma megoldásában (Szilágyi 1996, 2012, 2014).

Az 1979 és 1983 között kialakított rendszer máig életképesnek bizonyult. A stabilitás azonban nem jelent változatlanságot. Az intézményi berendezkedés az állandó mozgás állapotában van. Hispániában 1983 és 2020 között az ország történetében további példa nélkül álló decentralizációs és demokratizálódási folyamat zajlott le. Ennek következtében az autonómiák állama napjainkban már a föderális rendszerekre jellemző sajátosságokat mutat.

A jelzett változások különösen a kilencvenes évek második felétől gyorsultak fel és 2006 júliusában, Katalónia új Autonómia Statútumának elfogadását eredményezték. Reális alternatívaként felmerült az önálló nemzeti státuszt elnyert, Barcelona székhelyű autonóm tartomány Spanyolországból történő kiválása, a negyven éven át életképesnek bizonyult politikai berendezkedés átalakulásának és átalakításának a kérdése is.

A beindult folyamat – „*a procés*” – 2017. október 27-én Katalónia függetlenségének, önálló államiságának kinyilvánításához vezetett.

A kulturális nemzetfelfogás és saját identitás megőrzésének jegyében indult hazafias politikai mozgalom térségünk többnemzetiségű államaiban élő nemzeti kisebbségek esetében is felveti a modell érvényességének és érvényesíthetőségének a kérdését. A politikai önkormányzatiság, a területi autonómia, az identitás megőrzésének és a hivatalos nyelvhasználat összekapcsolhatóságának realitása, az ahhoz szükséges intézményrendszer kiépítése és fenntartása az Európai Unióban már megvalósult demokratikus államépítési gyakorlat alkalmazhatóságára és annak nemzetközi érvényesíthetőségével kapcsolatban felmerült ellentmondásos jellegére hívja fel a figyelmet.

EGYSÉGES SPANYOL NEMZET VERSUS KATALONIA

A hazafiság nem választható el a nemzet fogalmától. E kérdés tisztázása különös fontossággal bír Spanyolország esetében, ahol több történelmi nemzet él együtt. Ahol a huszadik század kezdete óta napirenden van a kisnemzetek területi-politikai-kulturális önrendelkezési jogának, autonómiája biztosításának és kiválásának, önálló állam-má szerveződésének a kérdése.

Az ország hatályos alkotmányának második cikkelye Spanyolország megbonthatatlan területi egységéről rendelkezik. Az alaptörvény megfogalmazása szerint annak bázisát az autonómiák államát alkotó nemzetek és régiók szolidaritása, közössége képezi: „Az alkotmány a spanyol nemzet, valamennyi spanyol közös hazájának megbonthatatlan egységén alapul; elismeri és biztosítja a szolidaritás által egyesített nemzetiségek és régiók autonómiához való jogát.” (de Esteban 2000) - olvashatjuk. A harmadik paragrafus a nyelvhasználat elvi kérdéseit rendezi, s kimondja: „A kasztíliai az állam hivatalos spanyol nyelve. Minden spanyolnak kötelessége ismerni és jogában áll használni azt. A többi spanyol nyelv is hivatalos nyelvnek számít az érintett Önkormányzati Közösségekben, Alapszabályaiknak megfelelően. Spanyolország nyelveinek változatos gazdagsága olyan kulturális örökség, amelyet különleges tisztelet és védelem illet meg.” Nem feladatunk itt most az alaptörvény szóhasználatának nem egészen világos pontjaira rámutatni, arra azonban felhívjuk a figyelmet, hogy az alkotmány a spanyol nemzetet egy olyan többnemzetiségű, többnyelvű közösségnek tartja, amely közösség sokszínű kulturális egységét a spanyol nyelv kasztíliai változatának hivatalos állami nyelvvé nyilvánítása biztosítja.

Az alkotmány tehát egy nemzetről, és az egységes spanyol nemzet részét alkotó több nemzetiségről beszél. Nem foglalkozik a nemzetiségek lehetséges kiválásának kérdésével. A helyzet azonban Katalónia 2006. július 19-én elfogadott statútuma után jogilag is alapvetően megváltozott.

Az Alapszabály az önkormányzati rendszer intézményi megerősítését összekapcsolta a kulturális-nyelvi és történelmi identitásra alapozott önálló államiság megteremtésére irányuló törekvéssel. A statútum preambuluma a következőképpen fogalmaz: „A katalán nép évszázadokon át megőrizte saját önkormányzata melletti szilárd elkötelezettségét, amely az 1359-ben létrejött Generalitatban öltött intézményes formát [...] a Generalitat életre keltése az 1932-es Statútummal következett be, majd 1977-ben a demokrácia megszületésével, az 1979-es Alapszabály és az 1978-as Alkotmány elfogadásával, valamint az autonómiák államának megteremtésével állt helyre. Katalónia önkormányzatisága az Alkotmányon, a katalán nép történelmi jogain és e keretek között a Generalitat különleges helyzetének elismerésén alapul. Katalónia olyan államon belül fejleszti politikai személyiségét, amely elismeri és tiszteletben tartja Spanyolország népeinek eltérő identitásait.

Katalónia polgári és társadalmi hagyományai mindig a nyelv és a kultúra fontosságát hangsúlyozták [...]. A katalán parlament Katalónia állampolgárainak érzéseit és akaratát tolmácsolva, a széles többség támogatását élvezve *Katalóniát nemzetként határozza meg.*” (Ley Orgánica 6/2006, 27268-27269). Ezzel szemben a spanyol

Alkotmány már idézett második paragrafus – *a nemzetiség-nacionalidad* (kiemelés tőlem – a szerző) definíciót tartalmazza. A nemzet és a nemzetiség fogalma azonban politológiailag és jogilag egyaránt eltérő tartalmat takar. A nemzetiség a többségi állam területén élő (etnikai) kisebbséget jelent. *A nemzet ellenben objektív és szubjektív kritériumokkal leírható, az esetek nagy többségében önálló államisággal rendelkező entitást, vagy pedig egy többnemzetiségű államon belüli államalkotó tényezőt jelenít meg* (Szilágyi 2010).

Katalónia Önkormányzati Alapszabályának 6.§ (1) bekezdése azt hangsúlyozza, hogy: „Katalónia saját nyelve a katalán. Mint ilyen, a katalán nyelv a katalán igazgatás és tömegtájékoztatás általánosan használt és előnyben részesített nyelve, amely az oktatás és tanulás folyamatának is általánosan elterjedt eszköze.” (Ley Orgánica 6/2006, 27270).

Ugyanezen paragrafus második bekezdése *Katalónia hivatalos nyelveként a spanyollal mint államnyelvvél szemben a katalánt nevesíti*. Ez a szabályozás és megfogalmazás az elmúlt évek során komoly alkotmányjogi vitákat váltott ki. A katalán megoldás ugyanis a baszkföldi, a galíciai és a valenciai igényeket is figyelembe véve magában hordozza az alkotmányos modell már jelzett átalakításának és egy általános államreform beindításának a lehetőségét és szükségességét, végső megoldásként pedig lehetővé teheti Katalónia Spanyolországból történő kiválását és önálló államként való elismerését.

A spanyol Alkotmánybíróság 2010. június 28-i Határozata azonban több szempontból is alkotmányellenesnek minősítette Katalónia új Autonómia Statútumát. Az ezzel kapcsolatos politikai és jogi vita azonban még nem zárult le. A generális államreform és a nyelvi komponens témakörében kibontakozó alkotmányjogi és politikatudományi vita sem fejeződött még be².

A FÜGGELENSÉGI FOLYAMAT ÁLLOMÁSAI

Katalónia függetlenné válása ügyének előmozdítása érdekében katalán részről 2000 óta számos kísérlet történt. 2009. december 13-án civil szervezetek kezdeményezésére több mint 160 városban és településen 700 ezer állampolgár részvételével referendumot tartottak. A válaszra váró kérdés a következőképpen hangzott: „Egyetért-e Ön azzal, hogy Katalónia független, szociálisan elkötelezett, demokratikus és szuverén jogállam, az Európai Unió tagja legyen?” Bár a voksolás eredménye nem volt kötelező erejű, mivel az alkotmány szerint népszavazást csak a madridi kormányzat

2 Ennek folyamata jól nyomon követhető Alberto López Basaguren: *Las lenguas oficiales entre Constitución y Comunidades Autónomas: ¿desarrollo o transformación del modelo constitucional?* Revista Española de Derecho Constitucional, núm. 79, enero-abril de 2007. 87-112.o. tanulmányában, továbbá a Spanyol Királyság Államtanácsa által az alkotmányreformról közzétett 932 oldalas Jelentésben (El Informe del Consejo de Estado sobre la reforma constitucional. Texto del informe y debates académicos. Consejo de Estado-CEPC, Madrid, 2006. pp. 932), továbbá a spanyol Alkotmánybíróság 2010. június 28-i már említett Határozatában, (Pleno. Sentencia 31/2010, de 28 de junio de 2010. BOE núm. 172, de 16 de julio de 2010.), valamint Jorge de Esteban: *El naufragio del Estado. (Un análisis cronológico. Justel, Madrid, 2015.)* című könyvében.

írhat ki, José Luis Rodríguez Zapatero akkori szocialista párti miniszterelnök közölte is, hogy nem ismeri el jogszerűnek a referendum megtartását. A népszavazás egyébként is érvénytelen volt, mivel a szavazásra jogosultak alig több mint 30%-a járult az urnákhoz és azt a Generalitat sem támogatta. A megjelentek 95%-a ugyanakkor Katalónia önállóságára szavazott. S már a referendum másnapján újabb szervezetek jelezték, hogy további népszavazásokat terveznek és kezdeményeznek az önkormányzati közösség nagyvárosaiban.

A katalán függetlenség megteremtésének programjával kampányolt a 2012. november 25-i önkormányzati közösségi választásokon Artur Mas, a katalán kormánypárt, a Konvergencia és Unió (Convergencia i Unió – CiU) vezetője. A 2016-ra függetlenségi népszavazás kiírásának felvállalása programjával fellépő CiU az előzetes várakozások ellenére azonban nem szerezte meg a remélt abszolút többséget. A 135 tagú Generalitatban az előző, a 2010-es autonómia választásokhoz képest 12 képviselői helyet veszítve mindössze 50 mandátumhoz jutott. Kivételes (abszolút) többség hiányában a 21 képviselői helyhez jutó radikálisan függetlenségpárti Katalán Köztársasági Baloldalra (Esquerra Republicana de Catalunya – Catalunya Sí- ERC-Cat Sí), valamint a 2010-ben még nem induló, 2012-ben azonban három mandátumot szerzett baloldali radikális Népi Egység Listájára (Candidatura d’Unitat Popular – CUP) támaszkodva vágott neki a feszültségekkel terhes, történelmi feladatok megoldása előtt álló új törvényhozási ciklusnak és Katalónia kiválását előkészítő folyamat beindításának, a procésnek.

A katalán függetlenség kivívásának útján fontos mérföldkő volt 2013. január 23. E napon a katalán parlament a Generalitat javaslatára referendum kiírása mellett döntött. Elemzők a tényt a *szuverenitás kinyilvánításaként* értékelik, mivel az hangsúlyozta, hogy „Katalónia népe a demokratikus legitimitás alapján szuverén politikai és jogalanynak minősül.” (Tamames 2014). 2014. november 9-én megtörtént a *konzultációs jellegű katalán népszavazás* a függetlenségről. Az állampolgárok véleményének megkérdezéséről lévén szó, az aktusnak ügydöntő hatálya nem volt. Mivel a lakosság álláspontjának felmérésére és a Generalitat központi kormányzattal szembeni tárgyalási pozícióinak – sokak szerint zsarolási potenciáljának – megerősítésére szolgált, jelentősége szimbolikusan tekinthető.

A két kérdésből álló népszavazáson 2 305 290 fő, a választásra jogosultak 33%-a vett részt. Az első kérdés így hangzott: „Kívánja-e, hogy Katalónia állam legyen?” Ha a válasz igenlő, akkor a második kérdés a következőképpen folytatódik: „Akarja-e, hogy ez az állam szuverén legyen?”

Mindkét kérdésre igennel válaszolt 1.861.753 fő, azaz a szavazók 80,76%-a. Az első kérdésre igennel, a másodikra nemmel felelt a résztvevők 10,07%-a. A mindkét kérdésre nemmel válaszolók aránya 4,54%-ot, a különböző okokból nem értékelhető voksoké 4,63%-ot tett ki.

Az eredmények azt mutatták, hogy bár a résztvevők óriási többsége Katalónia, mint független állam létezése mellett tette le a voksát, ez csupán a szavazásra jogosultak 33%-nak a 80,76%-át jelentette. Az 50%-os részvételi arányt 2014 novemberében sem sikerült elérni.

A 2015. szeptember 27-i önkormányzati közösségi választáson sem erősödött az elszakadásra törekvő politikai erők helyzete. 2015 júniusában megszűnt a Konvergencia és Unió. A helyébe lépő, függetlenségpárti *Junt pel Sí – Együtt az Igenért* szövetség a szavazatok 40%-nak megszerzésével hatvankét képviselői helyhez jutott a katalán parlamentben. A Katalónia elszakadásával szembenálló új, jobbközép politikai párt, a Ciudadanos (katalánul Ciutadans) végzett a második helyen. 18%-os támogatottsága 25 mandátumot eredményezett. A Katalán Szocialista Párt az önkormányzati közösség harmadik legnagyobb politikai erejeként a szavazatok 12,6%-át szerezte meg, ezzel 16 parlamenti képviselői helyhez jutott. A Népi Egység Listája (CUP) 9%-os szavazati arányával 10 mandátumot, a Catalunya Sí que es Pot, azaz a Podemos 8,9%-ot és 11 mandátumot, a katalán függetlenséget ellenző kormányzó Néppárt 8,49%-ot és 11 képviselői helyet szerzett. A választási részvétel igen magas volt. Az 5,6 millió leadott voks az arra jogosultak 77,4%-át tette ki. A függetlenedés pártiak összességében, matematikailag a szavazatok és a mandátumok kevesebb mint 50%-át szerezték meg.

Ennek ellenére az újra választott katalán parlament 2015. november 9-i ülésnapján a *Junt pel Sí* és a CUP 72 képviselőjének szavazatával az azt különböző okokból nem támogató 63 nimmel szemben sor került Katalónia függetlenségéről szóló ünnepélyes Nyilatkozat kiadására. Az *Együtt az Igenért* és a Népi Egység Listája önálló katalán állam megteremtése kérdésében történt közös fellépése sem volt azonban elegendő ahhoz, hogy Artur Mas ismételten a Generalitat elnökévé, azaz Katalónia kormányfőjévé válasszák. A CUP kijelentette, hogy a korrupcióval vádolt politikus jelölését nem támogatja. A kialakult helyzet új tartományi választás kiírásával fenyegetett. 2016. január 10-én azonban megszületett a megoldás. A katalán parlament a *Junt pel Sí* és a CUP nyolc képviselőinek együttes támogatásával (a CUP két képviselője tartózkodása mellett) a minimálisan szükséges 68 helyett 70 szavazattal a Generalitat elnökévé választotta az ötvennégy éves Carles Puigdemont-ot az *Együtt az Igenért* jelöltjét, Girona leköszönő polgármesterét. Az új elnök ötven perces beiktatási beszédében kijelentette, hogy az Artur Mas képviselte független állam megteremtésének irányvonalát képviseli. Magát az „autonómia utáni és a függetlenség előtti” (posautonomía y de la preindependencia) korszak elnökének nevezte.

A Katalónia kiválásának programjával induló politikai pártok számára azonban a 2015. szeptember 27-i tartományi választásoknál is rosszabbul alakultak a 2015. december 20-i országgyűlési és szenátusi választások eredményei. Katalónia 47 képviselői helyvel rendelkezik a képviselőházban. A függetlenség mellett elkötelezett Katalán Köztársasági Baloldal-Katalónia Igen (Esquerra Republicana de Catalunya-Catalunya Sí – ERC-Cat Sí) kilenc mandátumhoz, a CiU politikai örökösének tekinthető Demokrácia és Szabadság (Democràcia i Llibertat – DL) 8 képviselői helyhez jutott. A választások győztese Ada Colau, Barcelona polgármesterének a Podemos által is támogatott Közösen (en Comú) nevet viselő pártja lett kilenc mandátummal. A Katalán Szocialista Párt nyolc, a Ciutadans öt, a Néppárt öt képviselőt küldhet a madridi parlamentbe. A szenátusi helyek többségét ellenben az önálló katalán államiség megteremtését programjukba iktató pártok szerezték meg. A Demokrácia és Szabadság

(DL) és a Katalán Köztársasági Baloldal-Katalónia Igen (ERC-CaT Sí) hat-hat, míg a Közös (En Comú) csupán négy szenátort küldhet a spanyol parlament felsőházába.

A függetlenségért folytatott küzdelem, a procés szempontjából azonban a 2015. december 20-i választások mégis fordulatot jelentettek. Megszűnt az uralkodó párti jellegzetességet mutató, kétpárti vetélkedésen alapuló mérsékelt többpártrendszer Spanyolországban. A 2011 óta kormányzó kormányzó Néppárt (Partido Popular - PP) és az ellenzék fő erejét alkotó korábbi kormányzó párt, a Spanyol Szocialista Munkáspárt (Partido Socialista Obrero Español – PSOE) szavazóinak, szavazatainak és mandátumainak felét elveszítette. A Ciudadanos és a Podemos parlamentbe kerülésével a hatalmi centrumot támadó és gyengítő új politikai pártok jelentek meg a színpadon. Megerősödtek és megnőtt a súlyuk a kisnemzeti képviselőket ellátó, Katalónia esetében újjászerveződő és átalakuló politika erőiknek. A pártrendszer töredezettségét a spanyol parlamenti erőviszonyok is tükrözték. A Néppárt kisebbségi kormányzásra kényszerült. A helyzeten érdemben nem változtatott a 2016. június 26-i előrehozott parlamenti választás sem. A Spanyolországot jellemző kormányzati krízis 2018 júniusában oda vezetett, hogy a Mariano Rajoy néppárti miniszterelnök ellen benyújtott konstruktív bizalmatlansági indítvány eredménnyel járt. A 350 fős spanyol képviselőház 180 szavazattal 169 ellenében, egy tartózkodás mellett megszavazta a Szocialista Párt által benyújtott bizalmatlansági indítványt, így megalakulhatott a kisnemzeti pártok és a Podemos támogatását élvező, 84 parlamenti képviselővel rendelkező Szocialista Párti kisebbségi kormány.

Pedro Sáncheznek és kormányának azonban sem 2018-ban nem volt, sem 2020 végén nincs könnyű dolga, mivel továbbra is megoldásra vár a katalán kérdés Spanyolországban.

A 2017-ben még Carles Puigdemont vezette Generalitat ugyanis felgyorsította a Katalónia elszakadására irányuló folyamatot (March 2018).

2017 október elsejére üggyöntő népszavazást írt ki Katalónia függetlenségéről és a Katalán Parlament az állami önállóságot biztosító törvénykezésbe kezdett.

2017. szeptember 6-án elfogadta az *Önrendelkezési Népszavazásról* szóló 19/2017-es számú jogszabályt, két nappal később pedig a 20/2017-es számú, a *Katalán jogi átmenetről és a Köztársaság megteremtéséről* szóló törvényt.

Annak ellenére, hogy a spanyol központi kormányzat minden rendelkezésére álló politikai, jogi, gazdasági, büntetőjogi, állambiztonsági eszközöket bevetett, letartóztatásokat is magában foglaló intézkedéseket, urna lefoglalásokat, válaszókerületek bezárását, stb. foganatosított, 2017. október elsején sikerült megrendezni a katalán függetlenségről szóló népszavazást.

A népszavazáson az 5.343.358 szavazásra jogosult 42,35 %-a, 2.262.424 fő szavazott érvényesen. 770 000 választópolgár (14,5%) a szavazókörök bezárása miatt nem tudta akaratát kinyilvánítani. Nem vett részt a referendumon az arra jogosultak 43,25%-a. Katalónia függetlenségére 2.020.144 fő, a résztvevők 90,09%-a voksolt. A nem szavazatok aránya 7,87%-ot, az üres szavazólapokat bedobók aránya 2,03%-ot, az érvényteleneké pedig 0,89%-ot tett ki. A madridi központi kormányzat álláspontja szerint illegális és alkotmányellenes népszavazást követően megindultak a tárgyalá-

sok az érintett felek között. A megbeszélések és közvetítők bevonásával lefolytatott egyeztetések azonban nem vezettek eredményre.

A katalán parlament 2017. október 27-én kinyilvánította Katalónia függetlenségét. A Generalitat elnöke által tett határozati javaslatot a katalán törvényhozás 70 igen, 10 nem és két érvénytelen szavazat mellett elfogadta. A Katalán Néppárt, a Katalán Szocialista Párt és a Ciudadanos parlamenti képviselői kivonultak az ülésről, nem vettek részt a szavazáson.

Válaszul a központi kormány előterjesztésére a spanyol királyság szenátusa még aznap megszavazta a az Alkotmány 155. paragrafusának életbe léptetését. Erre a spanyol demokrácia negyvenkét éves történetében még nem volt példa (Marco 2017).

Az Alaptörvény rendelkezéseinek első és második bekezdése szó szerint a következőket mondja ki:

„1. Ha egy Autonóm Közösség nem teljesíti alkotmányos, vagy más törvényekben előírt kötelezettségeit, vagy tevékenységével súlyosan sérti Spanyolország általános érdekeit, és a kormány Autonóm Közösség elnökéhez intézett előzetes figyelmeztetése hatástalan marad, a kormány a Szenátus abszolút többségének szavazatával minden szükséges eszközt felhasználhat annak érdekében, hogy a kötelezettségek teljesítését erővel kikényszerítse és az említett közérdeket megvédelmezze.

2. Az előző paragrafusban említett eszközök alkalmazása során a kormány utasításokat adhat az Autonóm Közösségek valamennyi hatósága számára.” (de Esteban, 2000).

Alkotmányos felhatalmazás jegyében került sor 2017 őszén a katalán vezetés leváltására, a katalán parlament funkcióinak korlátozására, működésének felfüggesztésére, a katalán ügyek feletti irányítás spanyol minisztériumok részéről történő átvételére, a telekommunikációs intézmények és a rendőrség központi irányítás alá helyezésére, a függetlenségi folyamatot irányító Generalitat tagjainak letartóztatása, vád alá helyezésére és 2017. december 21-re autonóm tartományi választások kiírására. Carles Puigdemont katalán elnök és négy minisztertársa a letartóztatás elől 2017. október 28-án Belgiumba távozott. Ellenük a Spanyol Legfelső Bíróság lázadás, az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, pénzügyi visszaélés és hűtlen kezelés miatt nemzetközi elfogató parancsot adott ki, amelyet 2018 második felében visszavont. A vádak Spanyolországban azonban továbbra is hatályban vannak. Carles Puigdemontra és politikustársaira hazatérésük esetén bünvádi eljárás és letartóztatás vár. A hivataltól megfosztott katalán elnök kísérletet tett politikájának nemzetközi támogatást szerezni. Ez azonban mind az Európai Unió, mind a nemzetközi szervezetek, mind pedig az egyes országok esetében sikertelennek bizonyult. Azt állíthatjuk tehát, hogy a demokrácia és a demokratikus önrendelkezési jog alkalmazása összeütközésbe került a nemzetközi rendszer stabilitását alapértéknek tekintő nemzetközi jogi szabályozással.

A kialakult helyzet feloldása érdekében a 2017. december 21-én rendezett autonóm tartományi választások sem hozták közelebb a megoldást.

A 81,94%-os részvétel mellett zajló választást csekély többséggel a függetlenséget ellenző Ciudadanos nyerte. A párt a szavazatok 25,37%-nak megszerzésével 37 mandátumhoz jutott. Szorosan a nyomában a Junts pel Sí végzett 21,65%-al és 34 képviselői hellyel. A harmadik legnagyobb politikai erő az ERC-Cat Sí lett 32 mandátummal. Az önálló Katalónia megteremtéséért küzdő, említett két függetlenség-párti Junts pel Sí és ERC-Cat Sí parlamenti helyeihez hozzáadhatjuk a CUP négy képviselőjét. Így a 135 fős katalán parlamentben az elszakadás pártiak 70 szavazattal, azaz törekény többséggel rendelkeznek. Velük szemben sorakozik fel a Ciudadanos már említett 37, a Katalán Szocialista Párt 17, a Podemos köré tömörülő 8, valamint a Néppárt 3 képviselője, amelyek összesen 65 mandátumot jelentenek.

Már a választás másnapján megindultak, illetve tovább folytatódtak a viták az önálló államiság, illetve Spanyolország keretei között megvalósuló kiterjedtebb önkormányzati státusz előnyeiről, illetve hátrányairól. 2020 második felében a helyzet azonban az, hogy egyszerre létezik egy önállóságát kinyilvánító katalán köztársaság és egy jogfosztott spanyol régió (Szilágyi 2018).

A MODELL ALKALMAZHATÓSÁGA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Az Ibériai-félsziget nagyobbik államában végbemenő események és folyamatok a Kelet- Közép- Európa országokban élő nemzeti kisebbségek autonómia törekvései számára is fontos tanulságokkal szolgálnak. A spanyol-katalán megoldás a kulturális nemzetfelfogás jegyében térségünk többnemzetiségű államaiban élő magyar nemzeti kisebbségek esetében is naprendre tűzi a modell érvényességének és érvényesíthetőségének a kérdését. A politikai önkormányzatiság, a személyi és területi autonómia, az identitás megőrzésének és a hivatalos nyelvhasználat összekapcsolhatóságának realitása, az ahhoz szükséges intézményrendszer kiépítése és fenntartása az Európai Unióban már megvalósult demokratikus államépítési gyakorlat alkalmazhatóságára hívja fel a figyelmet. Az összehasonlító társadalomtudományi elemzések legfontosabb hozzájárulása ugyanakkor a különböző típusú autonómia modellek bevezetéséhez szükséges feltételek számbavétele mellett a hasonlóságok és az eltérések kimunkálása és az abból fakadó következtetések levonása lehet. Az analógiák világára koncentrálnva leszögezhetjük, hogy a Spanyolországban Katalónia esetében alkalmazott alkotmányos modellnek a kisebbségek nyelvi, kulturális és politikai jogait rögzítő előírásai hozzájárultak a nemzeti identitások megőrzéséhez. A Kárpát-medencében a szomszédos országokban élő magyarság esetében is ez a helyzet. Az Erdélyben, a Felvidéken, Kárpátalján, Pannon-Horvátországban, és a Vajdaságban kialakítandó autonómiaformák feltételezik a személyi elven, az adott településen többségben élők helyi (kisebbségi), valamint a települési autonómiák társulásából keletkező autonóm régió formájában szerveződő kulturális, területi, ön-

kormányzati, politikai, gazdasági és részben külképviseleti hatáskörökben megnyilvánuló autonómiát. *Ennek kereteit a katalán esethez hasonlóan a Kárpát-medencében is egyrészt a nemzeti kisebbségek államalkotó nemzetként történő elismerése, másrészt az adott állam területi integritásának megőrzése képezi.* A folyamat a katalán tapasztalatok alapján természetesen nem nélkülözheti a kisebbségi érdekérvényesítést biztosító intézményrendszer létét, a kisebbség által lakott terület megfelelő gazdasági teljesítőképességét, a nemzeti kisebbség erős regionális tudatának meglétét, önazonosságának szilárdságát és identitásának vállalását, a működéshez szükséges erőforrásokat, az adott állam többségi nemzete, valamint az uralkodó politikai elitnek és a társadalmi erőket támogatását, a magyarországi és a szomszédos országokban működő magyar pártok, kulturális, tudományos, civil szervezetek és alapítványok közötti konszenzus megteremtését.

A párhuzamosságok és az analógiák mellett jelentős különbségek is kimutathatók a Kárpát-medencei népek és a katalán nemzeti önmegvalósítást szolgáló törekvések között. A magyarság szempontjából a jelenlegi helyzet kialakulásának gyökerei dátumszerűen az 1920. június 4-én aláírt Trianoni Szerződés aláírásához nyúlnak vissza. Az 1920-as rendelkezéseket az 1947-es Párizsi Béketárgyalások is fenntartották. Ennek következtében nemzetközi jogi jelleggel három évtizeden belül kétszer is megerősítést nyert a Kárpát-medencei kisebbségi kérdés igazságos és méltányos rendezésének nagyhatalmi érdekek által diktált, erő útján történő szőnyeg alá söprése.

1920 óta e tanulmány megírásáig száz év telt el. Az asszimiláció, a migráció, a kényszerű lakosságcsere, a nemzeti kisebbségeket ért politikai-gazdasági jellegű hátrányok, üldöztetések, méltánytalanságok és megtorlások, valamint a napjainkban érvényesülő globális kortendenciák következtében a Kárpát-medence magyarságának százalékos aránya a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézetének 2011-ben kiadott monográfiája által közölt adatok szerint (Kocsis–Schweitzer 2011), az 1920-as 46,7%-ról 2001-re 40,1%-ra csökkent, miközben létszáma az 1920-as 9 710 500 főről 2001-ben 11 822 000-re nőtt. Összességében azonban elmondható, hogy *„A világ 13-14 millió magyarja 90%-nak hazája a Kárpát-medence, a magyar állam évezredes történelmi területe. Közel 3 milliónyi európai magyar él a Magyar Köztársaság határain túl, akik a kontinens olyan nemzeti kisebbségének számítanak, akiknek a létszáma meghaladja a Föld 86 országáét. (pl. Mongóliáét, Lettországot, vagy akár Namíbiáét). A magukat magyar nemzetiségnek vallók közül 9,4 millió Magyarországon, 1,4 millió a romániai Erdély, 520 ezer Szlovákia, 290 ezer a szerbiai Vajdaság, 151 ezer az ukrán Kárpátalja és 15 ezer Horvátország pannon tájának lakója.”* (Kocsis–Schweitzer 2011). Nagyon fontos annak hangsúlyozása is, hogy az országhatárokon kívül lakó magyarság nemzetiségi szempontból a katalánokhoz hasonlóan területileg kompakt egységet képez. Elvileg ezért a korábban vázolt feltételrendszer, valamint a szubszidiaritás általános társadalomszervező elvének, továbbá a kisebbségek önrendelkezési jogának érvényesítése lehetőséget nyújt az etnikai alapú politikai önkormányzatiság területi megjelenítésére, az autonómiával rendelkező önkormányzati régió/legfelső középszint adott országban történő létrehozására.

Ez a megoldás a nemzetközi jogi státusz quot megváltoztatató és felforgató ele-

meket, vagy szándékokat nem tartalmaz és nincs szó Nagy Magyarország restaurálásáról. Elméletileg a kettős állampolgárság sem jelent más országok belügyeibe való beavatkozást. Ezt a Spanyol Királyság több latin-amerikai országgal, Románia pedig Moldáviával kapcsolatos kettős állampolgárságra vonatkozó szabályozása is bizonyítja. A katalánok és a Kárpát-medencei magyarság történelmi helyzete és pozíciói között mindazonáltal jelentős államszerveződés jellegű különbségek is kimutathatók. Katalónia a „Katolikus Királyok”- Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd - 1492-es országegyesítése óta Spanyolország több-kevesebb önkormányzatisággal rendelkező tartománya, az egységes spanyol királyság része. Az 1359-ben létrejött Generalitat életre keltésére csupán az 1932-es önkormányzati Statútummal került sor és az új demokrácia intézményrendszere kiépítésének eredményeképpen fogadták el a második lépcsőben a 2006. júliusi Alapszabályt. A katalánok ugyanakkor a spanyol királyság lakosságának 20%-át teszik ki. A kárpát-medencei magyar államiság ezzel szemben több mint ezer éves múlttal rendelkezik, s a magyarság részaránya a történelmi Magyar Királyság területén 1910-ben 49,2 %-ot ért el. Magyarország nem új önálló állam megteremtésére, hanem a nacionalizmus nélküli nemzetfelfogás jegyében az országhatárok virtuálissá válása következtében az identitás alapú politikai, kulturális és területi autonómiát is magában foglaló és békés nemzetegyesítésre törekszik (Szilágyi 2010).

Amint azt a katalán tapasztalatok Kárpát-medence számára hasznosítható tapasztalatainak vázlatos áttekintése mutatja, az elemzett problémakör fontosságára való tekintettel további, komparatív szempontokat előtérbe helyező vizsgálódásokat igényel. Aziránt azonban a legcsekélyebb kétségünk sincs, hogy a különböző típusú, szintű és alapú önkormányzatok a jövőben is fontos szerepet játszanak majd az államok életében és a nemzetközi viszonyok rendszerének alakításában.

TRODALOM

- Blanco Valdés, R. 2005, *Nacionalidades históricas y regiones sin historia*. Alianza Editorial, Madrid.
- De Esteban, J. 2000, *Las Constituciones de España*. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales (CEPC), Boletín Oficial del Estado (BOE). Textos y Documentos Madrid.
- De Esteban, J. 2015, *El naufragio del Estado. (Un análisis cronológico.)* Justel, Madrid,
- El Informe del Consejo de Estado sobre la reforma constitucional. Texto del informe y debates académicos*. Consejo de Estado-CEPC, Madrid, 2006. pp. 932.
- Ley Orgánica 6/2006.19 de julio, Sobre la reforma del Estatuto de Autonomía de Cataluña. *Boletín Oficial del Estado*, 2006. núm.172. 27269-27310.o.
- Ley 19/2017,6 de septiembre, del Referendum de Autodeterminación. <https://diario-oficial-generalitat-catalunya.vlex.es/vid/ley-19-2017-6-692831257>.

- Ley 20/2017, 8 de septiembre, de transitoriedad jurídica y fundacional de la república. https://noticias.juridicas.com/base_datos/CCAA/604655-l-20-2017-de-8-sep-ca-cataluna-transitoriedad-juridica-y-fundacional-de-la.html.
- Linz, J. J. 1992, Politics in a Multilingual Society with Dominant World Language. In: *J. G. Savard and R. Vigeault (comps.): Les états multilingues. Problèmes et solution*. Presses de Université Laval, Québec.
- López, B. A. 2007, Las lenguas oficiales entre Constitución y Comunidades Autónomas: ¿desarrollo o transformación del modelo constitucional? *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 79, enero-abril. 87-112.o.
- Magyarország térképeken. 2011, (Szerk. Kocsis Károly és Schweitzer Ferenc) Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- March, O. 2018, *Los entresijos del „procés.”* Los Libros de la Catarata. Madrid.
- Marco, F. 2017, *De la operación Cataluña al 155*. Indicios, Madrid.
- Pleno. Sentencia 31/2010, de 28 de junio de 2010. BOE núm. 172, de 16 de julio de 2010.
- Szilágyi, I. 1996, *Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Szilágyi, I. 2010, Nemzeti identitás, nemzetfelfogás és kulturális diplomácia a huszonegyedik században. *Magyar Tudomány*. 2. sz. 198-208. o.
- Szilágyi, I. 2012, Spain: From the Autonomy Model to the Federalism. The case of Catalonia. In: *Minority Politics within the Europe of Regions*. (Edited by István Horváth and Márton Tonk). Scientia Publishing House. Cluj-Napoca, The Romanian Institute for Research on National Minorities. Cluj-Napoca, 107-123.o.
- Szilágyi, I. 2014, Catalonia's Experiences for the Carpathian Basin. In: *Minority Representation and Minority Language Rights*. Edited by Tonk Márton, Székely Tünde Horváth István, Székely Ibolya. Scientia Publishing House. Cluj-Napoca, The Romanian Institute for for Research on National Minorities. Cluj-Napoca, 191-215.o.
- Szilágyi, I. 2016, *Podemos. A neoliberais válságkezelés radikális alternatívája*. Publikon Kiadó, Pécs, 158.o.
- Szilágyi, I. 2018, A katalán függetlenségi folyamat kérdőjelei. *Comitatus*. 28. 230. 47-61. o.
- Tamames, R. 2014, *¿Adónde vas, Cataluña?* Ediciones Península, Barcelona.
- Torres Muro, I. 1999, *Los estatutos de Autonomía*. CEPC, BOE. Madrid.

ÖNKORMÁNYZATISÁG ÉS AUTONÓMIA

Zongor Gábor¹

ABSZTRAKT

A magyar önkormányzati rendszer immáron 30 éve működik. Az első szabad önkormányzati választások 1990. szeptember 30-án voltak, és több mint 3000 önkormányzati autonómia jött létre. Ekkor váltak önállóvá a települési önkormányzatok. A három évtized alatt sokat változott az önkormányzás és az autonómia is. Az önkormányzati autonómia csak az önkormányzati rendszer egészében értelmezhető és értékelhető. Ezért fontos, hogy az alapvető fogalmakat tisztázzuk.

Kulcsszavak: *autonómia, függetlenség, helyi önkormányzat, önkormányzás, szubsidiaritás*

SELF - GOVERNMENT AND AUTONOMY

ABSTRACT

The Hungarian local government system has been operating for 30 years now. The first free municipal elections were on 30th of September, in 1990, and more than 3000 municipal autonomies have been established. It was then that the local governments became independent. In the three decades, self-government and autonomy have changed a lot. Autonomy of local governments can only be interpreted and eva-

¹ **Dr. Zongor Gábor**, jogász, 1990 és 1998 között a Veszprém Megyei Önkormányzat közgyűlésének elnöke, a Comitatus Önkormányzati Szemle szerkesztőbizottságának alapító elnöke, 1999-2016 között a TÓOSZ főtítkára (zongor53@gmail.com)

luated in the local government system as a whole. It is therefore important to clarify the basic concepts.

Keywords: *autonomy, independence, local government, self-government, subsidiarity*

ALAPFOGALOM MEGHATÁROZÁSOK

Önkormányzatok, önkormányzás, önkormányzatiság és önkormányzati rendszer

Tekintettel arra, hogy gyakran keveredik az önkormányzatok, az önkormányzás, az önkormányzatiság és az önkormányzati rendszer fogalma még a szakmai tanulmányokban is, ezért kísérletet teszek az egyes fogalmak pontosítására. A fogalmak és a mindennapi gyakorlat ismeretében talán sikerül egyértelművé tenni, hogy milyen állapotban is van 2020-ban az önkormányzati rendszer Magyarországon (Zongor 2020).

A fogalmak és tartalmak azonban az idők során változtak és változnak. Magyar Zoltán méltán híres és ismert könyvében, a Magyar Közigazgatás címűben (Magyari 1942) az önkormányzat kifejezés több mint háromszáz alkalommal és sokféle jelzős formában jelenik meg, viszont nincsen szó a könyvben önkormányzásról, önkormányzatiságról és önkormányzati rendszerről sem, ugyanakkor „A közigazgatás szervezeti és működési elvei” fejezetnek a decentralizációról szóló alfejezetében részletesen elemzi az önkormányzat előnyeit, amely szerint az önkormányzat alap gondolata:

„»Ha azt akarjuk, hogy valami jó legyen, csináljuk meg magunk.« Számos helyi ügy van, amelynek valamely meghatározott módon való eldöntése a helybelieknek fontos, és a másutt lakók, valamint a központ számára közömbös. Nincs ok arra, hogy ez ne az ő óhajuk szerint legyen, amely az összes körülményeket legjobban tudja számbavenni.” (Magyari 1942, 116).

Az önkormányzat fogalma

A helyi önkormányzatok az állam részeként, a központi szabályok által meghatározott keretek között gyakorolják a helyi közhatalmat és biztosítják a közszolgáltatásokat. Az önkormányzatok léte feltételezi, hogy a helyi közösség önrendelkezési és öngazgatási jogosítványokkal rendelkezik, vagyis az állam a feladatainak egy részét az önkormányzatok közreműködésével valósítja meg. Az önkormányzatok a szerveiket a területükön élő választójoggal rendelkező polgárok öt évente történő általános választások eredményeképpen hozzák létre. Az önkormányzatok az állam által vállalt, de rájuk bízott kötelező feladatokon kívül önként vállalt feladatokat is elláthatnak, amennyiben ehhez szükséges saját forrással rendelkeznek.

Az állam által törvényekben meghatározott közfeladatokat és közszolgáltatásokat az önkormányzatok látják el, amely feladatokhoz a központi költségvetés támogatást nyújt. Az önkormányzat alanyai a területükön élő választópolgárok és az önkormányzati feladatokat egyrészt a választott szereplők (polgármester, képviselő-testület, bizottságok, társulások, részönkormányzat), másrészt a szakmai ismereteket igénylő szervezetekben dolgozó köztisztviselők (hivatal) és közalkalmazottak (intézmény), valamint alkalmazottak (vállalkozás) végzik.

Önkormányzatok működnek minden esetben, amikor az állami feladatok egy részét a központi hatalom decentralizálja helyi – települési, illetve területi – szintre és az állam magas szintű jogi szabályozással elismeri az önkormányzati működés keretfeltételeit. A helyi önkormányzatok lényegét tekintve a falvak, a városok és a megyék közösségének érdekeit kifejező, a központi hatalomtól részlegesen független politikai szervezetek.

Az önkormányzat jogi személy és tevékenységét döntő mértékben jogszabályok határozzák meg. Az önkormányzat a szervezeti, a személyi, a szervezési és a jogi alapja az önkormányzásnak. Az önkormányzat alapvetően a formai feltételek kerete, amelyben megvalósul az önkormányzás. Az önkormányzat politikai, gazdasági, szociális és közösségi egység, amely biztonsági garanciát nyújt a helyi közösség számára és közszolgáltatási tevékenységében meghatározó jelentőségű az átláthatóság és a közbizalom.

Az önkormányzás fogalma

Az önkormányzás az önkormányzati működés megjelenési módja, amely kifejezésre juttatja az ellátandó feladatok és hatáskörök mértékét és mélységét, valamint magába foglalja a helyi társadalom önszerveződő, továbbá a helyi közösség és az önkormányzati szervezetrendszer feladatellátó képességét. Az önkormányzás tartalma a települési és a területi autonómia mértékét is megjeleníti.

Az önkormányzás fogalmát röviden, de lényegre törően a Helyi Önkormányzatok Európai Chartája (továbbiakban: Charta) a következőképpen rögzíti: „A helyi önkormányzás a helyi önkormányzatoknak azt a jogát és képességét jelenti, hogy – jogszabályi keretek között – a közügyek lényegi részét saját hatáskörükben szabályozzák és igazgassák a helyi lakosság érdekében.”² Az önkormányzás jog, de egyben feltételez megfelelő képességet is.

Az önkormányzás azt jeleníti meg, hogy az önkormányzat a reá ruházott feladatokat és az önként vállalt feladatokat milyen mértékben és minőségben képes megvalósítani. Az önkormányzás része a közvetlen demokratikus döntéshozatal is, így a helyi népszavazás, amikor az önkormányzat képviselő-testülete helyett a választópolgárok közössége közvetlenül dönt.

A helyi önkormányzás terjedelmét a Charta megfogalmazása szerint meghatározza, hogy az Alkotmány vagy törvény miképpen rendezi a helyi önkormányzatok alapvető hatáskörét és feladatait. Az önkormányzás függetlenségét garantáló sza-

2 Lásd: a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájáról szóló, 1985. október 15-én, Strasbourgban kelt egyezmény kihirdetéséről szóló 1997. évi XV. törvény 3. Cikk 1. pontját.

bály, hogy a „helyi önkormányzatok – jogszabályi keretek között – teljes döntési jogosultsággal rendelkeznek minden olyan ügyben, amely nincs kivonva hatáskörükből és bármely más közigazgatási szerv hatáskörébe sincs utalva.” Az önkormányzás terjedelme szorosan összefügg a szubszidiaritás gyakorlatával és annak mélységével, ugyanis a „közfeladatokat általában elsősorban az állampolgárokhoz legközelebb álló közigazgatási szervnek kell megvalósítania. A feladatoknak más közigazgatási szervre történő átruházása a feladat természetétől és nagyságától, valamint hatékonysági és gazdaságossági követelményektől függ.”

Az önkormányzás ugyancsak fontos garanciális szabálya, hogy a „helyi önkormányzatok hatásköre általában teljes és kizárólagos. Ezt más központi vagy regionális közigazgatási szerv nem vonhatja el, és nem korlátozhatja, kivéve, ha ezt törvény lehetővé teszi.”

Az önkormányzás sajátos szerepe és ereje abban is megnyilvánul, hogy a helyi önkormányzatok a központi szervek által „átruházott hatáskört – amennyiben lehetséges – a helyi körülményekhez igazítva gyakorolhatják.”³

Az önkormányzás jellemzői:

- *a komplexitás, és az ágazatközi jelleg.* Az önkormányzatok a feladataik ellátása során az adott helyi társadalmi viszony átfogó és komplex megvalósítására törekkenek, amelynek következtében a többféle ágazati jogszabály és szakmai szempont együttes alkalmazásával valósítják meg a feladataikat;
- *a lakossági igények átfogó megvalósítása.* A feladatellátást vagy önállóan saját szervezeti rendszerében, vagy önkormányzati társulásban két vagy több önkormányzattal együttműködésben, vagy kiszervezve a civil szféra, illetve gazdasági társaság által;
- *a lakosság bevonása.* Az önkormányzás során a demokratikusan megválasztott szereplők és a lakosság közötti partnerségnek, a társadalmi részvétel lehetőségének folyamatosan érvényesülnie kell;
- *a gazdasági autonómiára való törekvés.* Az önkormányzat erejét kifejezi a helyi adó mértéke és milyensége, amely lehetőséget nyújt a kötelező feladatokon túl önként vállalt feladatok teljesítésére és fejlesztések megvalósítására;
- *az integráció és az innováció.* Az önkormányzás révén az önkormányzat képes az adott településen, térségben fellelhető különféle társadalmi erőket és tőkét integrálni, valamint a társadalmi innovációt erősíteni és felhasználni;
- *a fenntarthatóság és az önszervezés.* A sikeres önkormányzat a tevékenysége során törekszik a fenntarthatósági szempontok érvényesítésére, valamint az önszervező képesség erősítésére;
- *az átláthatóság és a nyitottság.* Az önkormányzás feltételezi, hogy a közfeladatok megvalósítása nyilvánosan, átláthatóan történjen, amelynek következtében a tevékenységnek nyitottnak kell lennie.

Az önkormányzó képességet korlátozza a túlzott, részletekbe menő központi szabályozás, a saját pénzügyi forrás hiánya, a választott önkormányzati szereplők felké-

3 Charta 4. Cikk a helyi önkormányzás terjedelméről.

szültségének hiányossága, valamint a stratégia nélküli, rövid távú, választási ciklusban való gondolkodás.

Az önkormányzatiság fogalma

Az önkormányzatiság azt fejezi ki, hogy az adott államon belül milyen súlyt képviselnek az önkormányzatok, mennyire decentralizált a döntéshozatali rendszer, illetve a helyi hatalom mennyiben jelent ellensúlyt a központi hatalommal szemben, továbbá ösztönzi-e a központi hatalom az önkormányzás kiteljesedését, hagyja-e a helyi folyamatok demokratikus önszervező rendszerének erősödését, fejlődését, avagy korlátozza-e a helyi döntési szabadságot. Az erős önkormányzatiság az erős demokrácia, míg a gyenge önkormányzatiság az erős központi hatalom kifejezője.

Az önkormányzatiság egyben társadalomirányítási filozófiai kérdés is. Amennyiben a központi hatalom a helyi ügyek lényegi körének intézését az önkormányzatokra bizza, ösztönzi a demokratikus helyi hatalomgyakorlást, és tudatosan törekszik a centralizált és dekoncentrált, valamint a decentralizált feladat és hatáskör telepítésésszerű és arányos rendszerére. A központi hatalom, a kormányzat és az önkormányzati szféra képviselői folyamatosan értékelik az állam és az önkormányzatok közötti feladat, hatáskör, felelősség és forrásmegosztás kérdését, amelynek figyelembevételével időközönkénti korrekcióra kerül sor, a fenntartható önkormányzatiság érvényesülése érdekében.

Az önkormányzati rendszer fogalma

Az önkormányzati rendszer magába foglalja a helyi (települési és területi) önkormányzatok teljességét, az önkormányzás és az önkormányzatiság mértékét és állapotát, az önkormányzatok egymáshoz való viszonyát és az állam szervezeteihez való kapcsolatát.

Az egyes országok önkormányzati rendszerei jellegüket tekintve sokféleképpen csoportosíthatóak:

- egyrészt a települési önkormányzatok lakosság száma, mérete;
- másrészt az önkormányzatokhoz telepített közfeladatok mértéke;
- harmadrészt az önkormányzatok gazdasági autonómiája alapján.

Ugyanakkor egy országon belül is sokféleképpen csoportosíthatóak az önkormányzatok. Magyarországon a települési önkormányzatok 19 megyébe, illetve a fővárosba sorolódnak. A főváros sajátos önkormányzat azáltal, hogy települési és egyben területi önkormányzati feladatokat is ellát, valamint területe 23 kerületi (települési) önkormányzatra oszlik. A megyéken belül az önkormányzatok járasonként is lehatárolásra kerültek. Vidéken jelenleg 174 járás létezik és 3154 települési önkormányzatot foglalnak magukba.

A közigazgatási térfelosztás mellett fontos megkülönböztetni az ország egyes térségeit aszerint, hogy milyen a településszerkezetük. Így egészen más problémákat kell megoldani az önkormányzatoknak az aprófalvas térségekben, mint az

Alföld nagytelepülései, illetve tanyás vidékein, vagy a fővárosi és egyes nagyvárosi agglomerációkban. Az általánostól eltérő a feladata az üdülő jellegű településeknek, a turisztikailag kiemelt jelentőségű önkormányzatoknak. Ugyancsak speciális feladatok jelentkezhetnek az országhatár menti településeken, a határon átnyúló térségekben.

Az önkormányzati rendszer fontos jellemzője még, hogy milyen jellegűek a települési önkormányzati társulások, valamint milyen mértékű a társulási szabadság, vannak-e központi ösztönzők a társulások működtetésére, fenntartására.

A szubszidiaritás fogalma

A szubszidiaritás egyrészt azt jelenti, hogy az adott döntés lehetőség szerint az érintettekhez legközelebb lévő szinten szülessen, másrészt a döntéshozatal szintje rendelkezzen megfelelő kompetenciával, azaz szervezeti, személyi és technikai feltételekkel.

A szubszidiaritás érvényesülése feltételezi a differenciált hatáskör telepítést, mivel a szubszidiaritás másrészt arra is választ ad, hogy amennyiben a hatáskörrel rendelkező szerv nem tudja, vagy nem akarja gyakorolni hatáskörét, akkor helyette mely szervezet jár el. (Ez utóbbi szabály hazánkban 1990 és 2011 között csak a középfokú közszolgáltatási feladatok tekintetében érvényesült, amikor is a települési önkormányzat átadhatta a megyei önkormányzatnak az intézménye fenntartási jogosítványait. Miután a megyei önkormányzatok már nem gyakorolnak intézményfenntartó funkciót, így ez a gyakorlat megszűnt.)

A jelenlegi sarkalatos törvényi szabályozás elvi lehetőséget ad arra, hogy a nagyobb gazdasági teljesítőképességű, lakosságszámú hatáskört gyakorló önkormányzattól, annak hozzájárulásával más önkormányzat, illetve társulás önként átvállalja a feladatot. Viszont továbbra sincsen általános kiegészítő szabály arra, ha a települési önkormányzat nem képes gyakorolni hatáskörét, akkor melyik önkormányzat és milyen feltételekkel lép be a helyére. A szubszidiaritás egyben a szolidaritás megnyilvánulási formája is.

Az önkormányzati autonómia jellemzői

Magyary Zoltán az önkormányzat és az autonómia fogalmát azonosította, mely szerint „Az önkormányzat (autonómia) szó szerint az ellentétét jelenti annak, hogy valakit más kormányoz. Ha tehát egy szervezetről azt mondjuk, hogy önkormányzati joga van, akkor feltételezzük, hogy ez másként is lehetne, mert van felette egy erősebb hatalom, amely őt kormányozhatná. Az önkormányzat fogalma tehát nem alkalmazható a legmagasabb, a szuverén hatalomra, tehát az államra, amelynél más által való kormányzásról nem lehet szó.”

A megközelítésével egyetértve azt mondhatjuk, hogy amennyiben nem beszélhetünk autonómiáról, akkor nem beszélhetünk önkormányzatról sem. Önmagában ugyanis, ha léteznek helyi közösségek által megválasztott és közfeladatot ellátó szerveződések, amelyeket a törvényi szabályozás önkormányzatnak hív, de

- nem működnek és szabályoznak – a központi szabályozás keretei között – önállóan és függetlenül, valamint
 - nincs kiszámítható és fenntartható anyagi bázisuk, amely hosszabb távon lehetővé teszi a helyi közösség elvárásainak ésszerű és hatékony teljesítését és
 - saját szervezetük nem mentes a külső befolyástól,
- akkor a megnevezés ellenére mégsem beszélhetünk önkormányzatról.

Egyetértve Siket Judit megállapításával, mely szerint: „Az autonómia tartalma nyilvánvalóan önmagában nem értelmezhető, a települési-területi önkormányzati önállóság, a függetlenség fogalomrendszere kizárólag viszonyrendszer elemeként határozható meg. Az államszervezet és a helyi önkormányzatok struktúrájának rendszerszerű elemzése nyújthat segítséget az autonómia lényegének, jelentés tartalmának meghatározásakor” (Siket 2017, 10).

Az autonómia léte és mértéke határozza meg, hogy egy adott országban milyen erős a helyi önkormányzás és miképpen érvényesül az önkormányzatiság.

AZ ÖNKORMÁNYZATI AUTONÓMIA ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ ELSŐ KÉT ÉVTIZEDBEN

A rendszerváltoztató köztársasági alkotmány (továbbiakban: Alkotmány)⁴ és az alkotmányos szabályozás az önkormányzatiságot természetjogias megközelítésben kezelte, mintegy sajátos, önálló hatalmi ágként. Ez kifejezésre is jutott az Alkotmány 42. §-ában, mely szerint: „A község, a város, a főváros és kerületei, valamint a megye választópolgárainak közösségét megilleti a helyi önkormányzás joga. A helyi önkormányzás a választópolgárok közösségét érintő helyi közügyek önálló, demokratikus intézése, a helyi közhatalomnak a lakosság érdekében való gyakorlása.”

Az Alkotmány és a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény (Ötv.) két évtizeden keresztül önkormányzati alapjogokon keresztül biztosította a települések autonómiáját. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy az önkormányzati autonómia gazdasági alapjai érdemben nem teremtődtek meg, így a jogi és a szervezeti oldala volt erős az autonómiának, míg az anyagi függősége a mindenkori kormány és országgyűlés felé fennállt, sőt ciklusról ciklusra erősödött.

Az önkormányzati autonómia kezdeti „határtalanságának” egy szép példája, amikor dr. Puztai Gyula, Vas megyei önkormányzat közgyűlésének elnöke 1991-ben előbb ismerte el Szlovénia függetlenségét, mint a Magyar Köztársaság.

Az önkormányzati autonómia törekvések ugyancsak látványos megnyilvánulása, hogy a települési önkormányzatok száma a kezdeti 3090-ről mára 3178-ra növekedett, melyből az első ciklusban 58 új község jött létre. Ugyancsak az autonómia iránti vágy fejeződött ki abban, hogy a kisebb települések is önálló polgármesteri hivatalok fenntartására törekedtek. Az önállóság élménye hajtotta az önkormányzatiságot Magyarországon három évtizeddel ezelőtt.

4 Lásd: a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény a Magyar Közlöny 1990. évi 84. számában (1990. augusztus 24.) egységes szerkezetbe foglalt szövegét.

A szétaprózódott településszerkezet, a gazdasági alapok hiánya, a differenciálatlan hatáskör telepítés gyakorlata, az önkormányzó képesség megteremtésének hiánya következtében az önkormányzati függetlenség fokozatosan látszat autonómiát eredményezett a települések túlnyomó többségénél és az önkormányzati rendszer egyre igazságtalanabbá vált. A hátrányos helyzetű térségekben lévő, hátrányos településeken élők számára a törvényekben meghatározott közszolgáltatások nem, vagy nem megfelelő minőségben kerültek biztosításra. A szubszidiaritás elve jószerivel csak elv maradt. Így elkerülhetetlenné vált az átalakítás szükségessége.

HOGYAN ÉRVÉNYESÜL MA AZ ÖNKORMÁNYZATI AUTONÓMIA

A 2010-es kormányváltás egyben gyökeres társadalomirányítási filozófia váltást is eredményezett. A második Orbán kormány a kétharmados parlamenti többség birtokában centralizált hatalomgyakorlást hozott létre, amelyben az önkormányzatok helye és szerepe teljesen megváltozott. Az Alaptörvény⁵ és Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (Mötv.) jelentős mértékben viszszaeszkortotta az önkormányzatok szerepét és felelősségét.

Mindezt a változást Pálné Kovács Ilona tömören a következőkben foglalta össze:

„Az Alaptörvény a kereteket meglehetősen lazán vonja meg, nem tartalmazza az önkormányzati autonómia szervezeti, irányítási garanciáit, ha úgy tetszik az önkormányzás alapelveit, az érdekegyeztetés rendjét, annál bőbeszédűbb a kormányzat és a kormányhivatal ellenőrző, felügyeleti funkciói tekintetében. Az Alaptörvény nem sorolja fel a minimálisan önkormányzati hatáskörbe tartozó feladatokat (csupán törvényi szabályozási szint szükségességét írja elő). Ezzel gyakorlatilag az önkormányzati rendszer a mindenkori törvényhozás politikai értékrendjének prédájává vált” (Pálné Kovács 2014, 6).

A jogi, szabályozási kérdésekben az állami rendszeren belül az önkormányzatok másodlagossá vált szerepe egyértelműen kimutatható még akkor is, ha fel lehet mutatni olyan nemzetközi példákat, amelyek hasonlóak a magyar új megoldásokhoz. A probléma adott esetben nem a szabályozás szövegével van, hanem a rendszer egészének működésével és komplexitásával. Az önkormányzatiság ugyanis kikerült a hatalomgyakorlók gondolkodásából és az önkormányzatok végrehajtó szerepét kívánják erősíteni. Ez jól megfigyelhető a közoktatás területén, ahol kinyilvánításra került, hogy az általános és középiskolák fenntartása nem helyi közügy a továbbiakban. Miközben egyházak és alapítványok alapíthatnak iskolákat, addig az önkormányzatok már nem, így marad az üres tulajdonlása az épületeknek, amelyeket az állami intézményrendszer működtet és tart fenn. Az önkormányzati kompetenciák

5 Lásd: Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 31-38. cikkeket.

2010-től fokozatosan és folyamatosan csökkennek, így ma már töredékét nyújtják az önkormányzatok a helyi közszolgáltatásoknak, mint a kezdetekben.

A gazdasági, pénzügyi autonómia területén még tovább nőtt az állami befolyás szerepe. Az önkormányzatok érdemi hitelfelvelele kormányzati jóváhagyásra szorul, a saját bevételi lehetőségük szűkült egyrészt a korábban osztott bevételnek minősülő gépjárműadó elvesztésével, valamint a helyi iparüzési adó beszámításának újra szabályozásával. A települések központi hatalomnak való kiszolgáltatottságát tovább növeli a jellemzően európai uniós pályázati források döntéshozatali mechanizmusa.

A szervezeti és személyi autonómia területén a 2013-ban a járási hivatali rendszer bevezetésével párhuzamosan kialakított új önkormányzati hivatali struktúra következtében a kistéleplések közigazgatási közszolgáltatások szervezéséhez való joga általában sérült. Nehezen igazolható szakmai alapon, hogy miképpen tudja hatékonyan működtetni az adott esetben mintegy egy tucatnyi település a közös önkormányzati hivatalát (Zongor 2013).

Az önkormányzati autonómia szempontjából megítélésem szerint a legnagyobb veszély az önkormányzati szereplők, közülük is kiemelten a polgármesterek személyes autonómiáját fenyegeti. A fejlesztési források elérése kiemelten fontos a településvezetők számára. Ugyanakkor a kialakított pályázati rendszerben nem a törvényi szabályozás érvényesül elsődlegesen, hanem a jogon kívüli befolyás, a kijáras. Harminc évvel az önkormányzati rendszer létrejöttét követően újból azt élik meg a településvezetők, hogy a pártpolitikai hovatartozásnak meghatározó jelentősége van a forrásszerzésben. Elsődlegessé vált, hogy a kormányzó pártok választókerületi elnökeivel, akik jellemzően parlamenti képviselők „sikerüljön” olyan személyes kapcsolatot kialakítani, ami hozzásegítheti a települést fejlesztési pénzekhez. Ebben az elosztási, újraosztási rendszerben nem nyílt verseny, az átláthatóság, a kiszámíthatóság a meghatározó, hanem a kijárási képesség, ami a személyes autonómia sérülésével jár. Így az önkormányzó képesség helyett a túlélési képesség vált meghatározóvá.

Így fordult át az 1990-es önkormányzati álom 2020-ra rideg és kíméletlen anyagi valósággá.

TRODALOM

Magyary, Z. 1942, Magyar Közigazgatás, Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda

Pálné Kovács, I. 2014, Az önkormányzati rendszer és a területi közigazgatás átalakulása 2010-2013 MTA Law Working Papers 2014/02 Magyar Tudományos Akadémia / Hungarian Academy of Sciences Budapest ISSN 2064-4515 <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp> https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2014_02_Palné_Kovacs_Ilona.pdf

- Siket, J. 2017, A helyi, területi önkormányzatok közigazgatási autonómiája Magyarországon. Történeti és nemzetközi kitekintéssel, figyelemmel a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájára. PhD értekezés, Szeged http://doktori.bibl.u-szeged.hu/3950/1/Siket_Judit_ertekezes.pdf
- Zongor, G. 2013, Az új önkormányzati hivatalokról – Új Magyar Közigazgatás 6. évfolyam 9. szám 37-42. oldal.
- Zongor, G. 2020, A magyar önkormányzati rendszer hatékonysága 1990–2018. Önkormányzati szervezet és működéshatékonyság. In: Tózsza István (szerk.) A stratégiaalkotás. Nemzeti Községi Intézet Közigazgatási Továbbképzési Intézet, Budapest, online megjelenés. 6-67. old. ISBN 978-963-498-227-2

FONTOSABB JOGSZABÁLYOK

- 1997. évi XV. törvény a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájáról szóló, 1985. október 15-én, Strasbourghban kelt egyezmény kihirdetéséről
- 1949. évi XX. törvény Magyar Köztársaság Alkotmányáról (a Magyar Közlöny 1990. évi 84. számában (1990. augusztus 24.) egységes szerkezetbe foglalt szövege)
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
- 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról
- 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól
- 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről

TENDZIN GYACO, AVAGY EGY AUTONÓMIA ELVESZTÉSE? (1945-59)

Varga Norbert¹

ABSZTRAKT

A tanulmány a XIV. Dalai Láma történetét kívánja bemutatni az 1945-től 1959-ig terjedő időszakban különösen Tibetre, mint egy archaikus politikai entitásra, valamint Tibet autonómiájára reflektálva. Az autonóm Tibet önmagát, mint independents, szuverén politikai entitás értelmezte. Britannia, India és az USA Tibetet de facto független államként, de jure Kína fennhatósága alá tartozó területként kezelte. A kínai kommunista kormányzat azonban a kommunista Kínát oszthatatlan multietnikus államnak tartotta autonóm nemzeti régiókkal (nem köztársaságokkal), amelyeknek nincs joguk elszakadni az anyaállamtól. Az ellentétes álláspontok feloldására az 1951-ben elfogadott „Tizenhétponos egyezmény” volt hivatva, amelynek kudarcra a Dalai láma 1959-es emigrációjába torkollott.

Kulcsszavak: *Tibet, Kína, Dalai Láma, autonómia, kommunizmus*

TENDZIN GYACO - THE LOSS OF AN AUTONOMY? (1945-59)

ABSTRACT

The study depicts the story of the Dalai Lama in the interval between 1945-1959 with a particular focus on Tibet as an archaic political entity as well as on the autonomy of Tibet. The autonomous Tibet interpreted itself as an independent, sovereign political

¹ Varga Norbert PhD, Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar (vnorbert@gmail.com)

entity. Britain, India and the USA recognised Tibet as a de facto independent state but continued to acknowledge de jure Chinese suzerainty over Tibet. However, the Chinese Communist government adopted the policy that Communist China would be an indivisibly multi-ethnic state with autonomous nationality regions (rather than republics) that had no right to secede. The Seventeen-Point Agreement, signed in 1951, was destined to end the conflict over the contradictory Tibet question, however, the failure of it ended with the Dalai Lama's flight into emigration in India.

Keywords: *Tibet, China, Dalai Lama, autonomy, communism*

BEVEZETÉS

A tanulmány a XIV. Dalai Lára történetét kívánja bemutatni az 1945-től 1959-ig terjedő időszakban különösen Tibetre, mint egy archaikus politikai entitásra, valamint Tibet autonómiájára reflektálva. Egy olyan teokráciára, ahol a materiális javak csak transzcendens szemüvegen keresztül értelmezhetők. A választott intervallum nem kezelhető inflexibilisen, ezért az események könnyebb érthetősége miatt a következőkben néhol kiterjesztésre kerül. Tendzin Gyaco szerepének megítélése máig anomáliákkal telített. Ez a Dalai Lára (1990) saját Nobel békedíjával kapcsolatos írásában is könnyen tetten érhető. A különböző interpretációk világos és egyszerű, de egyben inkonzisztens magyarázatot adnak a Dalai Lára szerepéről és sorsáról. Ebből adódóan a tanulmány készítőjének is nehézséget okozott a radikális véleménykülönbségek között a neutrális vonalat megtalálni (lehet, hogy ez néhol nem is sikerült) és a politika értékítéletével szemben a tudomány metodológiájának megfelelő munkát készíteni.

A II. világháború befejeztével a Föld országainak és hatalmi viszonyainak rendszere radikálisan megváltozott. A régi gyarmattartó birodalmak fokozatosan elveszítették a világra gyakorolt hatásukat. Két új nagyhatalom fejlődött ki, melyek egy bipoláris világrend kialakulására predesztinálták földünket. Ennek következtében a politikai dimenziójában a vagy-vagy logika uralkodott el, szinte teljesen kizorítva az is-is alternatíváját. Ezen változások hatásának köszönhetően a semlegesség optimuma csak kevés államnak adatott meg. Tibet számára is világossá vált, hogy izolációs politikája a XX. század közepén már anakronisztikus és csak a vágyak birodalmában tartható fenn. Tibet és uralkodója olyan dilemmákkal találkozta szemben magát, amelyek olyan racionális döntéseket követeltek volna, ami az ország vezető instanciájának mentalitásában nem volt megtalálható. A technikai innováció és az informatika világában Tibet oly mértékben lemaradt, hogy esélytelenül nézett szembe a legújabb kihívásokkal. A Dalai Lára ifjú kora ellenére világosan látta ezt a disszonáns helyzetet, azonban evolútív-organikus reformjainak kibontakoztatására a geopolitikai helyzet (a történelmet ebben a térségben

megtestesítő kínai vezetés) nem adott lehetőséget és a revolútív „fejlődés” útját kínálta fel Tibet számára.

A téma feldolgozásához alapvetően szükséges a historikus (genetikus) kritikai módszer használata (bár sokan elavultnak tartják ezt a feltérképezési formát, meglévő előnyeire Beyme (1992) mutat rá), valamint a Lowndes (2002) és Beyme által egyaránt ajánlott institucionalista metodológia. A két módszer szükségszerűen erősíti fel és egészíti ki egymást, lehetővé téve a téma kibontását; a kutatás tárgyának politikai érzékenysége miatt azonban kis mértékben az interpretatív módszer (Bevir and Rhodes, 2002) is alkalmazásra került.

I.

A II. világháború viharait Tibet semleges félként vészelte át. A kataklizma befejeződésével azonban a térségre nem köszöntött béke (Kínában polgárháború dúlt, Indiában függetlenségi törekvések mutatkoztak Nagy-Britanniával szemben). Az ország régebben Tathag rinpocse konzervatív vezetőként azonban nem kívánta a nagyvilág felé való nyitást. A Dalai Láva novícius szerzetesként élt, aki csak nagykorúsága elérése után vehette át a világi hatalmat. Fontos áttekintenünk a Dalai Láva szocializációs folyamatát és szociokulturális környezetét. Nevelését egy vezető tanárra (Tathag rinpocse) és egy ifjabb tanárra (Ling rinpocse) bízták. Ők voltak szellemi fejlődésének irányítói, akik mellett személyi gondozók vették körül: szertartásmester, konyhamester, főruhatárnok. Lakóhelyül a Potalában az V. Dalai Láva hálószobáját kapta, amelyet európai szemmel a legnagyobb jóindulattal sem nevezhetnénk összkomfortos gyerekszobának. Nyári szállása a Norbulingkában már sokkal barátságosabb volt. Tanításában 1948-tól kuriózumként részt vett Heinrich Harrer osztrák hegymászó, aki földrajzot, angolt és matematikát oktatott. Ez az európai utazó magyarázta el az ifjú Dalai Lávának a számára nem világos történelmi eseményeket, és azokat a technikai vívmányokat, amelyekről buddhista tanárai nem tudták kielégíteni kíváncsiságát. Tendzin Gyaco fogékony volt az új ismeretekre, érdekelte az atombomba mechanizmusa és ismerte a különböző repülő- és tankfajtákat. Érdeklődött a világ politikai eseményei iránt - Churchill, Eisenhower és Molotov politikai irányvonalai ismertek voltak számára. Politikai hatalommal még nem rendelkezett, de saját környezetében akarátát véghez tudta vinni, amit jól bizonyít házimozijának megépítése. A kormány ülésein már fiatal korában részt kellett vennie.

A tibeti külpolitika számára prioritást jelentett saját régiója. A kasag (bka'-sag; „államtanács”; Hoffmann 2001 89.) 1945-ben küldöttséget menesztett az indiai brit kormányhoz, ahol Lord Wavell alkirály fogadta őket. Diplomáciai sikerként értékelhető, hogy 1947-ben az Indiai Kongresszus Párt által szervezett ázsiai kapcsolatokról tartott konferencián a tibeti küldöttség saját zászló alatt vehetett részt, ahol Kína erőteljes tiltakozása ellenére is tárgyalhattak Mahatma Gandhival és Pandit Nehruval. Tibet rövid időre kihasználhatta a kínai polgárháborús helyzet adta mozgásteret. Elküldte képviselőit az 1946 májusára tervezett nankingi értekezletre is, ahol vilá-

gossá vált számukra, hogy a Kuomintang meggyengült és a kommunisták helyzete erősödött.

1947 tavaszán polgárháborús veszély fenyegette Tibetet. (Womack (2008) fontosnak tartja megjegyezni, hogy a szűkebb értelemben vett Tibet, amely 1913-59 között a Dalai Lámák irányítása alatt volt, csak egy részét foglalta magába a tibeti etnikumnak. A jelenlegi Kínában található Tibeti Autonóm Terület közel azonos az eredeti Tibettel.) Reting rinpocse - aki 1941-ben lemondott régensi tisztségéről korrupciós ügyeinek és nőtlenségi fogadalmának megszegése miatt - puccsot tervezett, amely egy sikertelen merénylet következtében meghiúsult. Retinget letartóztatták és a vizsgálat során olyan nyomokra találtak, amely valószínűsítette kapcsolatát a Kuomintanggal. Reting rinpocsét a Kuomintang meghívta a '46-os nankingi konferenciára, ahol személyesen nem jelent meg, de a Kanzei-vidék két képviselőjét szócsövének tekintették. A Kína-barát szerai lámák fellázkodtak a régens ellen, a kormány hadserege azonban elfojtotta a szerzetesek zendülését. A Szerai kolostor vallási vezetői Kínába menekültek. A Kína barát Szerai kolostor még a kulturális forradalmat is átélézte. A letartóztatott Reting kihallgatást kért Tendzin Gyaco-tól, akinek nevelője volt régenssége idején, de ezt megtagadták tőle. A Dalai Láma (1996, 39) visszaemlékezése - „Ezt a nevében sajnos visszautasították” - rámutat, hogy ekkor még nem rendelkezett valós politikai hatalommal. Reting tisztázatlan körülmények között halt meg a börtönben. A kínaiak szerint Tendzin Gyaco apja, „akit főúri gyilkosok megmérgezték” (Fábián 1961, 21), azért jutott hasonló sorsra, mert tisztelője volt Retingnek. A veszélyes belpolitikai helyzet ellenére az ifjú főláma Tathag régenssel látogatást tett a Drepung és a Szerai kolostorban, ahol átadták neki az V. Dalai Láma tanát képező szellemi örökséget, amiről azt tartják, hogy csupán a Dalai Lámához szól.

1947. augusztus 15-én a konzervatív tibeti vezetés számára nem várt eseményként a brit diplomáciai misszió és kereskedelmi kirendeltségek tetején megjelent az indiai nemzeti lobogó, melyet a kasag tanácsalanel szemlélt – India kivívta függetlenségét. Tibet jelentősen megkésve csak 1948. június 11-én hozta nyilvánosságra a kasag hivatalos bejelentését, miszerint Indiát a Nagy-Britanniával aláírt megállapodások utódállamának tekinti.

1947 novemberében Tibet kereskedelmi küldöttséget indított, hogy tájékozódjon a változásokról a világban. 1948-ban a küldöttek Sanghajon, Pekingben és Hongcsun keresztül érkeztek Nankingba, ahol kínai elnöknek a Nemzetgyűlés Csang Kaj-seket választotta újra, aki ennek ellenére hatalmát már nem tudta megszilárdítani és híveivel áttette központját Farmozaba. A tibeti kereskedelmi delegáció az USA-ban átadta a Dalai Láma Trumanhoz írt levelét. Goldstein (1999) hangsúlyozza, hogy Britannia, India, majd később az USA Tibetet de facto független államként, de jure Kína fennhatósága alá tartozó területként kezelte. A Tibet Justice Center (2016) kiadványából kiderül, hogy az autonóm Tibet azonban önmagát, mint independens, szuverén politikai entitás értelmezte. Az amerikai kormány, a Kuomintang bukását látva felvetette, hogy Tibetet célszerűbb lenne független állammak tekinteni. 1949. július 8-án a kasag kiutasította Lhászából a kínai diplomáciai megbízottakat és a 3-400 fős kínai kolóniát, akik között kommunista ügynököket gyanítottak. A khami és amdói

vezetők megpróbálták a kínai közigazgatás alól kivonni a két területet (ezek lakóinak nagy része tibeti volt), de a kínai hadsereg megtörte kísérleteiket.

A tibeti szakralitásban (Chhaya 2008, Eliade 2006, Glasenapp 1993, Mullin 2012, Nagy 1987, Tendzin 1994) a misztikus-mágikus világnak, a természeti jelenségeknek, a jóslatoknak és a jövődöléseknek rendkívül fontos szerepe van. Heinrich Harrer (1998, 201) meglepődve jegyezte meg, hogy „a babona hatalmába kerítette mindannyiukat, még az iskolázott nemeseket is”. A kedvezőtlen előjelek egész sora mutatkozott '48-tól, amikor a Dzsokang palotájának sárkányforma vízköpőjéből a szárazság idején napokig víz csorgadozott. Baljóslatú jelentést tulajdonítottak egy üstökösnek is. 1950-ben pedig földrengés rázta meg Tibetet, melyről a Dalai Láma (1996, 59) évtizedekkel később is így nyilatkozott: „Úgy érzem, hogy az akkor törtétek még ma is túl vannak a tudomány határain, s igazi misztériumnak voltunk tanúi”.

Kína a II. világháború végéig a szovjet mintát követte, azaz a Kínában elhelyezkedő etnikai területeket a kilépés jogával felruházott autonóm köztársaságoknak képzelte el. Goldstein (1999) megjegyzi, hogy az új kínai kommunista kormányzat azonban a kommunista Kínát oszthatatlan multietnikus államnak tartotta autonóm nemzeti régiókkal (nem köztársaságokkal), amelyeknek nincs joguk elszakadni az anyaállamtól. Tibetet is az egyik ilyen nemzeti régióként kezelték.

1949 októberében a Kínai Népköztársaság (továbbiakban: KNK) kikiáltása után a Pekingi Rádió bementa, hogy a Népi Felszabadító Hadseregnek (továbbiakban: NFH) fel kell szabadítania minden kínai területet. Ez alatt négy fontos szférát értettek: Tibetet, Csincsiangot, Hajvant és Tajvant. Részben erre a fenyegetésre, részben, hogy a Kínával hosszú ideje fennálló területi vitát megoldják, a tibeti kormány külügyi hivatala 1949. november 2-án levelet küldött Mao Ce-tungnak tárgyalásokat javasolva. A levél másolatát eljuttatták India, USA és Nagy-Britannia kormányainak is, amelyek szintén azt javasolták a kasagnak, hogy kezdjen közvetlen tárgyalásokat Kínával. Womack (2008) rámutat arra a tényre, hogy 1949-ben a nemzetközi politikai viszonyokban Tibetet nem sorolták a szuverén szereplők közé, holott négy évtizede már autonóm állam volt. A tibeti kormány Kína indiai nagykövetéhez diplomatát küldött tárgyalni Delhibe, aki két pontból álló javaslatot vázolt, miszerint a tibeti honvédelem ügyét Kína veszi át és Tibetet Kína részeként ismerik el. Tibet elutasította a javaslatokat és felfüggesztette a tárgyalásokat. 1950. október 1-jén a KNK kikiáltásának első évfordulóján a Pekingi Rádió bementa, hogy megkezdődött Tibet „békés felszabadítása”. Októberben több tízezer fős kínai hadseregcsoport lépte át a Csamdo-tól keletre fekvő Dricshu folyót. A tibeti hadsereg az 1940-es évek végén történt reformok ellenére mind létszámban (8 ezer fő), mind felszerelésben gyengébbnek minősült az NFH-nál és két nap alatt összeomlott, miután 4 ezer katonát veszített. Csamdo kormányzója Ngaba Ngavang Dzsizigma a kínaiak fogságába esett. 1950. október 26-án az indiai külügyminiszter jegyzéket küldött Pekingbe, melyben tiltakozott a Tibetet ért erőszak ellen.

A XIII. Dalai Láma utolsó írott üzenete kézzelfogható közelségbe került: „Megtörténhet, hogy itt, Tibetben a vallást és a kormányt mind külső, mind belső támadások érik. Ha nem őrizzük meg országunkat a Dalai és Pancsen Láma, az atya és a fiú, s

hitünk valamennyi tiszteletreméltó őrzője eltűnik s névtelenségbe süpped. A szerzetesek kolostoraikkal együtt elpusztulnak. A törvény ereje meggyengül. A kormányhivatalnokok földjeit és jószágait elragadják, maguk pedig ellenségeiket kell, hogy szolgálják, avagy koldusként kell elhagyniuk országukat. Minden lény nagy bajba és roppant félelembe zuhan, az éjszakák és nappalok lassan alámerülnek a szenvedésbe.” (Dalai Láma 1996, 42). (A szerző felfogása szerint Tibet egy reinkarnációs papi és világi arisztokrácián alapult. Sarao (2015, 72) adatai alapján 1917-ben a tibeti birtokviszonyok a következőképpen alakultak: a kolostorok a földterület 42%-át, a kormány a 37%-át, az arisztokrácia a 21%-át birtokolta. A tibeti társadalom a nagy lámák és kb. 200 arisztokrata család befolyása alatt állt, amely a nőket és a gyermekeket is beleértve nagyjából 1200 személyt foglalt magába). 1950. november 7-én a tibeti kormány levelet intézett az ENSZ főtitkárához, melyben kifejtette, hogy a tibeti nemzet nincs olyan helyzetben, hogy ellenálljon a hatalmas kínai erőfölénynek. Tibet sui generis világértelmezését és elégtelen érdekkijáró képességét mutatja, hogy nem volt tagja az ENSZ-nek, de abban bízott, hogy a nemzetközi szervezet fellép az agresszor ellen. November 17-én Salvador formálisan is kérte, hogy a Tibet elleni agresszió kerüljön fel az ENSZ közgyűlés napirendjére. Hangsúlyoznunk kell, hogy a kínai államérdek ebben az esetben felülírta a pártpolitikai divergenciát. Az ENSZ Biztonsági Tanácsában vétőjoggal rendelkező támogatóval a háta mögött a kínai/tajvani képviselő érvelése érvényesült: „a kérdés a kínai nemzet hatáskörébe tartozik” (Barraux 1995, 265) – és nem került tárgyalásra. Ebben az esetben a Szovjetunió a tajvani nacionalistákat támogatta az ENSZ-ben. Goldstein (1999) felhívja figyelmünket, hogy Britannia és India is a tibeti kérdés megtárgyalásának elvetését támogatta.

TI.

Tibetben az események hatására a politikai influenszerek között két irányzat jelent meg. Az egyik csoport azt követelte, hogy a Dalai Láma vegye át a világi hatalmat, míg a másik alternatíva a fiatal életkorra hivatkozva helytelen lépésnek tekintette ezt. Lhászában plakátok jelentek meg, melyek támadták a kormányzatot. Tendzin Gyaco politikai izoláltságát mutatja, hogy az eseményekről az információkat mindig a takarítóitól kapta meg, akikkel jó kapcsolatot épített ki. A Dalai Láma (1996, 61) még túl fiatalnak tartotta magát a tényleges vezetői szerep betöltésére és a szubjektív véleménye nem bírt relevanciával: „Sajnos engem senki nem kérdezett.” A mágiikus világ más sorsra predesztinálta, az állami orákulum szavai: „Thu-la bar” („Eljött az ideje”; 1996, 62) a „Vox populi, vox Dei” gnómával egyhangban Tendzin Gyaco trónra emelését jelentette. Tathag rinpocse azonnal kész volt átadni a hatalmat. Dordzse Drakden védőisten döntése kiszámítható volt, mivel a jós a kormány tevékenységét nyílt kritikával szemlélte, míg az ifjú trónörökösrel rendkívül figyelmesen viselkedett. 1950. november 17-én istenkirálynak minősítették Tendzin Gyaco-t.

Novemberben Lhászába érkezett a Dalai Láma legidősebb bátyja Takcer rinpocse, aki az Amdó tartományban található Kumbum kolostor apátja volt. A kínaiak egy

évig fogságban tartották és csak azért engedték el, mert látszólag elfogadta, hogy meggyőzi öccsét, hogy ismerje el a kommunisták uralmát. Abban az esetben, ha ez nem járt volna sikerrel, második alternatívaként meg kellett volna ölnie testvérét. Takcer rinpocse külföldi segítségben bízott és Tibet követeként külföldre utazott, hogy a kínaiak elleni fegyveres harchoz támogatást szerezzen. Visszavonta szerzetesi esküjét, mert úgy vélte, hogy megteremtődtek azok a feltételek, amikor Buddha igazolhatónak tartotta az emberölést.

A Dalai Láma az új kormány élére a hagyományoknak megfelelően két személyt nevezett ki: Lobszang Tasi szerzetest és Lukhangva világi nemest. Elhatározták, hogy Lhászából Tendzin Gyaco a Dungkhar-kolostorba menekül inkognitóban. (A kormánytisztviselők ekkor rejtették el Szikkimben azt az aranypor és ezüsttrúd készletet, mely 9 év múlva a külföldre menekült kormány jövedelme lett.) Az utazás közben győződött meg a Dalai Láma a reformok fontosságáról, amikor személyesen találkozott népével. A nemzetközi közösség aktív támogatásának hiánya miatt a kasag úgy döntött, hogy delegációt küld Pekingbe tárgyalni. A feladatra a volt csamdoi kormányzó, Ngabo Ngavang Dzsigme vállalkozott, aki Hoffman (2001, 110) szerint a „kínaiak titkos szálláscsinálója” volt. 1951 áprilisában érkezett meg Pekingbe az 5 fős delegáció, amely arra azonban nem kapott felhatalmazást, hogy szerződést köthessen. A tibetiek visszautasították a kínai javaslatot, de Li Veihan és Csiang Csinvu kinyilvánította, hogy a tervezet ettől kezdve ultimátumként tekintendő. Ezután a delegáció tagjait magánőrizet alá vették, erőszakkal fenyegették és megtiltották nekik, hogy bármiféle utasítást kérjenek kormányuktól. A tibeti delegáció 1951. május 23-án aláírta „a Központi Népi Kormány és a Helyi Tibeti kormány megállapodása a Tibet békés felszabadítására vonatkozó intézkedésről, 1951” című szerződést anélkül, hogy erről a kasagot értesítették volna. A delegáció tagjai figyelmeztették a kínaiakat, hogy ők nem rendelkeznek a jogosítvánnyal, csak a saját hatáskörükön belül írják alá az egyezményt, és nem garantálják, hogy ezzel bármire kötelezik a tibeti kormányt. Mindez nem jelentett akadályt a kínai kormány számára, sőt, a hiányzó állami pecsétet ráhamisították a szerződésre, majd bejelentették a világnak. A „szerződés” 17 pontja egyebek közt felhatalmazta a kínai haderőt, hogy behatoljon Tibetbe, a kínai kormányt pedig Tibet külképviseleti jogának gyakorlására. Garantálta, hogy Kína nem változtat a működő tibeti politikai rendszeren, nem avatkozik bele sem a Dalai Láma, sem a Pancsen Láma meglévő státuszába, funkciójába és hatalmába. A tibetiek a politikai autonómián kívül a vallás területén is autonómiát kapnak, és szokásaikat tiszteletben tartják. Belső reformot csak a tibeti vezetőkkel való konzultáció után hajtanak végre, és akkor is csak erőszak alkalmazása nélkül. Smith (2004) utal rá, hogy a szerződés tartalma és az abban foglaltak megvalósítása ellentmondásos volt, hiszen egy kínai katonai adminisztráció kiépítése kezdődött meg Tibet felett.

A „Tizenhét pontos egyezmény” néven ismertté vált szerződés teljes szövege elhangzott a Pekingi Rádió adásában, 1951. május 27-én. A Dalai Láma és a kasag ekkor hallott először a dokumentumról és a hír mind Dromóban, mind Lhászában sokkoló és hitetlenkedő hatást váltott ki. Haladéktalanul üzenetet küldtek Pekingbe, melyben megdorgálták a delegációt, amiért a kormány engedélye nélkül írták alá az „egyez-

ményt”. Arra kérték őket, hogy küldjék el az aláírt dokumentum szövegét és további utasításig Pekingben várjanak. Közben távirón üzenet érkezett a delegációtól, hogy a kínai kormány képviselőjében Csiang Csin-vu tábornok, Tibet polgári és katonai ügyeinek főbiztosa úton van Dromó felé, Indián keresztül. A Dalai Láma és kormánya elhallgatta az „egyezmény” visszautasítását. 1951. augusztus 17-én Tendzin Gyaco visszatért Lhászába a három nagy egyetemi kolostor apátjainak (Ganden, Drepung, Szer) és két miniszterének kérésére abban a reményben, hogy újra tárgyalhat a kínaiakkal egy sokkal elfogadhatóbb békéről. Szeptember 28-án a Nemzetgyűlés a 17 pontos „egyezmény” jóváhagyásáról tárgyalt és úgy döntött, hogy Tendzin Gyaco küldje el Pekingbe beleegyezését, mivel a 7. cikkely garantálta hatáskörének csorbítatlanságát.

1951. október 26-án mintegy 3 ezer fős kínai haderő vonult be Lhászába, majd Kelet-Tibetből és Kelet-Turkesztánból (Hszincsiang) mintegy 20 ezer katona követte őket. A NFH sorra megszállta a kulcsfontosságú városokat. A Kelet- és Nyugat-Tibetben állomásozó nagy haderővel lényegében befejeződött a katonai hatalomátvétel. Ezzel a Kr.u. 821-es kínai békeszerződés - melyet Lhászában kőbe faragva őrizték, és tizenegy évszázadon keresztül meghatározta a két ország kapcsolatát - elveszítette jelentőségét.

1952 áprilisában visszatért a Pancsen Láma és júniusban elfoglalta az 1923 óta üresen álló Tasilhunpo kolostort. (1923-ban a IX. Pancsen Láma a XIII. Dalai Láma elől menekült Kínába.) Tibet 1944-ben még nem fogadta el inkarnációként a Kinghaj tartományban a Pancsen Láma hívei által megtalált fiút, de a Kuomintang kormány lehetőséget látott a beavatkozásra és bejelentették, hogy a kumbumi gyermek a IX. Pancsen Láma inkarnációja. 1949 szeptemberében Kinghaj tartomány az értékes tússzal az NFH kezébe került, akit Uhlig (1995, 134) meglátása szerint Peking a Dalai Láma kihívójaként kezelte, és a fiú nevében üdvözlő táviratot küldtek Mao-nak. Azt a számukra egyértelmű vallási tényre akarták kihasználni, hogy a Pancsen Láma a legmagasabb rendű újjászületés, mivel egy élő buddha inkarnációja, míg a Dalai Lámát „csupán” egy bodhiszattvától eredeztetik. (Az V. Dalai Láma nyilvánította Amitabha buddha inkarnációjának és ezzel több évszázados viszály elindítója lett.) Ennek ellenére a tibeti népnek a Dalai Láma a reménye, Uhlig (1995, 76) értelmezésében: „a pancsen lámát rangjának megfelelően tisztelik ugyan, de nem veszi körül olyan csodálat és hódolat, mint a dalai lámát”. Ebből az eseménysorozatból is jól láthatjuk, hogy az „új dinasztia” (Barraux 1995, 263) csak mellékesen volt kommunista, az államrezsím mindenekelőtt kínai maradt.

A Dalai Láma Tibet helyzetéről Csiang Csin-vu tábornokkal egyeztetett, akit gyakori dühkitörései ellenére rendes és őszinte embernek tartott. A láma Gyilas (1958) szociológiai jellegű reflexiójával analóg megfigyeléseket tett, amikor abbéli meglepetésének adott hangot, hogy a kommunista katonatiszt arany Rolex órát viselt. Tan Kuan-szen és Csiang Kuo-ha tábornokokkal viszont barátságosabb volt a viszonya. A politikai sikertelenség Tendzin Gyaco figyelmét a vallás felé fordította és 1951-52 telén legfőbb gurujától Tathag rinpocsétól megtanulta a nagyon nehéz lam-rim meditációkat.

A megszállás következményeként a tibeti gazdaság érzékeny egyensúlya felborult, amely élelmiszerhiányt majd inflációt eredményezett. Az élelmiszerválság még jobban elmérgesítette a tibeti nép és a megszálló kínaiak viszonyát. A tibetiek gúnyolták a tisztákat, mert szegényes egyenruhájuk alatt drága prémbeilést hordtak. Fokozatosan kialakult egy népi ellenállási mozgalom, melynek létrehozásával Lobszang Tasit és Lukhangvát vádolták, ezért a két miniszterelnök kínai nyomásra lemondott. 1952-ben a Dalai Láma reformbizottságot alakított és megindította politikai tevékenységét: független bíróságot hozott létre; a haszonbérleteket terhelő adósságokat eltörölte; a kisbirtokosok részére a kormánykölcsonök visszafizetését elengedte. Iskola és közlekedési reform kidolgozására szólította fel a kasagot. Földreformját azonban a kínaiak - akik a kollektív gazdálkodást részesítették előnyben - nem fogadták el.

1953 nyarán kapta meg Tendzin Gyaco a kálacsakra beavatást, amely a tantrikus hagyomány legfontosabb része és a világegyetem békessége szempontjából nélkülözhetetlen. 1954-ben a Mönlam-ünnepségen buddhista bhiksu-vá (a papi rend legutolsó fokozatának szentségei) való teljes felavatásban részesítették. 1954-ben elfogadta Mao Ce-tung pekingi meghívását, ahol Csou En-laj miniszterelnök és Csü Te a népköztársaság elnökhelyettese fogadta őt és a Pancsen Lámát. A Dalai Lámát (1996, 97) először elbűvölte Mao: „úgy éreztem magnetikus erő közelébe kerültem ... lenyűgöző személyiséget ismertem meg benne, akinek testi tulajdonságai is rendkívüliek”. Womack (2008) hasonlóképpen hangsúlyozza, hogy Mao őszintesége lenyűgözte Tendzin Gyaco-t. Működőképes kompromisszum kezdett kialakulni, mivel Mao ígéretet tett, hogy a 17 pontos „egyezményt” olyan ütemben vezetik be, ahogy azt a tibetiek jónak látják. Tendzin Gyaco saját kívánságára belépett a pártba. Tapasztalatairól így ír: „minél jobban megismertem a marxizmust, annál inkább tetszett” (Dalai Láma 1996, 99). Kínai hatásra még testedzést is folytatott. A Nagy Kormányos dicsérte Buddhát, mert az korrupció és kizsákmányolás-ellenes volt. A Dalai Lámát kinevezték a Kínai Népköztársaság Irányító Bizottságának alelnökévé, de ez a cím tényleges politikai hatalommal nem járt együtt. A kínai hatóságok megengedték Tendzin Gyaco-nak, hogy találkozzon külföldi vendégekkel (Nehru, U Nu, Hruscsov, Bulganyin) Pekingben, de az egyszerű kínai néppel nem lehetett közvetlen kapcsolatban, ebben a biztonságára rendelt tisztek megakadályozták, azonban Szerkon rinpocse mindig megszökött, és a lakosság szegénységéről és félelemről mesélt neki. A gazdasági fejlődés lenyűgözte a Dalai Lámát, de Mao utolsó tanácsa megrémítette: „A vallás méreg.” (Dalai Láma 1996, 108).

III.

A tibeti delegáció 1955 júliusában érkezett vissza Lhászába, ahol azonban a khami és amdói tartományból kedvezőtlen hírek várták őket. A kínai hatóságok reformjai földelkobzást és elviselhetetlen adóterheket jelentettek. A földbirtokosokat „nép ellenes bűneikért” megvádolták, és többeket kivégeztek közülük. A nomád életformát nem tűrték el, és a lakosságot a vallás ellen hangolták. A szerzeteseket és apácákat

nyilvánosan megalázták. A fővárosban viszont nem avatkoztak a vallás ügyeibe, és a feudális rendszert is hagyták működni. Megszervezték a Tibeti Autonóm Terület Előkészítő Bizottságát (továbbiakban: TATEB), amely mellett fennmaradt a kasag és a nemzetgyűlés is, de ezt a két intézményt a kínaiak próbálták kiszorítani a döntéshozatalból. Csiang Csin-vu tábornoktól a Dalai Láma azt kérte, hogy az általa nagyra becsült tibeti kommunistát, Phuncog Vangjalt nevezzék ki Tibet pártvezetőjének. Ezt az óhaját azonban nem tudták teljesíteni, mert kiderült róla, hogy közellenség. (Phuncog Vangjal a Dalai Láma - a kínai kínzások és rombolások ellen tiltakozó - levelét személyesen adta át Maonak és mivel Tibet sorsát az eszmei kommunizmus állápotában szerette volna látni, 1957-től az 1970-es évek végéig a kínai börtönök „vendégszereteté” élvezte.) A TATEB felállítása után Csando tartomány közigazgatása visszakérült Lhászához, azonban Kham egy része és Amdo egész területe továbbra is Peking irányítása alatt állt. Khamban a kínai hatóságok a demokratikus reformok bevezetésének támogatására kérték a helyi vezetőket. A Dzsomdha Dzong nevű várbán a khampa vezetők ötezer kínai katona repressziójára „elfogadták” a reformokat, aminek következtében Garcshu és Kardze körzetekben az elkobzott földeken megkezdődött a mezőgazdasági szövetkezetek szervezése. A hatóságok rendeletet adtak ki, miszerint a lakosságnak minden fegyvert be kell szolgáltatnia. Az erőszakos életforma váltás kirobbantotta a khampák lázadását. Elrettentés céljából a kínai helyi lapok „reakciós bűnözők” levágott fejeiről közöltek fényképet, azonban ez a várt hatás ellenkezőjét váltotta ki. A Dalai Láma eddig egyszerre próbált a hatóságokkal együttműködni és a rombolást megakadályozni, az újság fényképei láttán azonban mélyen megrendült. A kínaiak megpróbálták a lap összes példányát felvásárolni, amikor észlelték a nem kívánt eredményt. A kínai hadsereg 40 ezer fős erősítést kapott és a szabadságharcosok sikerein felbőszülve megkezdte Litang és Kandze bombázását. A kamba törzs tagjai mellett szerzetesek és a kínai pártirodalom szerint „többnyire vallási ráhatással félrevezetett volt rabszolgák, pásztorok – csaknem tízezer fő” (Fábián 1961, 38) vett részt a szabadságharcban, melynek vezetője Andrucang Khampa földesúr volt, aki Harrer (1998, 399) szerint „igazi nemzeti hős lett”.

1956-ban a szikkimi maharadzsa meghívta a Dalai Lámát a Buddha Dzsanti ünnepekre: Buddha születésének 2500. évfordulója. Nehru személyesen interveniált az „istenkirály” Tendzin Gyaco zárandoklatának érdekében, melynek következtében Kína beleegyezett az utazás engedélyezésébe. Csiang Csin-vu tábornok figyelmeztette a Dalai Lámát (1996, 123), ha a reakciókkal szervezkedne, „Tibetben is előállhat a magyarországi és lengyelországi helyzet”. Sigaceben a Pancsen Láma is csatlakozott a zárandokokhoz. Szikkinben a Dalai Lámát már várta Takcer rinpoce és Gjalo Thondup, akik állandó kapcsolatban voltak az USA megbízottaival. Gangtokban hosszú idő után az 5 fivér újra együtt lehetett. (A Dalai Lámát elkísérte Tibetből Lobszang Szamten és Tendzin Cshögjal.) Sir Tasi Namgjal maharadzsa szikkimi és tibeti lobogókkal feldíszített autóval fogadta őket, melynek következménye egy nem várt incidens lett. Egy kínai aktivista letépte a tibeti lobogót és kínait tűzött a helyére. Gangtokból Újdelhibe utaztak, ahol Nehru miniszterelnök és dr. Rádzsendra Praszád, India elnöke fogadta Tendzin Gyaco-t. Elzárandokoltak a Dzsamuna folyó partjára,

ahol a Dalai Láva politikus példaképet, Mahátma Gandhit elhamvasztották. Nehru Pandittal folytatott tárgyalásain világossá vált számára, hogy India nem támogatja nyíltan Tibetet. (1954-ben a panca síla egyezményben India és Kína lefektette az egymás mellett élés 5 alapelvét és Tibetet Kína szerves részeként ismerték el. Az egyezmény utáni évtizedekben hektikusan alakult India és Kína kapcsolata. Madan (2020) jegyzi meg, hogy a jelenlegi Modi vezette indiai kormány is tartózkodik attól, hogy a Tibettel kapcsolatos eseményekben részt vegyen, maga a miniszterelnök sem hívta meg a Dalai Lávát 2019-ben beiktatási ceremóniájára.) Az emigráció lehetősége is felvetődött, de az indiai miniszterelnök álláspontja a kínaiakkal való együttműködést és a visszatérést szorgalmazta. Az Indiába érkező Csou En-lajjal hatszemközt tárgyalt Nehru és Tendzin Gyaco. Erős kontrasztot mutat, hogy a Dalai Láva (1996, 127) „régii barátomnak” nevezte a kínai politikust, míg az egyik indiai lap a kevésbé domináns „Chev and Lie” kifejezést használta. A zarándoklat ideje alatt Csiang Csin-vu tábornoktól távirat érkezett, amely sürgette az egyházi vezető hazatérését a „felforgató elemek” tevékenysége miatt.

1957 februárjában Kalkuttában ugyanannak a bhutáni családnak a vendége volt Tendzin Gyaco, akiknél a XIII. Dalai Láva lakott száműzetése idején. (A XIII. Dalai Láva 1910-ben kényszerült elhagyni Tibetet, amikor a kínai invázió elérte Lhászát.) Itt találkozott Lukhangvával, aki határozottan megkérte a Dalai Lávát, hogy ne térjen vissza Tibetbe. Lukhangva és Tendzin Gyaco két fivére (Gjalo Thondup és Takcer rinpocse) állandó kapcsolatban volt a CIA-val. (A CIA vállalta, hogy légi úton ellátja fegyverrel a tibeti szabadságharcosokat.) A tibeti politika mágikus oldalát mutatja, hogy az uralkodó a hazatéréssel kapcsolatban a necsungi és a gadongi jó tanácsát kérte ki, akik a visszatérés mellett foglaltak állást. Még ugyanebben az évben Tendzin Gyaco hazatért Tibetbe és kijelentette „minden tibeti kötelessége a becsületes és helyes magatartás a kínai hatóságokkal szemben” (Dalai Láva 1996, 133). Kelet-Tibetben azonban egyre hevesebb harcok folytak. Lhászába egyre több menekült érkezett, bízva Csenrezin manifesztációjának oltalmában.

IV.

1958 áprilisában a lhászai-kínai rendőrség fellépett a reakciók ellen, és a városból kiűzte a menekülteket, akik közül ezek után sokan a szabadságharcosok létszámát gyarapították. A kínaiak egyre agresszívebbek és bizonytalanabbak lettek, melyet jól tükröz, hogy a Dalai Lávánál megjelenő tábornokok öltözetük alatt pisztolyt hordtak. A harcok fokozatosan áterjedtek Közép-Tibetre és az ellenállás általános nemzeti felkeléssé dagadt. Tan Kuan-szen tábornok követelte Tendzin Gyaco-tól, hogy mozgósítsa a tibeti hadsereget, és az emigrációban élőköt fossza meg állampolgárságuktól. A láva az első követelést elutasította, azzal az indokkal, hogy nem jól felszereltek és megbízhatatlanok a katonái, míg a másodikat végrehajtotta. Ennek az intézkedésnek a következtében elveszítette állampolgárságát többek között Takcer rinpocse. A szabadságharcosok karizmatikus legitimitációt vártak akcióikhoz, meg

akarták szerezni a Dalai LÁma (1996, 138) jóváhagyását, akinek saját gondolatai („sajnos, nem adhattam meg nekik”) jól tükrözik a helyzet absztraktságát. A kínaiak arra hivatkozva, hogy nem tudják garantálni a biztonságos körülményeket, lemondták Nehru tibeti látogatását. Lhászában titkos ifjúsági mozgalom alakult (Cogpa), mely Tibet függetlenségének támogatásáért harcolt.

1958 tavaszán a Norbuligkán belül a Drágakő-ligetben elhelyezkedő új „palotájába” költöztetett Tendzin Gyaco. (Minden Dalai Lámának joga volt egy új palotát építtetni saját használatra a Drágakő-ligetben.) Ez egy kicsi, egy személynek való szállás volt, de modern, összkomfortos felszereléssel. Nyáron letette a kolostori záróvizsgáit a Drepung, a Szerá és a Ganden kolostorokban. Tanácsadói azt javasolták, utazzon délre, ahol még a Buddha-tan védelmezőinek kezében van az ország, és mondja fel a 17 pontos „egyezményt”. A deklaráció utáni általános kínai támadástól azonban féltette az általa 6 millió före becsült Tibetet (Fábián (1961) véleménye szerint a tibetiek összlétszáma 1958-ban csak 1,2 millió fő volt, míg Uhlig (1995) ezt 4 millió főben állapította meg.).

1958 októberében meghívást kapott a KNK-ba, ezt azonban Csou En-lajnak küldött levelében a doktori vizsgájára hivatkozva lemondta. 1959 márciusában a Dzsokhangban Tendzin Gyaco-t alkalmasnak találták a gesé fokozatra, amely a buddhista tudományok doktorának címe.

1959 februárjában az amúgy sem veszélytelen Mönlam-ünnepségre több tízezer zarándok érkezett Lhászába. (A 17. század óta az V. Dalai LÁma és a főpapok egyezségének megfelelően 21 napos időtartamra a hatalmat a kormány kezéből a szerzetesek kezébe adták, aminek következményeit Uhlig (1995, 99) a következőképpen parafrázálta: „nagy rablás lett a nagy imából”). A Norbulingkába való visszatérésekor a Dalai LÁma testőrei először fordították fegyvereiket a kínai főhadiszállás felé. Március 9-én Fu tábornok arra kérte a kuszun depont (a Dalai LÁma testőrparancsnoka), hogy a következő napon, a kínai főhadiszálláson tartandó táncelőadásra a Dalai LÁma csak 2-3 fegyvertelen testőr kíséretében jelenjen meg Tendzin Cshöggjal-lal. Ez a hír kitudódott és az a pletyka terjedt el, hogy a kínaiak meg akarják ölni a „könyörület Bodhiszattváját”. 30 ezer fős tömeg vette körül Norbulingkát és azt követelték, hogy a kínaiak adják vissza Tibetet és a Dalai LÁma ne menjen a parancsnokságra. Jongdzin rinpocse (a Dalai LÁma legidősebb tanára) a kasag három legmegbízhatóbb tagjával (Szurkang, Soszur, Liusar) egy bővített congdü (Népképviselő) összehívása mellett döntött, amely hét napig tanácskozott Tendzin Gyaco megmentéséről. Tan Kuan-szen tábornok azzal vádolta a kasagot, hogy lázít és ultimátumot adott át nekik. A tüntetők vezetői a kormányzati tisztviselőkkel és a testőrséggel megegyeztek, hogy kiadnak egy nyilatkozatot a 17 pontos „egyezmény” felmondásáról, és kijelentették, hogy Tibet nem ismeri el többé a kínai fennhatóságot. A Dalai LÁma figyelmeztette az ellenállás vezetőit, hogy eskálálódhat a helyzet és irreverzibilis folyamatok indulhatnak el. Március 11-től a tüntetés vezetői a Norbulingka elhagyását nem engedélyezték a minisztereknek, mert attól féltek, hogy a kínaiak kompromisszumra kényszerítik őket. Tan Kuan-szen levélben szólította fel a Dalai Lámát, hogy költözzenek át a főhadiszállásra, amit a főpap látszólag el is fogadott. A kasagot pedig arra szólí-

totta fel, hogy szedjék szét a Lhászából Kínába vezető úton emelt barikádokat. Tendzin Gyaco személyesen beszélt a vezetőkkel és figyelmeztette őket, hogy a kínaiak katonai erőt fognak alkalmazni. Március 16-án Tan Kuan-szen és a kínai vonzaskörbe került Ngabo Ngavand Dzsizime tájékoztatták a Dalai Lámát, hogy a Norbulingkát lövetni fogják, ezért az általuk küldött térképen jelölje be a tartózkodási helyét, mert akkor azt nem fogják ágyúzni. Tendzin Gyaco végig tartotta a kapcsolatot a Necsung jóssal, aki a maradás és tárgyalás alternatíváját közvetítette az istenektől. A Dalai Láma (1996, 144) kételkedni kezdett az orákulumban és Lukhangva álláspontját - „az istenek hazudnak, amikor ők maguk is kétségbeesnek” - kezdte elfogadni. Március 17-én azonban a médium transzba esett, s ezt követően (miután a kínaiak gránátot dobtak a palotára) a menekülés mellett foglalt állást és papírra vázolta az útvonalat. Ezt mo-jóslással is megerősítették. Tendzin Gyaco két nevelőjével és a kasag 4 tagjával egy teherautó platóján, ponyvával letakarva elhagyta a palotát. Az összehívott népi vezetőket arra kérte, hogy csak önvédelemből nyissanak tüzet. Több ezer szerzetes is felfegyverkezett, akik közül a dob-dobok (illegitim, de megtűrt szerzetes-katonák szervezete) kiemelkedő bátorságukról tettek tanúbizonyságot.

A menekülő Dalai Lámához Tibetben élő családtagjai is csatlakoztak, akikkel együtt az indiai határ felé indultak a khelempak (a szabadságharcosok elit egysége) kíséretében. A rádiósuk morze-távíróon végig tartotta a kapcsolatot a CIA-val. A Dalai Láma levelet küldött a Pancsen Lámának, melyben felszólította, hogy meneküljön Indiába. (Ezt a levelet azonban a Pancsen Láma nem kapta meg és Tibetben maradt. A kulturális forradalom idején letartóztatták és 1978. február 25-ig fogságban tartották.) Március 30-án az emigráns csoport Assamnál átlépte az indiai határt, ahol testőrök várták őket és átadták nekik az indiai miniszterelnök táviratát, melyben Nehru üdvözölte a Dalai Lámát. A kínaiak ágyúzták a Norbulingkát, a Potalát és a Dzsokhang-t. A Csokpari Orvosi Iskolát romba döntötték és a lázadást március 22-re felszámolták Lhászában és környékén. 1959-ben a kínaiak „lezárták a határokat, s vaszszigorral kezdték meg a tibeti nép átnevelését a kommunizmusra” (Uhlig 1995, 35).

EPILOGUS

1959. április 18-án Tezpurban a Dalai Láma hivatalos bejelentés tett a tibeti eseményekről és cáfolta a kínai híreszteléseket, miszerint elrabolták őt a lázadók. India továbbra is ragaszkodott a panca síla memorandum elveihez és nem ismerte el Tendzin Gyaco emigráns kormányát. A tibeti menekülteket azonban India befogadta, és az indiai kormány hagyta, hogy a Dalai Láma szabadon kifejtthesse nézeteit. Ezzel szemben az Új-Kína Hírügynökség közölte a világgal, hogy a tezpuri nyilatkozat hamis és a Dalai Lámát fogva tartják a rebellesek.

Tibetben majdnem egy évtizeden keresztül két ellentétes szellemiség feszült egymásnak: a tudományos szocializmus a dharmának, a dialektikus materializmus a karma újjászületésének, az intervencionalista-indusztrializmus a tradicionális status-quo állapotának, a pragmatizmus az ezoterikus attitűdnek, a szekularizmus a konfesszi-

onalizmusnak, a kommunizmus a „rabszolga-feudális társadalmi rend”-nek (Fábián 1961, 8), a Nagy Kormányos valósága Csenrezig manifesztációjának. Ezek az antinómiák jól érzékeltetik, hogy nehéz a Dalai Láma és Tibet egy bizonyos intervallumát feldolgozó munkában megőrizni a tudomány neutrális szempontját. Az impulzivitást megpróbálhatjuk elkerülni a szakirodalmak minél szélesebb körű feldolgozásával, de a téma politikai túlfűtöttsége miatt az ingoványos talaj nem szűnik meg.

A tanulmány szerzője utolsó aspektusként szükségesnek tartja megjegyezni, hogy a Jogászok Nemzetközi Bizottsága (International Commission of Jurists/ICJ) a tibeti kérdésben 1959-ben kiadott jelentésében (The Question of Tibet and the Rule of Law) megállapítja, hogy az ENSZ tagállamok által 1948-ban elfogadott, a népi társról szóló egyezményét Kína Tibettel szemben több pontban is – 2. cikkely (a), (e) – megsértette.

A Dalai Láma (1996, 134) is említi a „Nemzetközi Jogászbizottság” felméréseinek 1960. augusztus 8-án megjelentetett eredményét, amelyben lefektették, hogy Kína megsértette az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 16. cikkelyét, mivel genocídiumot követett el: „keresztre feszítés, élve boncolás, kibelezés, az áldozatok végtagjainak levágása ... lefejezés, agyonverés, élve temetés”. Már a szerző által vizsgált periódusban elkezdődött a mintegy 2100 éves tibeti kultúra erodálása, amelyet Kína mindössze 20 év alatt vitt véghez. Ahogy Avedon (1987) tanulmányában olvashatjuk: „ez alatt a rövid idő alatt a tibeti sokkötetes filozófiai, történelmi és életrajzi irodalom 60%-át égették el”.

Mit fogalmazhatunk meg végkövetkeztetésként? Miért is veszítette el Tibet tényleges autonómiáját és szuverenitását? Egyrészt a kihívó fél, Kína kimeríthetetlen gazdasági-katonai erőfölénye miatt (Womack-Townsend 1999, Polányi 1994). Gombár (2009, 352) politikáról és háborúról értekezve nem véletlenül idézi Zrínyi Miklós örökérvényű gondolatát: „La forza caga alla ragione addosso”.²

Másrészt izolációs politikájának köszönhetően, melyet Hofmann (2001, 91) mandzsu kényszerhatásként („tiltott ország”-nak) interpretál, Tibet még saját régiójában sem alakított ki afirmatív szövetségi politikát. Igaz, a XIII. Dalai Láma (1876-1933) 1912-13-as eredményes hadműveletét követően deklarálhatta Tibet függetlenségét és sikeres diplomáciai lépéseket tett mind Oroszország, mind Mongólia, mind a britek felé - világít rá Jha (2010), Goldstein (1997) és Shakabpa (2000). Smith (2004, 3) arra hívja fel a figyelmet, hogy az 1905-ös Kelet-Tibet elleni kínai invázió után a hagyományos „Priest-Patron” vagy „Cho-Yon” viszony többé nem létezett Kínával. Goldstein (1999) kiemeli – Kína nem ratifikálta – a simlai egyezmény által Tibetnek biztosított autonómia fontosságát, amely a következő 4 évtizedre determinálta Tibet politikai helyzetét. A nemzetközi szereplők Kína irányában megnyilvánuló politikája a briteknél a kereskedelmi érdekek prioritásában öltött testet, az USA esetében pedig Womack (2008) rámutat, hogy érdeklődése Tibet iránt aktiválta Kína antiszeparatista törekvéseit. Komoly szerepet játszott az ENSZ impotenciája a nemzetközi érdekütközések békés rendezésében. Az ENSZ szemlátomást se Kant világbékéjének (1985),

2 Helyesen: La forza alla ragione addosso (addosso) azaz: „Az erő legyőzi a jogot”. Ferenczi Zoltán jegyezte a mű 1821. évi kiadásához. (A szerk.).

se Hobbes Leviatánjának (1999) de még Hardin mentőcsónakjának (2005) sem tud megfelelni.

Harmadrészt a vezetőt (Tenzin Gyaco-t) tapasztalatlansága és fiatal kora megakadályozta abban, hogy racionális és realizálható döntéseket tudjon hozni egy éles társadalmi törésvonalak mentén fragmentált társadalomban. A tibeti nép ezért ingadozott a fegyveres harc vagy az erőszakmentes (passzív) ellenállás között. Goldstein (1997) végzetes hibaként interpretálja a tibeti elit türelmetlenségét. A Dalai Láma sem Machiavelli (1991) virtú-jával sem a Szun-ce (2006) által elvárt taktikai érzékkel és hadvezéri képességekkel nem rendelkezett, nem is rendelkezhetett. Életkorából kifolyólag karizmatikus emanációja maradéktalanul nem érvényesülhetett. A tibeti teokrácia in status nascendi nem talált hatékony politikai megoldást a régenség intézményében, amely minden dalai láma kiskorúságából fakadó cselekvőképtelensége idejére stabilizálta volna a monasztikus országot.

Negyedrészlet Tibet autonómiája elveszett, transzcendens módon azonban megőrződött szuverenitása: a mindenkori Dalai Láma.

Amennyiben akceptáljuk Cyrill von Korvin-Krasinski bencés szerzetes állítását: „a tibeti és a kínai gondolkodást soha nem lehet összeegyeztetni, a tibeti és kínai életérzés idegen egymástól” (Uhlig 1995 173), akkor biztosan állíthatjuk, hogy a 21. század sok meglepetést tartogathat számunkra.

TRODALOM

Avedon, J. F. 1987, Tibet Today: Current Conditions and Prospects. „Himalaya, the Journal of the Association for Nepal and Himalayan Studies: Vol. 7: No. 2, Article 4. (<http://digitalcommons.macalester.edu/himalaya/vol7/iss2/4>)

Barraux, R. 1995, A dalai lámák története. Ferenczy, Budapest.

Bevir, M. - Rhodes, R.A.W. 2002, Interpretive Theory. (pp. 132-152) In: Marsh, D., Stoker, G. (eds.) Theory and Methods in Political Science. Palgrave-MacMillan, London.

Beyme, von K. 1992, Die politischen Theorien der Gegenwart. Westdeutscher Verlag, Opladen.

Chhaya, M. 2008, A Dalai Láma. Az ember, a szerzetes, a misztikus. Trivium Kiadó, Budapest.

Dalai, Lama XIV. 1990, Policy of Kindness. Snow Lion Publications, Ithaca, N.Y., USA.

Dalai, Láma XIV. 1996, Száműzetésben – szabadon a tibeti DALAI LÁMA önéletrírása, írás Kiadó, Budapest.

Eliade, M. 2006, Vallási hiedelmek és eszmék története. Osiris Kiadó, Budapest.

Fábián, F. 1961, Tibet újjászületése. Kossuth Könyvkiadó.

Glasenapp, von H. 1993, Az öt világvallás. Gondolat-Talentum, Budapest.

- Goldstein, C. M. 1997, *The Snow Lion and the Dragon. China, Tibet, and the Dalai Lama*. University Of California Press, Berkeley · Los Angeles · Oxford
- Gombár, Cs. 2009, *A háborúról és a politikáról*. In: Gombár Csaba: *Írások az államról (1997-2007)*. Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 2009, 352. p.
- Gyilasz, M. 1958, *Az új osztály*. Europa, Zürich.
- Hardin, G. 2005, *A mentőcsónak erkölcstana*. In: Lányi András-Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. L' Harmattan, Budapest. 115-128. p.
- Harrer, H. 1998, *Hét év Tibetben*. Bodhiszattva Kiadó.
- Hoffman, H. 2001, *A tibeti műveltség kézikönyve*. Terebess Kiadó, Budapest.
- Hobbes, T. 1999, *Leviathán I-II*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- International Commission Of Jurists 1959, *The Question of Tibet and the Rule of Law*. Genova.
- Jha, Prem Shankar 2010, *A Shadow over the Himalayas: India's Tibet Problem*. *Asie Visions* 28, May 2010.
- Kant, I. 1985, *Az örök béke*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Lowndes, V. 2002, *Institutionalism*. (pp. 90-108) In: Marsh, D., Stoker, G. (eds.) *Theory and Methods in Political Science*. Palgrave-MacMillan, London.
- Machiavelli, N. 1991, *A fejedelem*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Madan, T. 2020, *Managing China: Competitive Engagement, With Indian Characteristics*. *Global China*, February 2020. (Brookings Institution Press).
- Mullin, H. G. 2012, *A tizennégy Dalai Láma. A reinkarnáció szent öröksége*. J LX Kiadó, Budapest.
- Nagy, K. 1987, *Tibeti reinkarnációk*. MTI, Budapest, 1987.
- Polányi, P. 1994, *Kína története*. Maecénás, Budapest.
- Sarao, K. T. 2015, *The Dalai Lama: Person and the Institution*. *Dialogue, A Journal of Astha Bharati*, New Delhi, vol. 16, no. 3, January-March 2015: 71-85.
- Shakabpa, T. W. D. 2000, *Tibet története*. Osiris-Bodhiszattva Kiadó, Budapest.
- Smith, W. 2004, *China's Policy on Tibetan Autonomy*. EWCW Working Papers, No. 2, October 2004.
- Szun-ce 2006, *A háború művészete*. Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest.
- Tendzin, G. 1994, *A tibeti buddhizmus*. Magyarországi Nyingmapa Közösség, Budapest.
- Tibet Justice Center 2016, *Tibet's Stateless Nationals III. The Status of Tibetan Refugees in India (A report by Tibet Justice Center, with the support of Tibetan Legal Association, and Boston University School of Law's International Human Rights Clinic)*
- Uhlig, H. 1995, *Tibet*. Dunakönyv Kiadó.

Womack, B. 2008, China as a Normative Foreign Policy Actor. CEPS Working Document No. 282/January 2008. (<http://www.ceps.eu>).

Womack, B. - Townsend, R. J. 1999, Politika Kínában. In: Almond, A. Gabriel-Powell, G. Bingham: Összehasonlító Politológia. Osiris Kiadó, Budapest.

EGY HOSSZÚRA NYÚLT BÉKESZERZŐDÉS: NEUILLY, 1919.

- A SZABADNAPOS ANTROPOLÓGUS
FELJEGYZÉSEIBŐL -

Krasztev Péter¹

ABSZTRAKT

A Nagy Háborút lezáró párizsi békeszerződések közül talán a Neuilly egyezményről esik a legkevesebb szó a nemzetközi szakirodalomban. Pedig a Bulgária sorsát eldöntő „diktátum” sok szempontból teljesen egyedülálló dokumentum: ez őrizte meg a maga legteljesebb formájában a győztes hatalmak társadalom és történetformáló szándékát, ebből olvashatók ki a legtisztábban a maguk korában radikálisan progresszív wilsoni kollektív kisebbségi jogi elképzelések. A történelmi-antropológiai esszé arra keresi a választ, jár-e máig ható „mentalitástörténeti” következményekkel egy olyan békeszerződés, mely a történelemben először rögzítette az etnikai-vallási alapon végrehajtható, az államok közötti lakosságcsere jogi kereteit. Az érvelés egyfelől a szerző friss terepmunka-tapasztalataira támaszkodik, másfelől pedig felidézi a régebbi korok kényszerű áttelepítési gyakorlatának néhány epizódját, melyek kontextusában a wilsoni rendezési terv nem csupán kudarcra volt ítélve, de generációkon át ható traumákat okozott a térség társadalmában.

Kulcsszavak: *Neuilly egyezmény, Bulgária, kényszerű áttelepítés, kisebbségi jogok, mentális történelem*

¹ **Krasztev Péter**, kultúrantropológus, irodalomtörténész, a BGE KKK Média és Kommunikáció szakának docense (krasztev@gmail.com)

NEUILLY 1919 - A PEACE TREATY'S LONG-LASTING CONSEQUENCES

- NOTES FROM THE DIARY OF A DAY-OFF ANTHROPOLOGIST -

ABSTRACT

The Treaty of Neuilly and its consequences are probably some of the least studied international academic literature issues related to the Great War in general and the Paris Conference (1919-1920) in particular. Nonetheless, this „verdict,” which later determined Bulgaria’s future for long decades, is a unique document, for it preserves the initial „social engineering” agenda for liberal democracies of the time at its most genuine shape. On the one hand, it testifies the radical-progressive character of the Wilsonian vision of promoting collective minority rights in its most explicit form. This paper was the first document in history that codified a legal framework of the population exchange principles between states based on religious affiliation and ethnicity. The historical-anthropological essay follows the „history of mentalities” tradition and aims to determine whether this progressive intention had ever reached the expected effect on society’s level. The author’s argumentation is based on his recent fieldwork experience in Bulgaria and historical examples of forced migration in the region. Seen from this historical perspective, not only was the Wilsonian concept determined to fail, it also caused traumas that several generations later still influence the political and social scene of the region.

Keywords: *Treaty of Neuilly, Bulgaria, mental history, minority rights, forced displacement.*

BEVEZETÉS

Régi adatközlőm, Kiro bá’, ezúttal sem volt teljesen józan. Megbeszéltünk ugyan egy től-ig időpontot, amikor feltételeztem, hogy még tiszta lesz, de sosem lehet elég korán érkezni, az öreg már a masztikásüveg felénél tartott. Nagyon messziről futott neki – a húsz éve levágott kisujjával indított –, hogy kizökkentsem, mondtam pár jó szót a macedón tájszólásáról. „Mi közöm nekem a macedónokhoz, én sztrandzsa vagyok, az ük-ük nagyapám is itt született.” Mert a szavak is, a szórend is, a hangsúly is, próbálkoztam, meg hogy onnan telepítették át az elhagyott görög falvakba a lakókat a húszas években. „Mi már 1912 óta itt élünk, akkor üldözték el a törökök, de főleg a görögök nagyapámékat a Sztrandzsa hegység déli falvaiból északra, a határ túloldalára, ahol a görögök éltek.” Ennyi szesszel a szervezetben, feltételezem, húsz év csúszás még belefér; mutatom neki a laptopomon az Odrini vilajet (ez ma részben

Bulgária délkeleti szeglete, részben az európai Törökország legészakibb tartománya, mely a Fekete-tengernél ér véget) Miletics-féle 1912-es etnikai térképét: a bolgár többségű területeken mozaikszerűen elszórva görög és török településcsoportok, Szinemorec, ahol épp fogyasztunk, de gyakorlatilag az összes környező települést, görögök lakták. „Na – vág bele Kiro bá –, mesélte nagyapám, hogy '14-re már egy sem volt itt. Amikor a mieink idejöttek, első dolguk volt lerombolni a templomukat, aztán elhajtották őket haza, Görögországba.” Próbálok vele vitatkozni, hogy a görögök itt is itthon voltak, és csak 1919 után mehetek el, mert akkor kötötték meg az első világháborút lezáró neuilly-i békét (a „bolgár Trianont”, az érthetőség kedvéért), amely egyebek között a bolgár-görög lakosságcseréről rendelkezett, szóval 1912-13-ban itt nem lehetett akkora mozgás, de erre előveszi a korabeli tulajdoni lapokat és az asztalra csapott: „Itt van, ha mondom”. Készült; nálam biztos jobban.

Kiro bá az egyetlen a faluban, aki tudatosan gyűjtötte a felmenői emlékeit. És mesze nem volt annyira benyomva, mint azt elsőre gondoltam. Kinyitottam a gépemen az első balkáni háborút lezáró, 1913-as Isztambuli békeszerződést, és mondatonként lefordítottam neki a határrendezésre vonatkozó részt. Az angolul lehetetlen átírásban szereplő település és helységneveket hibátlanul felismerte, a rég eltűnt falvakat és pásztorszállásokat is fejből tudta, még a rezovói tengerparton álló Szent János-kolostor történetét is ismerte, ahonnan a szerződés szerinti határ indult a szárazföld felé, melynek sehol sem sikerült a nyomára bukkannom: azt, szerinte, a kommunisták rombolták le a negyvenes évek végén, hogy a helyére felhúzzák a határőrakktanyát. És még mielőtt ezt a határt kodifikálták volna a dokumentumban, megkezdődött a nemzetállam etnikai homogenizálása – a folyamatosan változó frontvonalak mögül elzavarták a lakosságot, gyakorlatilag „rátelepítették” az etnikailag eltérő falvak lakosságára azon a területen, ahol egy új nemzetállam kezdte meg az építkezést. Az egykor színgörög falvakban a dühös és kétségbeesett, felhergelt betelepülők a nyomát is eltüntették az eredeti lakoságnak – se sírok, se feliratok, se templomok nem maradtak, az 1915-ös tűzvész Ahtopolban még rá is segített erre, csak néhány csupaszfal maradt utána.

Az Ahtopol-Vasziliko (ma Carevo, előtte ármenetileg Micsurin) környéki őshonos görög lakosságot végül 1914-ben mentette ki Görögország. Hajót küldött értük, és az emberek három napot kaptak arra, hogy összeszedjék a holmijukat: kártalanításról, támogatásról szó sem volt, az állampolgárságuk sokáig rendezetlen maradt, csak az életüket és a kézben elvihető ingóságokat vihették magukkal. Hogy milyen poklot rendeztek nekik a szülőhelyükön 1912 és 1914 között, azt csak elképzelni tudjuk, a későbbi sorsuk viszont már jobban dokumentált: hosszas vargabetűk és kiadós romániai rostoklás után végre partra szállhattak Görögországban, ahol a helyiek is a hátuk közepére kívánták őket, és leírhatatlan nyomorúságban töltötték az elkövetkező esztendőket.

Ezt a történetet valójában alig ismerték a történészek, mert csak görög – részben hazafiasan elfogult – forrásokban írták le, egészen addig, amíg egy bolgár-amerikai történész, Teodora Dragosztinova szakszerűen fel nem dolgozta az egész görög-bolgár lakosságcserére vonatkozó görög archívumot és össze nem fésülte a nemzetközi

és bolgár forrásokkal. A 2011-ben megjelent *Between Two Motherlands* (Két haza között) című remek monográfiájában idéz egy 30-as évekbeli görög etnográfiai forrást, mely szerint a Koszti faluból 1914-ben kitelepített parasztok már akkor sem voltak hajlandók visszaemlékezni a történetekre, a falu történetére, helyi hagyományokra (konkrétan az aneszteriára, a tűztáncra). Ugyanakkor a szomszédos hegyi faluban, Brodilovóban ma is láthatók a templomban kiállított ikonok (itt a templom megmaradt), az enteriőrt, meglehetősen formabontó módon, úgy alakították ki, mint egy galériát: a két oldalfallal párhuzamosan felállítottak két paravánt, és arra sorakoztatták fel az 1914-ben eltávozott őslakosok naivan pingált ikonjait. Ma ezt azzal magyarázzák, hogy annak idején a kitelepülők féltek, hogy útközben kirabolják őket a haramiák vagy a kalózok, de ez nem tűnik életszerűnek: alighanem nem hitték el, hogy nekik tényleg el kell menniük, hátra kell hagyniuk minden vagyonukat (ráadásul meglehetősen jómódban éltek), és idővel nem tér észhez ez az elmeahagyott világ, és visszaengedik őket. A legszentebbnek, konkrétan a házi védőszentnek ott kellett maradnia, hogy visszavárja őket. Tűnhet ez az értelmezés szentimentális hablatynak, de a kitelepített brodilovói görögök unokái a határok 1990-es megnyitása óta szinte minden ősszel megérkeznek a faluba egy autóbusszal és két éjszakát maradnak: előhozzák a templomból a nagy- és ükszülők ikonjait, leviszik őket a falu határában lévő valamelyik kápolnához (eredetileg állítólag negyven volt, mind gyógyító forrásra épült, ma öt-hat nyoma található meg a környező sustyásban, kettő felújítva üzemel: egy Szent Pantaleimon és egy Szűzanya-kápolna csobogóval), egész nap fohászkodnak, estére transzba esnek, tüzet raknak, eksztatikusan imádkozva táncolnak körülötte. Lehetne arról parttalan akadémiai vitákat folytatni, hogy ez zoroasztriánus, dionüszianus, vagy milyen kultusz továbbélése keresztény csomagolásban, és hogy a szomszéd falvakból elszármazott és máig gyakorolt aneszteria, vagy bolgárul nesztinarsztvo milyen ősi pogány gyökerekből táplálkozik, de itt most sokkal inkább az ember és hely, közösség és környezet, rítus és közeg generációkon átívelő, szükség esetén több évtizedes kihagyás után újjászülető kapcsolatáról van szó. Egy olyan kapcsolatáról, amit területszerző háborúk és kapzsi uralkodók a legfelvilágosultabb korokban is teljesen semmibe vettek, alárendeltek a homogén nemzetállam ábrándjának, a nemzeti lét vallásának, mely éppen akkor minden más megváltási ígéretet felülírt.

Nagyon apró történet ez, alig pár száz- vagy ezer embert érintett még a maga idejében is, hanyagolták is a történészek, különösen annak árnyékában, hogy az első balkáni háború idején, 1912 folyamán, amikor a görög hadsereg elfoglalta Szaloniki környékét, több tízezer török és muszlim vallású lakos mentette át az életét hasonlóan nyomorúságos körülmények közepette az Oszmán Birodalom területére. Ez etnikai tisztogatás volt, nevezzük demográfiai katasztrófának, de hogy ezek a fogalmak mit jelentenek a hétköznapi valóságban, és hogyan hatnak a korokon keresztül, azt az Ahtopol környéki görögök utódainak mai éves menetrendje szabatosabban érzékelteti. Yuval Harari, amikor a nem valós (csak a bennük való hit miatt létező) és a valós dolgok közötti különbségtételről értekezik a *21 kérdés a 21. századhoz* című könyvében, azt javasolja, hogy alkalmazzuk a szenvedést, mint indikátort a kettő megkülön-

böztetésére. Például a haza, isten, nemzet, pénz, emberi jogok olyan absztrakciók, melyek nem tudnak szenvedni, ezért csak amiatt léteznek, mert sokan hisznek bennük. A menekült, a jogfosztott, a lakosságcsere ezek szerint létezők, mert mai napig látjuk, érzékeljük a szenvedést, ami ezeket körbeveszi.

KÉPZELETMENEDZSMENT: PLOVDIV

A Balkánról régebben azt mondták, az vele a baj, hogy több történelmet termelt, mint amit elbírnak. Ezt nehéz lemérni, azt viszont, hogy mennyi fantazmagóriát szült, nagyjából el lehet olvasni az újkori történészek, és a régi korok utazóinak írásaiban. Plovdiv, a félsziget egyik legfontosabb és legrégebb települése (jelenleg Európa kulturális fővárosa), rengeteg példával szolgál arra, hogy a vágyak és képzetek hogyan próbáltak valóságot teremteni.

A nagy összefoglaló művek közül talán az orosz-brit Dmitrij Obolensky megkerülhetetlen középkori Kelet-Európa történetében (*A bizánci nemzetközösség*) említi a legtöbbször a korabeli Philippopolis-t (ahogy a görögök nevezték), de a városról magáról keveset mond, inkább a Konstantinápolyba vezető úton elfoglalt stratégiai szerepéről, illetve a város környékén terjedő pauliciánus eretnekségről ír. A másik meghatározó régiótörténész, Braudel *A mediterrán világ* című kétkötetes munkájában talán, ha kétszer említi a várost, akkor is abban a kontextusban, hogy ennek környékéről látják el rizzsel Isztambult. Ezt a tézist az amúgy alapos tudós feltehetően (mert jelöletlenül) a 17. századi híres török írótól és utazótól, Evlija Cselebitől kölcsönözhetette, lévén útirajzában ő értekezik kimerítően a város környéki mocsarakban termesztett kiváló minőségű (vörös) rizsről, mely akár az egész főváros szükségleteit is ki tudná elégíteni. Braudel egyik legkiválóbb tanítványa, a macedón születésű, szerb-amerikai Traian Stoianovich a *Balkáni világok. Az első és utolsó Európa* című nagyszabású társadalomtörténeti áttekintésében több helyen is említi Philippopolis-t és Pulpudevát (ahogy a kelta-trákok nevezték), de gyakran bonyolódik nyelvészeti és őstörténeti spekulációkba, melyek felett jól érzékelhetően a szerb földrajz és történelemtudomány egyik legnagyobb hatású szerzőjének, Jovan Cvijicsnek a szelleme lebeg, igaz, a Cvijicsre jellemző kétértelmű tendenciózusság Stoianovich-tól meglehetősen távol áll. Cvijics ugyanis a tudósoknak ahhoz a fajtájához tartozott, akik szerették szaktudományos ismereteiket a politikai vízióikkal vegyíteni, ami óhatatlanul együtt járt azzal, hogy a látomásaik visszahatottak a következtetéseikre. A „humángeográfia” ürügyén Cvijics sokat emlegeti Plovdivot és környékét, élesen szembeállítva Szófiával és a mai Észak-Bulgáriával a néplélektan és az etnogenézis (értve ezen különböző népcsoportok keveredését) szempontjaira hivatkozva. Az első világháborút 1919-ben lezáró párizsi békekonferencián a szerb küldöttség tagjaként a saját maga által generált „humángeográfiai tényekkel” érvelt, amikor az első Jugoszlávia határaitól döntöttek, és ennek alapján például a Szófia környéki etnikailag „tisztán szláv” népességet (sopi) Jugoszlávia kebelére ölelte volna, ellenben a kun, besenyő, vlah és főleg görög géneket ötvöző plovdiviakat meghagyta volna bolgárnak. Az 1919-es neuilly-i

békeszerződés végül nem ennek megfelelően módosította az első Jugoszlávia és Bulgária közötti határt, de belekerült a Cvijics által is szorgalmazott fejezet, mely lehetőséget ad a Bulgáriában élő szerb-horvát-szlovéneknek (bármilyen komikusan is hangzik ez ma), hogy felvegyék a szomszédos állam állampolgárságát, mint ahogy a Szerb-Horvát-Szlovén Állam bolgár nemzetiségű (ma identitásúnak mondanánk) polgárainak, hogy áttelepüljenek Bulgáriába. Nehéz megmondani, miben reménykedett, de a szerződésnek erről a fejezetéről ma már senki nem tesz említést, ugyanis az ebből következő népmozgás statisztikailag kimutathatatlan.

Cvijics a gyakorlati megvalósulás szintjén elbukta azt az elképzelést, hogy a történész meg tudja teremteni a valóságot, de abban mindenképp igaza volt, hogy az emlékezés és leírás nyilván megtörik ott, ahol a történelmi folyamatosság annyira szakadozott, mint a Balkánon. A hely, amelynek nincs rögzített, folyamatosan „frissített” hagyománya, roppant jó nyersanyag a történészeknek, akik saját ábrándjaik táplálásához találhatnak muníciót az egymásba gabalyodó, elvesző, majd egy-egy elbeszélésben, régészeti leletben újra feltűnő korokban. Braudel a II. Fülöp kori mediterrán világban (benne, nyilván Plovdivval) meglátta az egységes Európa előképét; Stoianovich, aki – mint könyve alcíme is mutatja – a Balkánon, sejtetően inkább Jugoszláviában kereste az uniós Európa eszméinek az ősi gyökereit; Obolensky, aki – könyvének címéből is következően – közvetlenül a második világháború után a bizánci állam mechanizmusába talált rá egy birodalmi nemzetközösség (alighanem a britre gondolhatott) működésének kulcsára, s erre példaként épp azt hozza fel, ahogy a bizánci hatalom a Plovdiv környéki eretnekeket lerendezte; végül Cvijics, akit minden érdeke ellenére mára menthetetlenül etnocentristaként olvasunk, hiszen akadémiai tekintélyét arra használta fel, hogy becsatornázza saját államába a genetikailag (jugo) szláv bolgárokat, míg a Plovdiv környéki „crni bugarit” (fekete bolgárokat, ahogy ő maga is nevezi őket a könyvében) meghagyta volna egy másik országnak (talán nem is bánta volna, hogy a város Görögország hadiszákmánya legyen, ahogy ezt a görög kormány 1919-ben szerette volna).

De semmi új a nap alatt: már a régi korokban is Plovdivot találták a legalkalmasabb terepnek arra, hogy saját fantazmagóriáikkal tegyék boldoggá a helyi populációt. A 12. század közepéről maradt fenn ennek egy meglehetősen radikális példája: Anna Komnéné, I. Alexiosz Komnénosz bizánci császár lánya, az igaz, ortodox hit elkötelezett harcosa, gyakorlatilag csak eretnekeket lát Philippopolisban és környékén, az elburjánzó bogumil és pauliciánus tévelygésnek tudja be a város hanyatlását, mely, megjegyzi, egykor erős és gyönyörű lehetett. Az önéletrajzi ihletésű *Alexiádban* Komnéné részletesen leírja, ahogy apja, amint hírt vette annak, hogy a kunok átkeltek a Dunán, hadai élén a mai Plovdiv környékére vonult, hogy ott várja be őket egy döntő ütközetre. Csakhogy a kunok valami miatt késtek, ezért a császár megpróbálta hasznossá tenni magát a holtidőben: belevágott a tévelygők átnevelésébe. Lánya ennek módszertanára is részletesen kitér: hosszú felolvasásokat tartott az egybegyűjtött eretnekeknek iránymutató szerzők traktátusaiból, gazdag adományokkal és privilégiumokkal jutalmazta az áttérőket, engedélyezte nekik a nőági örökösödést, sőt, egy új városrészt építtetett fel a megtérőknek a Hebrosz, vagyis a Marica túlsópartján.

A legmegátalkodottabbakat ezzel szemben életfogytig bezáratta, hogy „haljanak meg saját bűneik terhe alatt”. Sajátos nemzetközösségi ábrándot fedezhetett fel ebben Obolensky, így utólag visszagondolva, s a helyzetet az sem menti, hogy ezeknek az eretnekeknek az őseit épp Alexiosz egyik császári előde telepítette át (feltehetően nem saját kérésükre) Örményország területéről, hogy Trákiában élő pajzsként védjék a barbár betörésektől a birodalmi fővárost. Ja, igen, a kunoknak végül más dolguk akadt, nem jelentek meg, a császári hadjárat dicsősége a térítésre korlátozódott.

De igazságtalanság lenne az emlékezet csóválását pusztán a középkori vallási bigotéria számlájára írni. Anna Komnéné után több, mint hét évszázaddal szinte ugyanazok a mintázatok olvashatók ki a lengyel Michał Czajkowski (akit a törökök Mehmet Sadık Paşa néven tartanak számon) plovdivi visszaemlékezéseiből. A lengyel forradalmak és az emigráció egyik közismert személyisége visszaemlékezéseiben szintén alig vesz észre mást a városból, mint az ott élő pauliciánusokat. Az ő küldetése, a korai modernitás szellemében, immár nem valamiféle birodalmi, hanem vállaltan az etnikai, pánszláv nemzetközösség megvalósítása volt. A plovdivi katolikusokat ezért negyvenezer lengyel leszármazottjaként mutatja be, akik egy közelebről meghatározatlan időpontban a rizstermesztés fellendítése okán vándoroltak be a térségbe Pawlik és Jan Ielkészek vezetésével (ettől pavlikjan a helyi elnevezés), és ugyan elveszítették nyelvüket és szokásaikat, de leírása szerint megőrizték a korabeli lengyeleket is jellemző külsőt, rebellis karakterüket és hitüket. Egy másik részük, szerinte, felvette a mohamedán hitet, és belőlük lettek a pomákok (ma: mohamedán bolgárok), akik a katolikusokkal ellentétben megőrizték a nyelvüket, szokásaikat és mondáikat. Nehéz lenne rekonstruálni, mint tört meg ennek az erkölcsi és politikai kérdésekben annyira tisztán látó, remek katonaembernek az emlékezete, de a szövege Plovdivra vonatkozó része műfajilag tényleg közelebb áll a fantasyhez, mint az útleíráshoz.

A hely és képzelet viszonyát még hosszan lehetne taglalni, de Jurij Venelinnek, az ismert nyelvésznek és néprajzkutatónak, az első bolgár nyelvtan szerzőjének esetét semmiképp sem lenne érdemes kihagyni. Georgij Guca néven született egy kárpátaljai hucul családban, és megközelítően Czajkowskival egy időben járta a bolgárok földjét. A Plovdivról szóló bekezdései azért kulcsfontosságúak, mert nagyjából olyan soknemzetiségű közeget írja le őket, mint amilyen az akkori szűkebb pátriája, Kárpátalja lehetett a Habsburg Birodalmon belül, és ebben ő a bolgároknak rendelte azt a szerepet, amit a huculoknak jutott osztályrészül szűkebb pátriájában: többször és hangsúlyozottan visszatér az etnikai identitásukat görögre cserélő, görög iskolába járó bolgárookra, akikből a görögök gúnyt űznek falusi származásuk miatt, a bolgár pauliciánusokat unitáriusoknak nevezi, véletlenül sem katolikusoknak, és összességében a birodalmi, vagyis politikai ellenség, a török csak a városi etnikai paletta egyik komponenseként jelenik meg a szövegben, míg a görög, a kulturális és vallási elnyomó (az osztrák és magyar analógiákra most nem térnek ki) a nemzeti önérvényesítés fő kerékkötőjévé lép elő. Ez a fajta „hazabeszélés” Venelinnél a kettősbeszéd egyik korai alfaja – az lehetett Czajkowski esetében is, hiszen józan ember nem ír le nyomások nélkül ekkora sületlenségeket –, amit tovább cizellál teljesen „hucultalanított” nevének mimikrije: mindannyian valahol bolgárok, valahol plovdiviak vagyunk...

Minden jel szerint a legszívósabb mintázatokat a bölc 17. századi író és hivatásos utazó, Evlija Cselebi hagyta ránk. Az amúgy tíz kötetes Utazások könyvében az európai Törökország legszebb városának nevezi Filibét (ahogy a törökök hívták), leírja fekvését, történetét, gazdagságát, virágzó kereskedelmét, etnikai összetételét és építészetét. Talán ő az egyetlen utazó, aki vette magának a fáradságot és felkapta a város tíz dombjának egyikére – ő tízet számol össze, amúgy hétnek mondják, de ennek inkább a Róma-asszociáció felkeltése lehet az oka, amúgy meg mindenki azt nevezi dombnak, amit annak lát –, a Sahat tepére, vagyis Óradombra. Stoianovich szerint itt állt az első köztéri óra a Balkán területén, s ebből nem nehéz levonni a következtetést, hogy ebben a városban élt a lakosság először a nyugati értelemben strukturált idő szerint (ez akkoriban Nyugaton is elvétve volt jellemző), ami olyan eltérő magatartásformákat alakíthatott ki, melyek máig idegennek – pedánsnak, nyárspolgárnak stb. – hatottak a térség társadalmi környezetében. Szóval, ott állt Cselebi az óra mellett a dombtetőn, és onnan számolta össze az ólomlemezekkel lefedett házakat, a kúriákat és palotákat, ahogy ő nevezi a nagyobb építményeket, az etnikailag elkülönülő városrészeket, piacokat: röviden egy valóságosan több dimenziós földrajzi-társadalmi/etnikai-történeti-gazdasági képet fest egy városról, valahol saját vágyálmát, a Pax Ottomanicát látja megtestesülni a szépséges és gazdag Filibében, a toleranciát és jólétet, amelyről az akkori keresztény-nyugati világ csak ábrándozott – amint erre finom utalást is tesz a szövegében a derék krónikás.

POPULÁCIÓMENEDZSMENT – 1919.

Túl sok képzelet és zabolátlan önkény egy területen – ez azért nehezen kezelhető egy olyan korban, mely megrögzötten kapaszkodott a felvilágosodásból átöröklött racionálizmus és megingathatatlanul hitt modernizációs/civilizációs missziójában. (Azóta a kognitív pszichológusok – többek közt George Lakoff – már rájöttek, hogy a racionális cselekvés egyáltalán nem sajátja az embernek, Harari például erre a felismerésre alapozza liberalizmuskritikáját, de az akkori kezdeményezés jószándékát ez nem vonja kétségbe.) Ha ebben az értelmezési keretben próbáljuk újraolvasni a 20. század egyik legkülönösebb jogi dokumentumát, az 1919-es neuilly békeszerződést, mely Bulgária és a győztesek oldalán harcoló szomszédai helyzetét rendezte az első világháború után, rögtön feltűnik, hogy a győztes hatalmak nem tettek mást, mint hogy saját ideálképüket, a korabeli eszményt fogalmazták bele a szövegbe: olyan szabályrendszert állítottak fel egy legyőzött ország számára, melyet egyetlen nagyhatalom sem kodifikált még a saját jogrendszerében.

Ezt a szerződést rengeteg kritika érte és éri mai napig: a hazafias bolgár közvélemény és a hivatalos történetírás az ország területi megcsonkítását, a szuverenitás brutális korlátozását látja benne, mert az imaginárius Bulgáriához tartozó területeket csatoltak el, és megtiltották, hogy állami szinten sanyargassák a kisebbségeiket; a jogászok, például Konstantinos Tsitselikis „jogi perverziónak” nevezi, mert az egyéni szabadságjogokkal összeegyztethetetlennek tartja az etnikai alapon

történő lakosságcsere; nemzetközileg elismert történészek, köztük Carole Fink abszurdnak tartja, hogy egy ilyen szerződés (a védeni szándékozott érintettekkel való egyeztetés nélkül meghozott), az alkotmányt is felülíró, oktrojált rendelkezéseket tartalmaz, a végrehajtási garanciát azonban az alig létező Népszövetség kezébe adták; vagy Melina Grizo, aki az azonos időben született lengyel kisebbségi egyezmény mechanikus és merev átvételét nehezményezi, ami a kollektív kisebbségi jogok figyelmen kívül hagyását eredményezte (ez ráadásul még formálisan sem igaz). És persze, szinte kivétel nélkül mindenki azért kárhoztatja Neuilly-t, mert első ízben a történelem során jogi kereteket adott és precedenst teremtett a lakosságcsere, lehetővé tette tömegek mozgatását két, illetve több ország között (a szerb-horvát-szlovén vonatkozásról már ejtettem szót, de itt rendszerint a görög-bolgár/macedónra gondol mindenki), hivatkoznak következményként a németek kollektív kitelepítésére Csehszlovákiából a második világháború után, vagy a szlovák-magyar „lakosságcsere”, a hírhedt Akcja Wisłára, melyben során százötvenezer ukránt telepítettek ki Lengyelországból, vagy a jugoszláviai háborúk utáni lakosságmozgásra, stb.

Nem egyszerű ma az akkori gondolatmenetet lekövetni, de a séma valamennyire azért világos: Wilson és az amerikaiak adták a tartalmat a békeszerződéseknek, az angolok jogi formába öntötték, a franciák pedig közben nagyon vigyáztak arra, hogy ne sérüljenek az érdekeik. Ha csak a neuilly szerződés kisebbségi és emberjogi részére figyelünk, nehéz lenne ennél észszerűbbet elképzelni. A feladat „büntetés” részét a területi rendezéssel letudták, a többiben ott egyensúlyoztak a bolsevista fenyegetés és a nemzeti önrendelkezésről szóló, azóta is sok fejfájást okozó doktrína között. A megoldás, nyilván, az egyéni emberi jogok biztosítása lett volna, az amerikai alkotmány elveit követve (nyelvi, vallási, származási, faji, megkülönböztetés tiltása), de az 1918. októberi Iovoi/lemergi zsidópogrom után a nemzetközi közvélemény és a zsidószervezetek összefogása bekényszerítette a tárgyalások napirendjébe a kollektív jogok kérdését: ha a nemzeti önrendelkezés és a nemzetállam építése kötelezően együtt jár a kisebbségek gyilkolásával, akkor ezt később a nemzetállamokat létrehozó nagyhatalmak számlájára fogják írni. Neuilly előzményei között ráadásul ott volt a figyelmeztető példa, melyről Kiro bá a maga keresetlen eszközeivel beszámolt: a spontán lakosságcsere is törvényszerűen atrocitásokkal jár, ahol nem, ott a friss nemzetállam oldja meg a helyzetét – rendszerint kényszerrel és erőszakkal. Száz év távlatából ennek a szerződésnek a jelentőségét talán épp abban áll, hogy a nagyhatalmak egyedül itt kaptak szabad kezet arra, hogy megszővegezzék az optimális egyezményt, a szerintük leghatékonyabb rendezési tervet. A kimondatlan alapelv az volt, hogy a kisebbséget minimumra kell csökkenteni, de ami megmarad belőle, annak minél több jogot kell biztosítani. Ezt egyedül Bulgáriával lehetett megtenni: a bolgár tárgyalódelegációnak gyakorlatilag zéró volt a lobbierjeje, mert szobafogságban tartották őket a szállodájukban az egész rendezési időszak alatt, a szövetséges jugoszlávok nagyjából megkapták amit akartak, a görögök annyira magasra lóttak a követeléseikkel (a teljes Dél-Bulgária elcsatolása), hogy nem vették őket komolyan; a szövetséges országok mind kilobbizták a szerződéseikből a kisebbségvédelmi kité-

teleket, még a lengyelek is csak az oktatás terén tettek engedményeket a német és zsidó kisebbség ügyében.

Röviden: a Nyugat 1919-ben Bulgáriát használta mintának; a görög-bolgár (akár csak a hamvába holt bolgár-jugoszláv) lakosságcserét évekre tervezték, önkéntes alapokra helyezték, az elköltözők állami garanciákat, állampolgárságot és kompenzációt kaptak volna, ráadásul a szerződés fenntartja a visszatelepülés lehetőségét. A törvény előtti egyenlőség minden felekezethez, nemzetiséghez stb. tartozónak jár, a Bulgáriában élő muszlimok vallási önrendelkezéshez jutnak, maguk választhatják meg közösségi vezetőiket, akik az állammal szemben képviselik őket, saját költségen olyan iskolát és alapítványt működtethetnek, amelyet csak tetszik, a választott intézményeiknek (nevesítve: mufti hivatalának) jár az állami támogatás, a kisebbségek anyanyelvi oktatására költségvetési pénzt kellett fordítani, fenntartva az állam jogát, hogy a hivatalos nyelvet kötelezően oktassa. És az országban nem hozhatnak olyan törvényt, mely ezeket a rendelkezéseket felülírja, vagyis felért egy „alaptörvénnyel”. A győztesek szövetségeseinek országai ezzel szemben sikeresen kilobbizták maguknak, hogy a kisebbség kollektív jogai szóba se kerüljenek. A „békediktátum” oktatással kapcsolatos rendelkezései a mai nap sem valósulnak meg Bulgáriában, a szabad helyváltoztatás jogához pedig csak 1989-ben jutottak az ország állampolgárai. Sőt, alig valamivel a rendszerváltás előtt pontosan úgy ebrudalták ki az országukból háromszázezer török nevű/anyanyelvű polgártársukat, ahogy 1914-ben a bolgárok a sztrاندzszai görögöket: három napot adtak a csomagolásra, mindenfajta államközi egyezmény nélkül, az állampolgárság rendezése nélkül, pont annyi csomaggal, amennyit kézben elbírtak, az ingatlanok elkobzásával. Ha már szóba jöttek a „mintázatok”, ez is lehet egy közülük.

A neuilly szerződés azonban tényleg ihletője lehetett a későbbi etnikai alapú lakosságrendezési kísérleteknek, de nem azért, mert annyira sikeres lett volna, hanem azért, mert szinte minden pontjában elbukott. A kisebbségekkel kapcsolatos intézkedéseket még immel-ámmal ugyan, de valameddig betartották, a fő rendelkezésre azonban, a görög-bolgár lakosságcserére nem mozdultak tömegek. Ennek számos oka volt, de a baj leginkább is az lehetett, hogy akik akkor Párizs környékén megzövegezték a szerződést, nem ismerték eléggé a helyi viszonyokat, vagyis a terepet, ahol az ideáljaikat meg akarják valósítani. A bulgáriai görögök nagyrészt jómódúak voltak, rendszerint jól beágyazódtak a helyi társadalomba, sikeresen kommunikáltak mindenkivel, eszük ágában nem volt elköltözni, a pánhellén eszmén kívül sok más nem motiválhatta őket a kivándorlásra. Csak akkor indult meg egy kis mozgolódás, amikor a görög állam elkezdett investálni a hazafias propagandába, komisszárokat, „népi ébresztőket” küldött és mesterségesen helyi konfliktusokat gerjesztett. Az első három évben alig néhány ezer görög indult el a déli szomszéd felé, a teljes bizonytalanságba. De hova is mentek volna: másik oldalon a bolgárok nagyrészt falusiak voltak, akiknek az ingatlanjaiba a városi polgárok sosem költöztek volna be. A bolgárok ráadásul épp abba fektettek energiát, hogy a „népi ébresztőik” ott tartsák helyben, az „elcsatolt területeken” a bolgárokat, mert a kisebbség jelenléte tovább élte a revizionista ábrándokat. Azzal már kevésbé törődtek, hogy a görög hatásá-

gok folyamatosan szekálták a „szlávul beszélő” polgártársaikat, mígnem aztán 1923, konkrétan a számukra katasztrofálisan végződő görög-török háború után egyszerűen kitelepítették őket, mert kellett a hely a Törökországból áttelepülő majd másfél millió menekültnek. És ekkor már szó sem volt önkéntességről, mint ahogy soha többé a történelem során, mert azt mindenkinek be kellett látnia, hogy jódolgában senki sem fogja elhagyni a szülőhelyét, kössenek a kormányok bármilyen szerződést, vagy egyezkedjenek bárhog is egymással az államok.

A történetnek, persze, még itt sincs vége. A görög Macedóniából áttelepült több százezer bolgár, vagy, ha úgy tetszik, macedón elárasztotta a bulgáriai városokat, parasztból urbánus proletárrá vált, de még évtizedekig integrálhatatlan maradt a bolgár társadalomban. Az 1923 óta regnáló különféle diktatúrák remekül ki tudták használni erőszakszervezetekben a gyökértelen tömegben lappangó dühöt és elkeseredést: ezt a jelenséget, a macedón paramilitárisok rémtetteit Milen Ruszkov rendkívül érzékletesen mutatja be legújabb (magyarul még kiadatlan) regényében, a Csamkoriájában. Mára ebből csak annyi maradt, hogy leszármazottaik politikai érdekképviselete a VMRO parlamenti tényező, mi több, jelenleg az ő soraikból nevezték ki a miniszterelnök-helyettest: a párt radikálisan nacionalista és előszeretettel kooperál más európai neonáci szervezetekkel.

És még Kiro bá is rájuk szavazott. Tudom, semmi köze hozzájuk.

TRODALOM

- Fink, C. 1998, *The Minorities Question at the Paris Peace Conference: The Polish Minority Treaty, June 28, 1919*. In: M, F. Boemeke, G. D. Feldman, E. Glaser (szerk.): *The Treaty of Versailles. A Reassessment after 75 Years*. New York: Cambridge University Press.
- Obolensky, D.i. 1974, *Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500-1453*. London: Cardinal.
- Braudel, F. 1995, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. University of California Press.
- Lakoff, G. 2008, *The Political Mind. Why you can't understand 21st-century politics with an 18th-century brain*. New York: Viking.
- Tsitselikis, K. 2002, *Exchange of Population: a Paradigm of Legal Perversion*. In: *The Protection of National Minorities by their Kin-State*. EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW kiadás.
- Grizo, M. 2010, *The Versailles System of Peace Treaties and the Minority Protection in Southeast Europe – the Bulgarian-Greek Convention for the Exchange of Population of 1919*. *Annals FLB – Belgrade Law Review, Year LVIII, No. 3*.

Dragostinova, T. 2011, *Between Two Motherlands, Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900–1949*. Ithaca and London: Cornell University.

Stoianovich, T. 2018, *Balkan Worlds. The First and Last Europe*. Routledge, London és New York, 1994.

Yuval Noah Harari: 21 lecke a 21. századra. Budapest: Animus.

Цвијић, Ј. 1922, Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основи антропогеографије 1-2. Белград.

INTERNETES FORRÁSOK

https://www.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Neuilly

<http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Bulgarien/XIX/1820-1840/Venelin/frameset1.htm>

http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XIX/1820-1840/Sadyk_pasa_2/text1.htm

<https://www.rulit.me/books/aleksiada-read-37025-186.html>

MENTÁLIS HATÁROK AZ IPOLY MENTÉN

Samu István¹

ABSZTRAKT

1920 után a Kárpát-medencén belül a határok közös történelmi, kulturális együttműködések, azonos etnikai csoportokat, mentális tereket vágtak szét, vagy éppen ellenkezőjét tették: különböző kulturális és etnikai csoportokat erőltettek bele az új államon belüli közigazgatási térbe. Nem csak az új államhatárok térségében, hanem egy ország közigazgatási struktúrájában is létrejött tehát a társadalom térhasználatában az etnikai alapú (belső) mentális határ. Az írás a mentális határ alakulását elemzi egy szomszédos határmenti térségben, az Ipoly-mentén, Drégelypalánk (HU) és Ipolyhídvég (SVK) esetében, összehasonlítva a szlovákiai közigazgatási térségeken belül meglévő mentális határral. Az említett határtérségben kvalitatív (mélyinterjúk, résztvevő megfigyelések stb.) és kvantitatív (kérdőívezés, statisztikai adatok) módszerekkel történt a mentális határ jelenlétének vizsgálata. A mentális határ vizsgálata azért fontos, mert a felvidéki közösség autonóm gondolkodásának egyik kifejeződése.

Az elemzésben bizonyosságot nyert, hogy az Ipoly-mentén a határtérségben élő társadalom számára a mentális határ túlmutat a politikai államhatárokon. A mentális határ a politikai államhatártól északabbra húzódik, Szlovákia felől nézve, egységbe forrasztva Ipolyhídvég és Drégelypalánk térségét.

Kulcsfogalmak: mentális határ, térhasználat, határtérség, társadalmi kapcsolatok közigazgatási határ, politikai határ

1 Samu István, PhD hallgató, Soproni Egyetem Széchenyi István Doktori Iskola (guttai.samu.istvan@gmail.com)

MENTAL BORDERS IN THE IPOLY REGION

ABSTRACT

After 1920, within the Carpathian Basin, the borders dismantled/cut joint historical and cultural collaborations, the same ethnic groups, mental spaces, or just the opposite, forcing different cultural and ethnic groups into an administrative space within a new state. In the paper, I analyze the tendencies of the presence of the mental border in the given area along the Ipoly river, Drégelypalánk (HU) and Ipolyhídvég (SVK), in the projections of two neighboring „border areas” compared to the existing mental border within the current administrative areas in Slovakia.

The paper examined the mental border’s presence in the mentioned study - delimited border area using qualitative (in-depth interviews, participatory observations, etc.) and quantitative (questionnaire, statistical data) methods. A national community’s mental borders may be one of the necessary conditions for the legitimacy of autonomy. After all, the analysis is faithfully assured that society’s cognitive boundaries living in the border region along the Ipoly transcend political state borders. It extends from Ipolyhídvég towards Hungary and vice versa from Drégelypalánk.

Keywords: mental borders, mental distance, border area, social relations, administrative boundary, political boundary

BEVEZETÉS

A társadalomtudományok formálódása, valamint a gazdaság fejlődése együttesen befolyásolta, hogy a *(mentális)* tér, mint sajátos értelmezési és elemzési tényező megjelenjen a társadalomtudományi vizsgálatokban. A térrel foglalkozó társadalomtudósok elemzéseinek tárgya főként az, hogy az emberek milyen módon alakítják a teret, illetve a tér, annak különféle megjelenési formái (hely, település, régió, ország) illetve etnikai, kulturális, vallási és társadalmi-szociális csoportok gondolkodása miként hat az ott élő emberi viszonyok alakulására (Lengyel–Rechnitzer 2004).

A mentális határ jelentőségét az adja, hogy a kialakult államhatáraink nem csak a térszerkezetet, és az infrastruktúrát alakították át, hanem megpróbálták térbeli gondolkodásunkat is átalakítani.

A *mentális határ* és az ott élők társadalmi kapcsolatai meghatározhatják az Ipoly-mente integrációjának menetét, sőt, a mentális határban való gondolkodás az autonóm gondolkodás jelenlétét is feltételezi, amely az autonóm társadalom szerve-

ződésének alapja.

Amikor mindennapi tevékenységeinket szervezzük, a határ másik oldalán, akár-hogy is nézzük, vendégek vagyunk. Annak jelenségeivel szemben sokkal több elő-ítélettel, s kevesebb tudással rendelkezünk, mint a saját térségünkével szemben (Hardi-Hajdú-Mezei 2009). Vajon az Ipoly-menti, ipolyhídvégi vagy drégelypalánki társadalom „vendégnek” érzi-e magát, amikor a határ másik felén tartózkodik? Elő-ítélettel, esetleg élet idegennek értelmezi-e a teret, amelyet tőle száz éve „államha-tár” választ el?

A vizsgált térségünket az Ipoly folyó egyik és másik partján lévő, egymástól alig egy kilométerre fekvő Ipolyhídvég és Drégelypalánk településeket ma államha-tár választja el. Az 1920 előtti közös történelmi, kulturális-palóc örökség mellett társadalmi kapcsolatok is sűrűn átszőtték e két település lakóit. Vajon a jelenben elválaszthatja-e a százéves államhatár, vagy a mentális határ felülírja ezt, esetleg megerősíti? Tanulmányunkban ezekkel a kérdéssel foglalkozunk, nem nélkülözve az összehasonlítást Szlovákiában a közigazgatási határokon belül is létező mentális ha-tárokkal, amelyek nem a „szétválasztásból”, hanem éppen a mesterséges összeol-vasztás következtében alakultak ki.

A HATÁRTÉRSÉGEK KÉRDÉSE A SZAKIRODALOMBAN

A kutatási témám és kulcsfogalmi interdiszciplináris megközelítést igényelnek. A ha-tártérségnek társadalmi vizsgálata nem merülhetett ki csak gazdasági paraméterek, vagy demográfiai adathalmazok felsorolásában, összehasonlításában. Természe-ten az egyik tudományág vizsgálati módszerei, megközelítése szolgálja a másikat és kiegészítette az egész kutatást. Ezért van szükség a kulturális antropológia, szocio-lógia, demográfia, közgazdaságtan, történelemtudomány közös megközelítésére.

A kutatás szempontjából az egyik legfontosabb fogalom a (re-) integráció, amelyet számos tudományterület használ, különböző megközelítésekben. Általánosságban azonban igaz, hogy jellemzően részek (újbóli-) közeledését, (ismételt-) összekapcso-lódását, (újfent) összeolvadását, (újra-) egységesülését, és egy új, minőségileg ma-gasabb rendű és növekvő hatékonyságú egység létrejöttét értik alatta (Varsádi 1987; Juhász 1989; Kulcsár – Rostás 1989; Kovács 2010; Kiss 2005; Losonc 2005; Samu – Kulcsár 2019).

„Az integráció fogalmán belül a területi integrációnak is számtalan meg-közelítése létezik, de rendszerint a szomszédos térségek közötti (kulturális, gazdasági stb.) interakciók lehetőségeire és intenzitására vonatkozik és az együttműködési hajlandóságot is magában foglalhatja. Ezek az interakciók különböző területi szinteken mehetnek végbe, a különféle városok közötti in-tegrációtól a régiók, vagy nemzetek közötti integrációs szintekig. Az interak-ciók jellemzően nem csupán gazdasági tevékenységeket jelentenek, hanem különféle politikai, társadalmi, kulturális kapcsolatokat is, ideértve például a

migrációs mozgásokat is.” (Uszakai 2018, 21. o.)

Amikor arra vagyunk kíváncsiak, hogy a határtérségben élő emberek hogyan alakítják a mindennapi életükben a térségi integrációs folyamatokat, vagy képet szeretnénk kapni arról, hogyan élük meg a (re-)integrációs jelenségeket – még ha a két állam területén élve eltérő jogrendszerhez kell is igazítaniuk életüket –, akkor a két szomszédos térség közötti kulturális, gazdasági, társadalmi, önkormányzati interakciók lehetőségeit, gyakorlatát kell vizsgálnunk.

A határ menti területek, határtérség vizsgálata elterjedt a regionális, társadalomtudományok és földrajztudomány irodalmában, mivel az államhatárhoz való közelsége miatt különleges jellemzőkkel leírható területről van szó. Vizsgálataimhoz Hansen definíciója adhat kiindulási pontot a határtérség fogalmi értelmezésére, amely szerint a határtérség a „természetes tér azon részére vonatkozik, ahol a gazdasági életet közvetlenül és jelentősen befolyásolja a nemzetközi határ jelenléte” (Hansen 1977, 1). Természetesen, ha a gazdasági életet befolyásolja, akkor a társadalmi életet is. Ebben az értelemben megkülönböztethetünk nyitott, majdnem nyitott és elzárt régiókat.

Hansen lehatárolása alapján megállapítható, hogy e területek jellegzetességeire a határ jelenléte gyakorolja a legfőbb hatást, így a határ típusai határozzák meg a határ menti terület jellegzetességeit is.

Hansen definíciójából kiindulva – addig tart a határ menti terület, határtérség ameddig a határ társadalmi, gazdasági módosító hatása elér. A különböző jellegű határok, az egyes határszakaszok, homlokegyenest ellenkező előjelű befolyást is gyakorolhatnak a határ menti terület gazdaságára, így nem lehet kimutatni általában a határ mentiséggel szignifikánsan összefüggő társadalmi-gazdasági mutatókat. Guichonnet és Raffestin (1974) szerint maga a határ is eredetileg egyedi kapcsolati rendszer, lehet konfliktusokkal terhelt vagy sem. Ez a helyzettől, pillanattól a történelmi és kulturális háttértől függően változhat. Ez a mi vizsgált területünkre is vonatkozhat, mivel a kutatási terület esetében ugyanazon történelmi-kulturális etnikai közösség él a határ mindkét oldalán.

A legáltalánosabb jellemzőként a szakirodalom a határtérségek esetében arra hivatkozik, hogy azok a nemzeti centrumhoz képest periférikus helyzetben vannak. Viszont azt is hozzá kell tennünk, hogy egy adott országban csak egy viszonylag szűk terület definiálható nemzeti centrumként, amihez képest a rajta kívül eső összes terület valamilyen mértékben periférikus jellemzőket mutat, s nem is biztos, hogy ez a nemzeti centrum távol esik valamely (modern) határtól.

Az Ipoly-mentén a határtérség integrációjának a mérési összetevői lehetnek a társadalmi, intézményi, emberi kapcsolatok megléte, közös kulturális rendezvények, együttes helyi gazdasági stratégiák, helyi települési önkormányzatok együttműködése, turisztikai kooperációk. Ugyanis az nagyon fontos számomra, hogy az Ipoly-mentének határtérségében élők, hogyan élük meg a mindennapjaikat. A vizsgált határtérségem integrációs állapota kimutathatja számomra az államhatárral elválasztott területeken élők közötti interakciókat, társadalmi, rokoni, családi, baráti

kapcsolatok meglétét, vagy a vizsgált két település közötti gazdasági kapcsolatokat (munkavállalást, kereskedelmet, közös gazdasági kooperációk lehetőségét, meglétét) a kulturális élet egymás közti érintkezéseit, közös programjait, illetve a helyi önkormányzatok együttműködését. Természetesen a politikai kapcsolatokat és migrációs folyamatokat is kutatta a két szomszédos térség között. Összességében tehát a határkutatásokban használt definíciókban közös vonás, hogy a határon átnyúló területi integrációt egy olyan regionális fogalomként határozzák meg, amely a nemzetállami határok mentén vizsgálandó jelenség és a különböző szereplők határon átnyúló kapcsolataira vonatkozik (Sohn 2014). Még ha azok a nemzetállami határok az elmúlt száz évben is keletkeztek és nem volt addig semmilyen történelmi hátterük.

Következő meghatározó fogalmam a „határ”. A nemzetközi jogban a modern államhatár fogalma egyszerű: „Az államhatár az a vonal, illetve sík, amely az adott állam területét elválasztja más államok területétől, illetve a *res communis omnium* – közösen használt területek természetű területektől és térségektől” (Burhács 1999, 81). Az állam területe azonban nem merül ki az előbb említett „felszíni talajterület” behatárolásában, hanem a felette lévő légtérre, a föld alatt elhelyezkedő darbjára is kiterjed, így alkotva egy tulajdonképpeni gömbcikket, melynek palástja az államelméleti határa is egyben.

Ha a határtérséget, mint fogalmat szeretnénk megismerni, földrajzilag is meg kell határozunk, hogy kutatási témánk esetében hol van az „ütközési”, a boundary határvonala. 1920 óta az Ipoly-mentén Szlovákia és Magyarország addig nem létező határvonala, boundary-ja az Ipoly folyó lett. A folyó „kettéválasztja” az Ipoly-mentét déli (magyarországi) és északi (szlovákiai) határvonalára, *frontier-re*. Határtérség „elválasztó” vonala tehát az Ipoly folyó, legalább is 1920-ban erre a szerepre jelölték ki.

A határok földrajzi értelmezésével foglalkozó irodalom központi kérdésként kezeli a két fogalom, a „*frontier*” és a „*boundary*” megkülönböztetését (Guichonnet-Raffestin 1974, Prescott 1987), míg mások a „határ” fogalmának valamely altípusát látják benne (Ratti 1993, Nemes Nagy 1998). Mai „határ” szavunk semmi esetre sem tudná visszaadni azt a különbséget, amelyet a határokról szóló irodalomban használt két szó fejez ki: „*frontier-boundary*”.

Az államok olyan határokat igyekeztek „építeni”, amelyek a szomszédaikkal szemben védelmi lehetőséget biztosít, ugyanakkor léteznek olyan „*frontier*” zónák is, amelyek vonzó erőforrásokkal rendelkeznek, vagy könnyen átjárhatók, így teremtettek kapcsolatot az elválasztott politikai csoportok, entitások között (a kapcsolat tartalma lehetett kereskedelem, sarc fizetése, migráció vagy konfliktus is). Az Ipoly-mente olyan „*frontier*” zóna (ha egyáltalán nevezhetjük határvonalának, abban az értelemben, ahogyan a fogalom értelmezi, már pedig 1920 óta mindenképpen így kell tekintenünk), amely Magyarország és Szlovákia között könnyen átjárható, vonzó erőforrások jellemzik. Azonban azt is hozzá kell tenni, hogy a térség 1920 óta, mint „*frontier*” zóna, sosem tudta igazán levetkőzni természetes egységét, és mint később kiderül, teljesen társadalmi közösségét erősítő szinergiáit sem. Ezért az

általunk kutatott és vizsgált terület specifikus a „frontier” és „boundary” fogalmak tekintetében is.

Prescott (1987) a fogalmat összetettebben értelmezi. Nem feltétlenül államok külső határaként, hanem szerinte a „frontier” húzódhat egy államon belül is, tehát vonatkozhat politikai választóvonalra két állam között (bizonyos feltételek között), másrészt egy országon belül a benépesült és a lakatlan terület határát is jelölheti.

Kutatási témám határtértséget vizsgál, és mint határzónát vizsgáló tudományos kutatás találkozik a „politikai frontier” fogalmával, hiszen a valaha létrejött határtértségek, határzónák, határvonalak a „politikai frontierek” történelmi folyamatai képpen jöttek létre. Ahhoz, hogy valóban meggyőződhessünk arról, hogy az Ipoly-mente határtértségének fejlődése, kialakulása ebből a szempontból is specifikus, át kell tekintenünk a politikai frontier fogalmának elméleti hátterét.

A politikai frontier a szomszédos államokat és földrajzi érdekeltségeket választotta el egymástól. Fő jellemzői a helyzete, fizikai jellemzői voltak, amelyek elsősorban a szomszédos országok attitűdjével, politikájával függtek össze. Döntő befolyása volt a kulturális nagyrégiók kiterjedésére (pl. a római és bizánci kulturális hatásokat Európában vagy az egykori gyarmatok kulturális elkötelezettségét). Ezek a frontierek általában az általuk lehatárolt területnél gazdaságilag kevésbé voltak fejlettek. A belső területek kielégítették a gazdasági szereplők igényeit, sokszor a frontier térségek erőforrásainak segítségével. A periférikus területek felé való terjeszkedés a politikai befolyás kiterjesztésére, az erőforrások kihasználására irányult (Kulcsár, Kulcsár J. 2019). A frontier területeken olyan politikai szervezetek jönnek létre, amelyek a körülhatárolt terület egységét hivatottak védeni. Például puffer államok jönnek létre, amelyek – hogy a két szomszédos hatalom közvetlen konfliktus veszélyét csökkentsék – általában kétoldalú szerződések alapján alakulnak ki. Prinz Gyula (1937) három határőrvidék típust különböztet meg Magyarországon: a „Külső-Magyarország” afféle gyepű, tehát használhatatlan terület. Másik két típus a német „Grenzmark” és a szláv „Kraina”. A német Grenzmarkot az őrvidék és a határbánóság alakban a magyarság is ismerte: már Szent István alapította határispánságokat (Bartolits et al. 2001). A mi vizsgált területünk első ránézésre történelmileg nem tartozhat egyik kategóriába sem, ugyanis csak 1920 óta határtértség. Pontosan ez a helyzet Magyarországgal és a szomszédos országok határtértségével kapcsolatosan, hogy viszonylag új határzónák alakultak ki az elmúlt 100 év alatt. Természetesen az új határtértségek is kétséget kizáróan politikai határzónává válhattak, viszont a történelmi múltból fakadó, erre predesztináló szerepük hiánya és az, hogy sok esetben az ott élő magyar közösségek önmaguk közösségeivel határosak (az Ipoly-mentének déli határzónájában és a szlovák térfélen lévő északi Ipoly menti határzónában is magyarok élnek) ez azt vonja magával, hogy a mai Ipoly menti határzóna a Princz Gyula (1937) féle „politikai frontier” kategóriákba nem fér bele. Az 1920 utáni határtértségek nélkülözik a történelmi politikai frontierek fejlődési hátterét, és a létrejövő államhatárok nem abból fejlődtek ki.

A politikai frontierek fejlődésére általában jellemző, hogy a széles zóna kezdetben használaton kívüli erdős, mocsaras vagy parlagon hagyott terület. Az egyes államok

természetesen területüket növelendő egyre inkább belakják ezt a sávot, így az egyre inkább keskenyedik, a használaton kívüli terület egyre inkább használatba kerül, s az elválasztó frontierek helyébe kontakt zónák kerülnek. A történelmi Magyarország esetében is ugyanígy formálódtak a politikai frontierek, határzónák. Viszont ezt a történelmi fejlődést nélkülözik az 1920 után mesterségesen kialakított határtérségek.

A frontier nem a határ egy funkcionális típusa, hanem egy különálló jelenség, amely történelmi léptékű befolyási övezetekre osztotta a földrajzi teret. Nagy birodalmi, kulturális központok terjeszkedésének határát jelentette, s mozgásban volt mindaddig, míg az erőviszonyok alakulása megállásra nem kényszerítette. Végző soron alapjául szolgált a nemzeti államhatárok (boundary) kialakulásának, mivel azok a frontieren belüli delimitációval születtek.

Az államhatár fogalma frontiertől eltérően elválasztó politikai vonalat jelent, amelyet földrajzilag pontos elméleti kijelöléssel, és a terepen demarkációval (terepi, fizikai kijelöléssel) állapítottak meg, s a szomszédos államok kölcsönösen elfogadtak. Létrejöttét tekintve a klasszikus fejlődési vonal az egykori frontier sáv elkeskenyedése során a szomszédos államok – viták árán vagy anélkül – elvégezték a delimitáció és a demarkáció lépéseit. Így rögzítették az egykori frontieren belül a pontos államhatárt. Európa középső és délkeleti részén ilyen határnak tekinthető pl. a cseh-német határ, amely a szuverén Csehszlovákia megszületésekor jött létre, tehát a versailles-i béketárgyalások során. Megállapításakor a hangsúly a történelmi határok elvén volt (Cholnoky 1920). Azt biztosan megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált Magyarország és Szlovákia határtérsége, ezen belül az Ipoly mente határzónája nem így „fejlődött” államhatárrá. Ugyanis elsősorban nélkülözte a történelmi frontier zónát, mert 1920-ig sosem volt határtérség, hiszen Szlovákia nem létezett a középkorban, koraújkorban, késő újkorban sem, a Magyar királyság része volt. Ráadásul a határ még utána is változott 1938-ban és 1945-ben újra. Az Ipoly-mente ezentúl természetes regionális egységet képezett mindig, tehát történelmi folyamatos határtérséggé alakulásról nem beszélhetünk.

A nemzetállami határok minden esetben „mentális határt” is kell, hogy jelentsenek. (Hardi-Hajdú-Mezei 2009). Egy új határ esetében a politikai hatalom mindenképpen kialakítja a lakosság tudatában ezt a képzeletbeli vonalat, amely a másik hatalomtól elválasztja. Magyarország nagy részének elvesztése után a kis utódállam és a korábbi terület közötti különbség állandó hangsúlyozásával megkezdte ennek a mentális határnak a kiépítését. (Hardi – Hajdú -Mezei 2009). Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a mentális határ nem csak az előbbi módon jöhet létre és értelmezhető. Egy-egy közösség, társadalmi csoport az országokon, államokon, közigazgatási elrendeződésen belül, saját természetföldrajzi-történelmi-etnikai-kulturális sajátosságai révén mentális határt épít ki, akár többségi társadalommal szemben, vagy az állami, „mesterséges” közigazgatási határokon belül más társadalmi csoportoktól, etnikumoktól önmagát elkülönítve, szinte földrajzilag behatárolhatóan.

Igen fontos az államhatár két oldalán élő csoportok közötti különbségek, versenyhelyzetek stb., a közös történelmi múlt, s nem utolsósorban a politikai hatalom által

generált különbségtétel vizsgálata. Kérdés, hogy az Ipoly mente esetében is így van ez? Az államhatár mindkét oldalán élő közösségek évszázados családi, rokoni, baráti kötelékei, kapcsolatai, közös kulturális öröksége vajon a száz évvel ezelőtt húzott nemzetállami határt mentális határrá változtatta? Vajon akadályozza ez az Ipoly-mentén az integrációs, vagy inkább a re-integrációs folyamatoknak? Újabb kérdés, hogy az adott államhatár mennyire tudta/tudja megakadályozni a bővebb ismeretek szerzését a másik oldalról?

Amikor a kutatási munkámban a re-integráció fogalmát vizsgálom, vagy a társadalmi-gazdasági kapcsolatokat elemzem, akkor a mentális határ jelenségével, fogalmával is szembetalálom magamat. A mentális határ jelenlétének, fogalmának, tudományos megvizsgálása a szakirodalmon keresztül, azért fontos és egyben érdekes is, mert a felvidéki közösség autonóm gondolkodásának egyik kifejeződése, részben az államigazgatástól való mentális elszakadást feltételezi. Vagyis, ha egy természetes térséget száz éve államhatárral választottak szét, nem biztos, hogy annak a határnak mentális jelentősége is akkora, hogy a társadalmi kapcsolatokat, vagy éppen egy térség integrációját akadályozná. Ugyanis lehet, hogy az Ipoly-mentének nem az államhatár vonalán képeződik le az ott élő társadalomban rögzült mentális határ.

MENTÁLIS HATÁR ÉS TÉR

A mentális határ fogalma számomra azért fontos mert egyfajta integrációs irányvonal az adott közösségnek, a szakirodalom segítségével a fogalom meghatározásánál következtetni tudok arra, hogy a *mentális határ*, milyen módon határozza meg a kutatási területemen lehetséges integráció folyamatát.

Az 1960-as években elsőként az Amerikai Egyesült Államokban jelentek meg olyan írások, amelyek a hagyományos térfelfogással szemben a társadalom által érzékelt tér felfogását állították a középpontba. A vizsgálatok alapjául szolgáló módszert, a mentális térképezést számos szakterület, így a geográfia, a szociológia, a kulturális antropológia is beemelte eszköztárába, sőt a városrendezés egyes területein is alkalmazták (Garda 2009).

A mentális határ fogalma alatt azt a képzeletbeli vonalat értjük, amely az egyes ember területi identitásának végső földrajzi pontjait köti össze, s amelyen a belül élőket még a „mi” csoportjába, s a rajta kívül élőket, az „ők” csoportjába sorol, tehát egy pszichikai távolság térbeli leképezése (Hardi – Hajdú - Mezei 2009). A jelenség tehát nem más, mint az emberek tudatában leképeződő „határkép”, azaz a határ másik oldalának megélése. A másik oldalról kialakult kép lehet egy idegen világ, de a saját világ folytatása is (Hardi 2001a). Miért fontos figyelembe venni az új államhatárok „felett”, vagy „mellett” működő, a határtérségekben élő társadalmak mentális határképzeteit? Ugyanis a Kárpát-medencében hatványozottan érvényes, hogy a határok egy jelentős része természetellenes, politika által meghatározott „képződmény”, a huszadik századi két világháború alakította ki őket (Yndigegn 2011). Vagyis a Kárpát-medencé-

ben összetettebb a határtérségben élők térhasználata, nem az új (állam)határok, vagy a belső mesterségesen kialakított közigazgatási határok határolják be.

A Kárpát-medencében, így az Ipoly-mentén is érvényes az a megállapítás, hogy a kialakított százéves határok „*többdimenziósak*”. Többdimenziósak (Risse 2004), egyrészt fizikai entitások, másrészt az emberek gondolkodását is befolyásolják. Tulajdonképpen az erőviszonyok térbeli leképeződéseinek tekinthetők (Anderson-O’Dowd 1999; Delanty 2006). Amellett, hogy fizikai entitások, a határok társadalmi képződmények is. Elválasztják az embereket „ismert és ismeretlen”, „hazai és külföldi”, „mi és ők” alapon, továbbá a létezésükön kívül jelentéssel és jelentőséggel is bírnak, és meghatározzák a szereplők, szervezetek közötti kapcsolatokat a határtérségben (Yndigegn 2011).

A HATÁR EGYIDEJŰLEG KETTŐS JELENSÉG:		
a:) Funkciójuk szerint:		
Elválasztó tényező:		Összekötő tényező:
eltérő politikai- jogi intézményi rendszerek		eltérő társadalmak/vagy azonos történelmi múlttal rendelkező kultúrák, vallási közösségek között
b:) Hatások szerint:		
A „barrier” határok	A szűrő jellegű határ	A „nyitott” határ
<ul style="list-style-type: none"> • Az elválasztó és lezáró tényezők uralkodnak • gazdasági büntető hatás 	<ul style="list-style-type: none"> • a határ átjárható, de a nemzeti politika határozza meg a szűrést • szegmentált eltérő és pozicionált jövedelmek 	<ul style="list-style-type: none"> • Az összekötő funkció uralkodik • határ menti együttműködés, mint az integráció folyamata

Forrás: Ratti (1993) alapján, saját szerkesztés

A Rattitól származó 1. Ábra szerkezetétől eltérően bővítettem az összekötő tényezőket az azonos történelmi múlttal rendelkező kultúrák és azonos vallású közösségek tényezőivel. Ugyanis az általam vizsgált határtérségben ezek a tényezők jelen vannak és összekötő funkcióval bírnak. Mivel az európai határtérségben az általam odasorolt összekötő tényezők jelenléte nem jellemző, ezért is specifikus a vizsgált határtérség. Az előbbi értelmezés magyarázatát példákkal erősítem meg.

Résztevő megfigyelőként négy évtizede a Csallóközben oly sokszor hallani a társadalmi térben a Felvidéken, a Csallóközben is: a „*mi, és a „magyarok*”, az utóbbi időben módosítva „*mi, felvidékiek és magyarországiak*”, Magyarország és felvidéki magyarok mentális távolsága kapcsán, vagy akár a belső közigazgatási struktúrákon belül, Nagyszombat megyében, hogy: „*mi itt csallóköziek, dunaszerdahelyiek vagyunk, a galántai járás felett ők meg már zahorákok*”². Nagyszombat megyén belül a galántai járás határa ún. etnikai határ is egyben. A dunaszerdahelyi és a galántai járásbéliek szá-

2 A „csallóköziek” azt kell érteni, hogy magyarok a „zahorákokon” meg azt, hogy szlovákok (A szerző).

mára életidegen Nagyszombat városa, hiába a megye központja. A hivatalos ügyeiket, ha nem muszáj, nem ott intézik. De ugyanez érvényes a Malacka, Szokolca környéki szlovákságra is (zahorákokra), akik szintén az ügyes-bajos dolgukat nem Nagyszombatban szeretik intézni. Itt nem etnikai értelemben, hanem a mentális határ kulturális értelemben választja a „zahorákokat” a „trnavákokkal” szemben. Mert Nagyszombat a „zahorákoknak” is egy más szlovák kulturális közösség, más nyelvjárás.

Hardi (2001) alapján fizikai és mentális (a határ mentén élők tudatában létező) határokról beszélhetünk. Mindkét típus befolyásolhatja a területi interakciók létrejöttét vagy éppen azok elmaradását. Hardi (2009) a fizikai és a mentális határ fogalmát az alábbiak szerint különíti el:

Fizikai határ		Mentális határ
Frontier (határzóna)	Boundary (politikai határvonal)	Vallási, Kulturális, Történelmi kollektív emlékezet alapján Területi identitás határa „mi” és „ők” határa
Politikai Népesedési	Szárazföldi, tengeri, vagy mesterséges	Mentális térképek: a különböző dimenziókban értelmezett (gazdasági, kulturális, nyelvi, közigazgatási stb.) területek határai

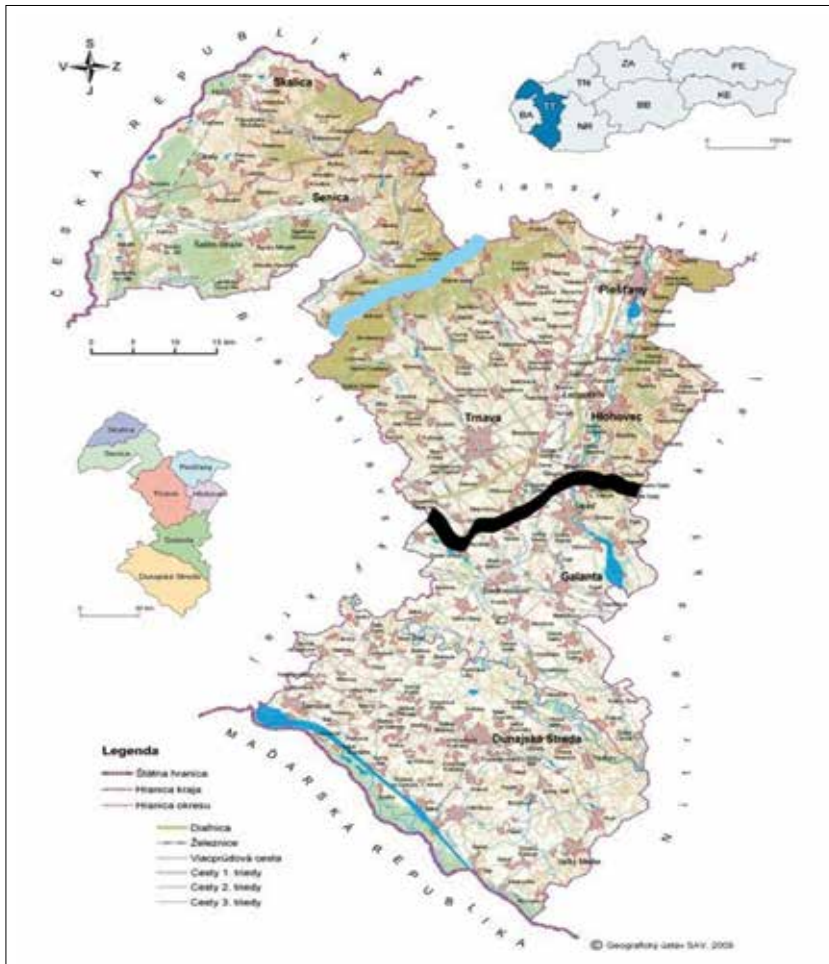
Forrás: Hardi (2009) alapján saját szerkesztés

Hardihoz képest a *kulturális és a vallási frontiert*, valamint egy kiegészítéssel a „*történelmi kollektív emlékezet*” tényezőit a fizikai határ jellemzőiből áttemtem a mentális határt megalapozó tényezői közé, ugyanis eddigi terepkutatásom, résztvevő megfigyeléseim és empirikus információim alapján vallási, kulturális azonosság és különbözőség pontosan, hogy nem fizikai határt képez, hanem éppen ellenkezőleg, a társadalmi közösségek mentális gondolkodásában jelenik meg elválasztó tényezőként, akár államhatárokon belül is. Természetesen a történelmi múltból fakadó kollektív emlékezet is ilyen mentális határ képző tényező (pl. Felvidék esetében az 1938-as határok).

A térképen látható halványkék vonal jelöli ki azt a mentális határt Nagyszombat megyén belül, amelynek az északi oldalán élnek a „zahorákok”, ettől délre pedig a trnavákok (nagyszombatiak). A fekete vonal pedig etnikai és egyben mentális határt is képez Nagyszombat megyén belül a fekete vonaltól délre lévő csallóközi és dél-mátyusföldi kulturtájegységen élő magyarok és a fekete vonaltól északra élő szlovákok (trnavákok) között.

A fizikai határok tényleges elválasztó vonalnak, vagy határzónának tekinthetők, míg a mentális határok egyfajta „szellemi elválasztó vonalként” léteznek a különböző államok lakóinak gondolatvilágában, és ezáltal jelentősen befolyásolják az

1. térkép: Nagyszombat megye, járási központjaival és a megyén belüli mentális határokkal

Forrás: <https://slovensko.denicek.eu/srelkaa-slovensko/trnavsky-kraj> 2020

emberek térfelfogását, közösségi tudatukat és a határon túl élőkről alkotott képet (Kovács 2010). A határon átnyúló kommunikáció mértékét meghatározza, hogy a politikai határ egybeesik-e az etnikai és kulturális határokkal, valamint a mentális határral (Hardi 2001b). Konkrét közigazgatási struktúrákon belül létező mentális határ a már előbb említett nagyszombat megyében a galántai járás határa, amely „mentálisan” két részre választja az észak-déli függőleges irányban mesterségesen kialakított megyét³.

3 Az ún. „mečiarri járások”, amelyek a magyar etnikum számarányainak a rovására lettek észak-déli, függőleges irányban létrehozva - Tt. 221/1996. Törvény: a Szlovák Köztársaság területi és közigazgatási felosztásáról - <https://www.torvenytar.sk/print.php?ruleId=179&language=hu>, Kelt: 1996. július 3.

Paasi (1996) rámutatott arra, hogy a határoknak „identitásképző funkcióik” is vannak. A Nagyszombat megyében lévő mentális határ egyben identitás képző, de nem csak etnikai alapon, ahogy mondjuk a Galántai járás határárat illetően is. Ehhez kapcsolódóan érdemes felidézni Newman és Paasi (1998, 194) szavait, akik azt mondták: „az identitás és a határok ugyan annak az éremnek a különböző oldalai”. Ebben a műhelymunkámban csak érintőlegesen került képbe Nagyszombat megye közigazgatási struktúrájában meglévő mentális határ kérdése, amely alaposabb kutatást igényel. A jövőben szeretnénk a belső közigazgatási határokon belül felfedezhető mentális határral behatóbban foglalkozni, hiszen meglétének mélyreható, tudományos dokumentálása alapvető jelentőségű lehet a felvidéki magyar közösség autonómia törekvésének alátámasztására.

POLITIKAI HATÁR AZ IPOLY-MENTÉN, ÉS A TELEPÜLÉS HATÁRTÉRSÉGÉNEK TÉRHASZNÁLATA

Az Ipoly-mentén, leszűkítve Ipolyhídvég és Drégelypalánk térségére, a térhez kapcsolódó identitás a határtérségekben különösen fontos vizsgálati kérdés, ugyanis a politikai, közigazgatási határok nem esnek egybe a kulturális, társadalmi és gazdasági határokkal. A Palóc térség például az egész történelmi Nógrád megye, Ipoly-mente, valamint Dél-Gömöri kultúrtájegység (2. térkép).

Először érdemes tisztázni a szakirodalom segítségével, mit is érthetünk térhasználatnak vagy politikai határoknak az Ipoly-mentén. A mi esetünkben Dusek (2005) értelmezését vesszük alapul, amely szerint „a társadalmi tér alatt az emberi tevékenységeknek területi koordinátákkal beazonosítható, a földrajzi fókuszalattal is meghatározható külső terét értem, az emberek és az emberek közösségeinek térbeli jellemzőivel, és a hozzájuk kapcsolódó anyagi és szellemi ismertetőjegyekkel együtt.” (Dusek 2005, p. 2).

Dusek megállapítása a kutatási elemzéseinkre pontosan ráillik és meg is erősíti eredményeinket. A vizsgálataim nyomán az Ipoly-mentén, Drégelypalánkra és Ipolyhídvégre értelmezve, az 1920 után létrehozott új politikai határok nem szűkítették le, sőt nem is képeztek sem fizikai, sem mentális határt. A két település lakossága a társadalmi térhasználatukat bizonyító emberi tevékenységeiket továbbra sem olyan mértékben terjesszék ki földrajzilag is meghatározhatóan, mind amikor még a térség nem csak természetes, kulturális, hanem közigazgatási és politikai egységet is képezett.

A 2. térképen láthatjuk az Ipoly-mente kistérséget, Nógrád megyét és Dél-Gömört, amelyek együtt kultúrtájegységet alkottak, a Palócföldet. Ezt 1920-ban államhatárral szeltek ketté. Az Ipoly-mentét is 1920-ban két részre osztotta a magyar-szlovák új államhatár. Azért fontos ezt a földrajzi egységet így egyben látni az ábrán, mert illusztrálja a palóc társadalom térbeli elhelyezkedését, az Ipoly-mentén a társadalmi kapcsolatokat, érintkezéseket. A jelenlegi re-integrációs kutatásaim alapján 1920 előtti időkből öröklődve a társadalmi kapcsolatok az új államhatár létrejötte után

magában.

A MENTÁLIS TÉRHASZNÁLAT VIZSGÁLATA A TÁRSADALMI KAPCSOLATOK ALAPJÁN DRÉGELYPALÁNK ÉS IPOLYHÍDVÉG TELEPÜLÉSEKEN

Vizsgálatom helyszínei az Ipoly folyó mentén található Ipolyhídvég és a vele szemközt elhelyezkedő Drégelypalánk falvak voltak. Ipolyhídvég lakosságának száma 2011-ben 633 fő volt, amelyből 79% magyar nemzetiségű. Drégelypalánk lakosainak száma 2019-ben 1459 fő, 91% magyar nemzetiségű⁴.

A határtérségek viszonyát az együttműködések szemszögéből vizsgálta többek között Martinez (1994). Ismert tipológiáját sok szerző használta, például Ilyés (2003), Wróblewski (2013), Hardi (2017) és többen is kiegészítették az évek során. Martinez (1994) a határmenti térségek viszonyát négy típusba sorolta. Az első típusra (a) a határmenti térségek elidegenedett, alapvetően konfliktusos, elzárkózó viszony jellemző, amely részben az eltérő nyelv, kultúra és történelem következtében és a két állam ellenséges viszonyán alapul. Ebben a típusban gyakran megfigyelhető a határok közötti mozgás ellehetetlenülésére irányuló törekvés. Az együttműködést „támogató” politikai retorika háttérében komoly ellenérdekeltségek, sokszor frusztrációk húzódnak meg. A második típus (2) az egymás mellett lévő határtérségek típusa, amelyek között elsősorban a mindennapi életet könnyítő érzelmi, kulturális kapcsolatok léteznek. A harmadik típust (3) a kölcsönös egymásrautaltság jellemzi. A kulturális és a gazdasági, szociális kapcsolatok kiépültek, s ez különösen fontos a hátrányos helyzetű településeken. A negyedik típus (4) az integrált határtérség, ahol a legfontosabb jellemző az emberek, szolgáltatások, termékek, tőkék szabad áramlása, a kölcsönös előnyök biztosítása érdekében. Martinez tipológiájának dinamizmusát esetemben az adja, hogy modellezhetők az egyes típusok átalakulásának folyamatai a történelem során. (Kulcsár – Samu, 2020, p. 357)

A két falu 1920 előtt az *integrált térség* martinezi kategóriájába tartozott, bár határjelleg nélkül. Ez azt jelentette, hogy családi, társadalmi, gazdasági, kulturális kapcsolatai igen intenzívek, komplementer jellegűek voltak már a középkortól kezdve. A két települést komoly forgalmat bonyolító híd kötötte össze, s ennek az átkelőhelynek gazdasági és katonai jelentőségét már a török hadvezetés is felismerte.

A kutatás során többféle vizsgálati módszereket (kulturális antropológia, szociológia, demográfiai-statisztikai) alkalmaztunk. Mélyinterjúkat, kérdőíveket, irányított interjúkat készítettem, és természetesen résztvevő megfigyelést folytattam. Módszertani szempontból mind a kvalitatív, mind pedig a kvantitatív kutatási módszereket

4 2015-ben kezdtem meg a „terepkiszárlásokat” Ipolyhídvégre és Drégelypalánkra. Természetesen a régiót jóval hamarabb ismertem. Résztvevő megfigyeléseket folytattam csaknem két évig

igénybe vettem. A szociológiai-antropológiai kutatás egy falukutató tábor keretében, két ütemben 2018-2019-ben valósult meg a két faluban. Mélyinterjúk (24 db) készültek és személyes kérdőíves felmérés (252 db) történt. Az adatfeldolgozás, az elemzés még folyamatban van. A két határmenti település társadalmi kapcsolataira, interakcióira, (mentális) térhasználatára vonatkozó kérdőívek részben már feldolgozottak, azokat a témához kapcsolódóan a következő részben be is mutatom.

Amikor identitásunknak az a szelete emelkedik ki, amelyik a másik oldallal összeköt, akkor ez a tudati, mentális távolság csökken. Erre jó példa, ha pl. két, azonos etnikumú, eltérő állampolgárságú, de azonos kultúrkörhöz vagy valláshoz tartozó, egy történeti tájon élő, határ menti népcsoport körében a történelmi folyamatok miatt a lokális identitástudat fontossága erősödik, úgy a tudati távolság csökken, és a korábbi politikai körülmények változásával, előtérbe kerülhet a nemzeti vagy vallási-kulturális identitástudat. Az Ipoly-mente esetében az elmúlt száz évben, főleg 1989 és 2004 után, az Európai Unióhoz való csatlakozást követően, a fizikai államhatárok eltűnésével a két település közti interakciók még jobban felerősödtek. Ez a folyamat érzékelhető, az erősödő közös palóc (magyar) identitásban a határ mindkét oldalán. Drégelypalánk és Ipolyhídvég esetében ez még strukturálisan mélyebb, szorosabb kapcsolódásokat is jelent, amelyek sok esetben a családi, rokoni kapcsolatoknak a baráti kapcsolatokból való transzformációját jelenti.

TÁRSADALMI KAPCSOLATOK ÉS TÁRSADALMI TÉRHASZNÁLAT RÉGEN ÉS MOST

A két falu közös életébe durván beavatkozó politikai folyamatok, köztük az Ipoly országhatárrá válása akár meg is szüntethette volna a két falu organikus egységét. Kilátástalanná tehetette volna a kapcsolatok, az együttműködés újraéledését. A frusztrációval küzdő többségi nemzet elitcsoportjai hajlamosak az ilyen „megoldásokra”, például a lakosság belső arányait megváltoztató betelepítési politikai akciók révén. Kutatásom eredményei azonban azt mutatták, hogy a két település között évszáz-

1. táblázat: Emberi kapcsolatok a két falu lakosai között (%)

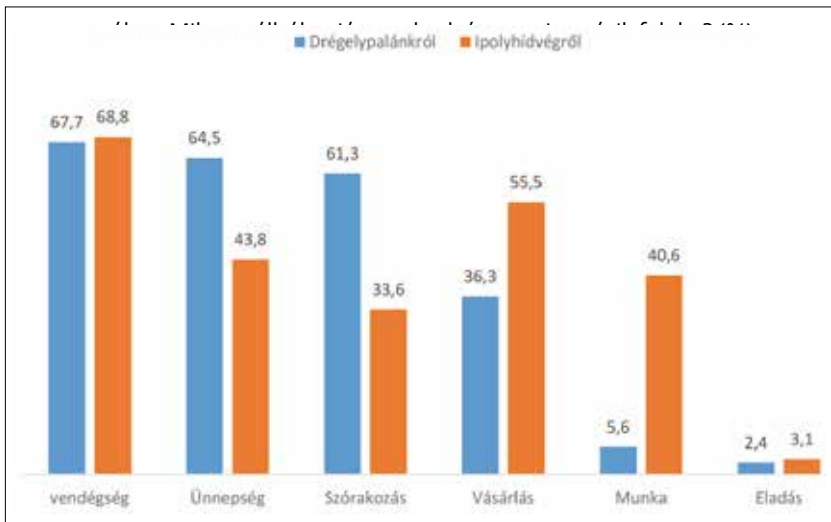
Rokoni és baráti kapcsolatok létezésének időbeni alakulása	Rokoni kapcsolatok	Baráti kapcsolatok
régen és most is	48,4	52,2
csak régen	10,3	10,0
csak most	2,4	14,7
nincsenek	38,9	23,1
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Saját kutatás, szerkesztés

dok alatt kialakult együttműködés, egymásrautaltság szilárd bázist jelentett a komplexebb együttműködés újraéledésére (1. táblázat).

A megkérdezett emberek fele a másik faluban rokonai és baráti kapcsolatokkal régen is rendelkezett és ma is rendelkezik. A két falu lakosai tehát nagyon kötődnek egymáshoz. Új rokonai kapcsolatok kialakulásához talán még nem volt elég idő, de mindenképpen figyelemreméltó, hogy az új baráti kapcsolatok kiépülése jelentős mértékben már megkezdődött. Az Ipolyhídvégiek havonta átlagosan 2,4 alkalommal mennek át a másik oldalra, a Palánkiaknál ez az átlag havonta 2,0 alkalom. Ezek a számok elég gyakori kapcsolattartást jelentenek. A megkérdezettek 20,5%-a havonta 3 vagy több alkalommal kel át az Ipolyon a szomszéd településre.

A 3. ábra mutatja, hogy az Ipolyhídvégiek szerint a másik faluból elsősorban a kapcsolatok, az együttlétek miatt járnak át hozzájuk. A Drégelypalánkiak az említettek mellett a vásárlás és a munkavégzés motívumait említették. A másik oldalról vizsgálva az átjárás motivációit, ugyanazt a sorrendet kaptuk. Az Ipolyhídvégiek saját látogatási motivációként is ugyanolyan mértékben sorolták fel indokaikat, mint ahogyan őket a Drégelypalánkiak jellemezték. A helyzet fordítva is hasonló volt, tehát a másik falu róluk szóló jellemzése szinte ugyanaz volt, ahogyan saját magukat jellemezték a látogatások motívumait illetően. Az egyező vélekedések a két falu kialakult és reálisan értékelt kapcsolatrendszerét jelenti. Másoldalról az is igen lényeges, hogy a település saját reprezentációja a kapcsolatok motívumai illetően egyezik a másik település róluk alkotott reprezentációjával. Ez az egyezés lényeges feltétele az organikus szerveződő együttműködéseknek, mivel jelentős feszültségforrásokat küszöböli ki.

Forrás: Saját kutatás, szerkesztés

A HÍD, MINT A MENTÁLIS TÉR ÖSSZEKAPCSOLÓDÁSÁNAK ELTŰNÉSE ÉS MEGJELENÉSE

A 2. világháborúban felrobbantott és azóta újjá nem épített híd igen komoly problémát jelentett a két falu kapcsolatában. A megszokott érintkezések a folyó országhatárrá válásával az egész Ipoly mentén szétszaggatták a hosszú évek, évszázadok alatt organikusan kialakult kapcsolati hálókat, amely hátrányosan érintette a gazdaságot, s rövid idő alatt perifériává minősítette a térséget (1. kép).

1. kép: A régi híd, ami összekötötte a két telenülést

Forrás: Ipolyhídvégi önkormányzat

A mélyinterjúkból kiderült, hogy az emberek talán a legnagyobb problémának a folyó két oldalán lévő magyar közösségek szétszakítását és az ezzel járó emberi, családi, közösségi hátrányokat tartják. A két falu közösségének organikus kapcsolata viszont nem enyészett el az elmúlt száz évben. Az első időben igyekeztek kihasználni az illegális átlépés, látogatás, egymás közötti kereskedelem lehetőségeit, lásd Knotter „határparadoxon” kategóriájánál leírtakat: - „határparadoxon”-nak nevezte Knotter azoknak a tényezőknek az összességét, amelyek hátráltatják a határon átnyúló együttműködések, mint például az eltérő jogrendszer, életszínvonal, árrendszer, az eltérő nyelv és kultúra, az eltérő módon megítélt és megélt történelem” (Knotter, 2002–2003). Mindamellet arra is felhívta a figyelmet, hogy ezek az egyenlőtlen-gek bizonyos előnyökkel is járnak az érintettek számára, például a bevásárlásoknál, szolgáltatásoknál, a szociális és kulturális kapcsolatok területén az egyenlőtlen kereskedelmi és szolgáltatási ellátottság miatt.

A schengeni szabályozás életbelépése után a két falu közössége az önkormányza-

tok támogatásával önállóan megteremtette a kapcsolatok újraeledésének az egyik, talán a leglényegesebb feltételét, azaz a két falu lakosai, minden államigazgatási, vagy határrendészeti engedély nélkül hidat építettek, megteremtve tehát azt a lehetőséget, hogy a két falu lakossága szabadon, sok kilométer kerülő út nélkül átjárjon egymáshoz. Ez a cselekmény jogilag legalábbis kétséges volt, de szociológiai és antropológiai szempontból különleges jelentőségű. A híd az összetartás jelképe lett a két falu számára. Egyes ünnepeket (karácsony, szilveszter stb.) közösen ünnepelnek a hídon és környékén (lásd 2. kép). Ez az időszak a harmadik martinez-i típusnak felel meg, közelítve a 4. típushoz. Egyben azt is jelzi, hogy ez a tipológia nem nélkülözi a dinamikát. A jövő dönti majd el, hogy hogyan fejlődik tovább a negyedik típus felé a két település kapcsolata. A hivatalos, új közúti híd felépítése az elkövetkező 1-2 év alatt megvalósul a két ország közös finanszírozásában, illetve az Európai Unió támogatásával. Az új, hivatalos közúti híd felépítésének az emberek nagy többsége (Drégelypalánk: 92,8%, Ipolyhídvég: 79%) szerint nem lennének hátrányos következményei.

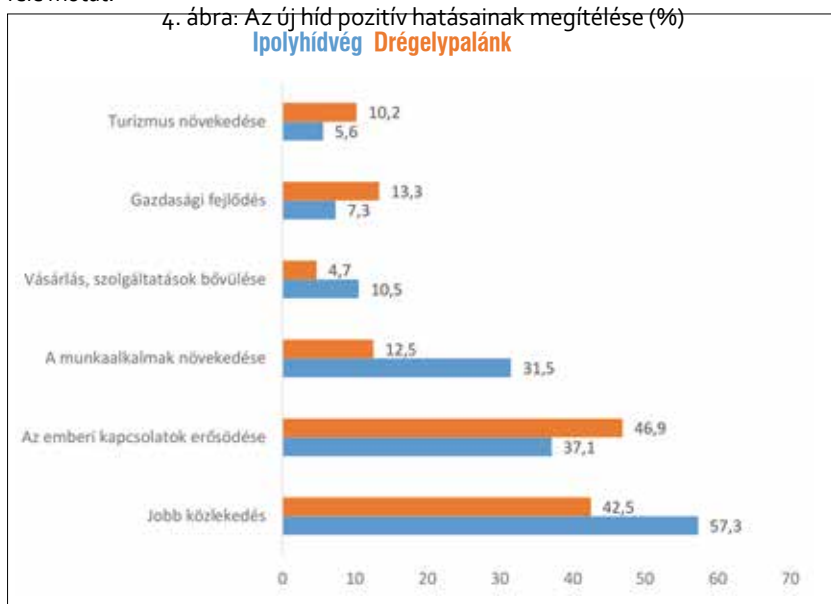
2. kép. Szilveszteri ünnepitalálkozó a „szeretet hídon”

Forrás: Ipolyhívégi önkormányzat

Azok, akik hátrányokat is jeleztek, azok többsége a megnövekedett forgalom negatívumait pl. zaj, zsúfoltság, „büdösség”, említették, de sokan mondták a bűnözés, lopás valószínű növekedését is, elsősorban a cigányok könnyű átjárása miatt. De vajon mi lenne a haszna az emberek szerint a híd helyreállításának? Erre a kérdésre a választ a következő ábra adja meg (4. ábra). Mindkét településen megkérdezett emberek ugyanazt a két szempontot emelték ki, mégpedig a közlekedés változását és az emberi kapcsolatok fejlődését. Az Ipolyhídvégiek közül sokan még a munkaalkalmak lehetőségének bővülését is várják. Az orientáció, mint száz évvel ezelőtt, most is Magyarország

felé mutat.

Forrás: saját kutatás, saját szerkesztés

Látható tehát, hogy a két település lakossága igen nagy fontosságot tulajdonít minden olyan változásnak, amely újraéleszti korábbi családi, baráti kapcsolatrendszert, természetesen figyelembe véve a társadalom és a gazdaság változásait.

ÖSSZEGZÉS

A két faluban élők társadalmi kapcsolatainak és térhasználatának vizsgálata és a kapott eredmények megerősítették az elképzelésemet, hogy Ipoly-mente közösségének történelmi, elsősorban kulturális, és családi kapcsolatai meghatározzák a mentális határ földrajzi jelenlétét és az integrációjának irányvonalát a magyar-szlovák határtérségben. Ebben az esetben az orientáció, térhasználat, mint száz évvel ezelőtt, most is Magyarország felé mutat. Tehát a száz évvel ezelőtt létrehozott politikai államhatár nem választja szét a határtérségben élő két település társadalmát. Az érzékelt mentális határ nem dél, hanem észak felé tolódva zárja le a mentális tereket, ha az államhatárhoz viszonyítjuk. A mentális határ itt is az Ipoly-mentén, mint feltehetően sok más esetben is Szlovákiában a szlovák-magyar etnikai, nyelvi határral egyeztethető. Ugyanis az ipolyhídvégiek mobilitása észak felé, mint alternatíva a mentális gondolkodásukban nem érhető tetten olyan intenzíven, mint „Budapest” irányába. Mivel tetten érhető a mentális határban való gondolkodás, ez az autonóm gondolkodás jelenlétét is feltételezi, amely az autonóm társadalom szer-

veződésének alapja. Az ipolyhídvégiek és drégelypalánkiak egységes Ipolymentében gondolkodnak, egységes térségben, amelyben egymásra vannak utalva. Irodalmi nyelven szólva Palóccország nem áll messze identitásuk újrafogalmazásától.

Amikor például az ipolyhídvégiek, vagy a drégelypalánkiak a mindennapi tevékenységeinket szervezik, a másik oldalon nem érzik idegennek magukat, vendégnek sem teljesen. 1945-től valamelyest az elmúlt évtizedekben felnőtt generáció is kapcsolatokat épít meglévő, vagy elhalt családi kapcsolatokra, amelyek sok esetben baráti-vá transzformálódtak. Gyakoriatk a mindennapos interakciók a két település lakosai között. Rendszeresen közös kulturális, vallási, közéleti rendezvényeket szerveznek. Ezért sem tekinthetjük Hardi-Hajdú-Mezei, (2009, 14) megfogalmazását teljesen érvényesnek az Ipoly-mentére, legalábbis Ipolyhídvég és Drégelypalánk vonatkozásában. *„... amikor mindennapi tevékenységeinket szervezzük, a másik oldalon akárhogy is nézzük, vendégek vagyunk, annak jelenségeivel szemben sokkal több előítélettel, s kevesebb tudással rendelkezünk, mint a saját térségünkével szemben”.*

A vizsgált térségünket az Ipoly folyó egyik és másik partján lévő Ipolyhídvég és Drégelypalánk településeket, amelyek egymástól alig egy kilométerre vannak, de ma politikai határ, államhatár választja el, és az 1920 előtt a közös történelmi, kulturális palóc örökség mellett, társadalmi kapcsolatok is átszőtték. Vajon a jelenben elválaszthatja őket a száz éves határ, vagy a mentális határ felülírja ezt, esetleg megerősíti? Ha egyszerűen szeretnék rá válaszolni, egy szóval, akkor azt írnám: Nem! Természetesen öszetett kérdésre illik öszetettebb választ adni. A mentális határ felülírja az államhatárt az Ipoly-mentén, és azt is öszszegeztük, hogy jóval északabbra húzódik a mentális határ a száz éve létrehozott államhatártól.

TRODALOM

- Anderson J. - O’Dowd L. 1999, Borders, border regions and territoriality: contradictory meanings, changing significance - Regional studies, - Taylor & Francis - contradictory meanings, changing signi® cance, Reg. Studies 33, 593±604.: <https://doi.org/10.1080/00343409950078648>
- Bartolits I. Sallai Gy. Schmideg I. 2001, Az infokommunikációs szektort ért világgazdasági változások várható hatásai. Európai Tükör: Az integrációs stratégiai munkacsoport kéthavonta megjelenő folyóirata 85 pp. 227-252., 26 p.
- Burhács, J. 1999, Nemzetközi jog II. Dialóg Campus Kiadó - Budapest-Pécs, ISBN:963-912-392-7
- Cholnoky, J. 1920, Az új magyar határ bírálata; Egyetemi Ny., Budapest
- Delanty, G. 2006, Borders in a Changing Europe: Dynamics of Openness and Closure Comparative European Politics, 2006, 4, (183–202) 2006 Palgrave Macmillan Ltd 1472 4790/06
- Dusek, T. 2005, Conference Paper The modifiable areal unit problem in regional economics - 45th Congress of the European Regional Science Association:

- „Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society“, 23-27 August 2005, Amsterdam, The Netherlands Provided in Cooperation with: European Regional Science Association (ERSA) https://www.econstor.eu/bitstream/10419/117612/1/ERSA2005_357.pdf
- Garda, V. 2009, A szubjektív térérzékeléssel kapcsolatos vizsgálatok elméleti háttere és alkalmazási területei - Tér és társadalom 23. évf. 1. sz. (2009), p. 43-53.
- Guichonnet P. – Raffestin C. C. (1974): Géographie des frontières. – Une géographie des frontières Paris, P. U. F. (Le Géographe), Paris. 223.
- Hansen, N. 1977, The Economic Development of Border Regions. Growth and change. Journal of Urban and Regional Policy. 8:4. 2–8. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2257.1977.tb00343.x/abstract> Letöltve: 2018.03.04.
- Hardi T. 2001a, Komplex határ menti kapcsolatrendszer vizsgálata / készült a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium megbízásából. Győr: MTA RKK NYUTI. – 133 p. – (Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei; 177) – Kézirat.
- Hardi, T. – Hajdú Z. – Mezei I. 2009, Határok és városok a Kárpát-medencében: *Az államhatár, mint térbeli jelenség* MTA Regionális Kutatások Központja, Győr-Pécs, pp.11-37.
- Hardi, T. 2001b, Felsőoktatási kapcsolatok a Kárpátmedencében – magyarországi intézmények és professzorok szerepe a határon túli magyar felsőoktatásban. – Társadalomkutatás. Különszám. – p. 61 -72.
- Hardi, T. 2017, *Asymmetries in the Formation of the Transnational Borderland in the Slovak-Hungarian Border Region*. In: Boesen E; Schnuer G (szerk.) European Borderlands: Living with Barriers and Bridges. London; New York: Routledge, 2017. pp. 176-192. (Border Regions Series) (ISBN:978-1-472-47721-7)
- Houtum, H. Van 1999, The Action, Affection, and Cognition of Entrepreneurs and Cross-border Economic Relationships: The Case of ZeelandGent/Eeklo. In: G. ALLAERT & F. BOEKEMA, Grensoverschrijdende Activiteiten in Beweging, Onderzoek en Beleid, pp. 61±92. Nederland-Vlaanderen: Regional Science Association.
- Houtum, H. Van 1998, The Development of Crossborder Economic Relations: A Theoretical and Empirical Study of the Influence of the State Border on the Development of Cross-border Economic Relations Between Firms in Border Regions of the Netherlands and Belgium. Tilburg: CentER.
- Ilyés, Z. 2003, A határfogalom változó tartalmai a geográfától az empirikus kultúrákutatásig. In: Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Akadémiai Kiadó Budapest.
- Juhász, J. 1989, Magyar Értelmező Kéziszótár I. kötet. Akadémia Kiadó, Budapest. 1550.

- Kiss É. 2005, *Az Európai Unió a XXI. század elején*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 462.
- Knotter, A. 2002-2003, *The border paradox. Uneven development, cross-border mobility and the comparative history of the Euroregio Meuse-Rhine*. Fédéralisme Régionalisme - Volume 3.
- Kovács A. 2010, *Kereskedelem határok nélkül – A határ menti kiskereskedelem sajátosságai a szlovák–magyar határtérség nyugati felében*. PhD-tézisek. Széchenyi István Egyetem, RGDI, Győr.
- Kulcsár, L. – Kulcsár, J. L. 2019, „Burdus élet a legszebb a világon”. A “nagy háború” előtti amerikai kivándorlás regionális, gazdasági és szociológiai háttere. *Tér és Társadalom*. Vol. 33. 2. pp. 83-107. <https://doi.org/10.17649/TET.33.2.3083>
- Kulcsár, L. – Samu I. 2020, *Összenő, ami Összetartozik – Társadalomföldrajzi folyamatok Kelet-Közép-Európában: PROBLÉMÁK, TENDENCIÁK, IRÁNYZATOK* - Nemzetközi földrajzi konferencia Beregszász, 2020. március 26–27. Tanulmánykötet, Kiadó: „RIK-U” Kft. Ungvár, ISBN 978-617-7868-12-4 © A szerzők, 2020 ISBN 978-617-7868-13-1 (T. 1) © A szerkesztőbizottság, 2020 © II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2020, pp. 355 – 364 http://kmf.uz.ua/wp-content/uploads/2020/09/final_1_kotet-foldrajzfkonf-2020-07-14.pdf
- Kulcsár, Zsuzsa – Rostás, Sándor (szerk.) 1989, *Akadémiai Kislexikon I. Első kötet A-K*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 822.
- Lengyel, I. – Rechnitzer, J. 2004, *Regionális gazdaságtan - Dialóg Campus tankönyvek*, ISSN 1418-1274 *Studia regionum*, ISSN 1419-4899 *Területi és települési kutatások – Zvázok* 26, ISSN 0238-0552
- Martinez, J. O. 1994, *Border People: Life and Society in the U.S.-Mexico Borderlands*. Tucson: The University of Arizona Press, 1994. 375 pp. ISBN 0-8165-1396-1, ISBN 0-8165-1414-3
- Nemes, Nagy J. 1998, *A Tér a Társadalomkutatásban - Hilscher Rezső, Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 1998, p. 261, ISBN 963 03 4921 3, ISSN 1416-3306*. (Lektor: Korompai Attila)
- Newman, D. - Paasi, A. 1998, *Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography - Progress in Human Geography* 22,2 (1998) pp. 186-207. <https://doi.org/10.1191/030913298666039113>
- Paasi, A. 1996, *Territories, Boundaries, and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Prescott, V. 1987, *Political Frontiers and Boudaries*, Unwin Hyman, London, 80.
- Princz, Gy. 1937, *Magyar föld, magyar faj* 1.-3. köt.: *Magyar földrajz* 3. rész: *Az államföldrajzi kép*, 1938, 494 p., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda – Budapest.
- Ratti, R. 1993, *Spatial and Economic Effects of Frontiers: Overview of Traditional and New Approaches and Theories of Border Area Development*. In: R.

- RATTI & S. REICHMAN, eds. *Theory and Practice of Transborder Cooperation*. Basel and Frankfurt am Main: Verlag Helbing & Lichtenhahn
- Risse, T. 2004, *European Institutions and Identity Change: What Have We Learned?* - Department of Political and Social Sciences, Center for Transatlantic Foreign and Security Policy - Freie Universität Berlin http://userpage.fu-berlin.de/~atasp/texte/030730_europeaninstandidentity_rev.pdf
- Samu, I. Kulcsár L. 2019, *The Process of Re-joining: Reconstruction of Social and Economic Relations between Two Hungarian Villages on Both Sides of the Ipoly River* *Gazdaság és Társadalom* 12 : 4 pp. 114-125. <https://doi.org/10.21637/GT.2019.4.05>
- Sohn, C. 2014, *Modelling cross-border integration: the role of borders as a resource*. *Geopolitics*, 19:3. 587-608.
- Uszkai A. 2018, *Határon átnyúló területi integrációs folyamatok elemzése strukturális szempontból egy kelet-közép-európai térségben*. *Comitatus*. 28. 21-36.
- Varsádi, Zs. 1987, *Közgazdasági Kislexikon – Kossuth Könyvkiadó, Budapest*. ISBN: 963-09-3063-3
- Wróblewski, Ł. 2013, *New approach towards research in cross-border region*. Working Papers Faculty of International Business and Economics Poznan University of Economics WP/2013/9
- Yndigeng, C. 2011, *Multi-layered identities as a consequence of a regular border experience: trans-nationally migrating elite youth facing „sensitive” Polish-Ukrainian border - The Multifaceted Economic and Political Geographies of Internal and External EU Borders: Proceedings of the 2010 European Conference of the Association for Borderlands Studies (pp.241-262)* Publisher: Aristotle University of Thessaloniki, Editors: A. Kalogeresis

CIVILITÁS MEG AMI UTÁNA KÖVETKEZIK

A. Gergely András¹

EGY CIVIL MONOGRÁFIA, KELLŐ KURÁZSIVAL

Amióta a váltás, változás, átmenet, s a közélet mindennapi értékei új kihívásokkal feszülnek a mindenkori jelennek, kutatás és együttes élmény közösen szolgálja azt az impressziót: ha egyáltalán van, ami lehet, az nem adomány, nem állami ajándék, nem épp lehetővé tett esély, hanem ellenkezőleg: a civil kurázi eredménye leginkább. Amíg arra vársz, hogy megengedik, épp a kurázi vész el, épp az érdemes lehetőségek szűnnek meg, s épp a saját befektetés merészsége enyész el valahol a közbizalom hátsó raktárában. Nos, amint valaki ezt a kezdeményező-készséget és tenniakarást fölfedezi, megnevezi, ábrázolja és dokumentálja, rögtön bizonyossággá lesz: magad uram...!

A magyar könyvpiacra számos hasonló került kirakatba, de most csupán kettőt emelnék ki az önerős törekvésekből, melyekben kétségtelenül jelen van a ma jelképes tartalmú és jelentéses értékű élményanyag, melyet Bibó István egykoron „a szabadság kis körei”-vel illusztrált, s tudatosította, hogy demokrataként a nem félsz alapszint. Erre kell épüljön azonban a szabadságfeltételek egyike: a képviselői közösség is. Mármost épp ilyen törekvések története és egy intézményesülő értékrend lett főszereplője a település-, oktatás- és közösségtörténeti monográfiának, melyet T. Kiss Tamás és Tibori Timea jegyez. A kötet négy nagyobb szövegtömbje közül három T. Kiss munkája, ebben főképp az intézményesülés előzményei, története, kapcsolathálója dominál, de jelen vannak a közösségkutatás, a népiszkolák, az 1945 és 1949 közötti civil kezdeményezések, a hálózatosodás és a nemzetközi kapcsolatrend szerkezeti feltételei is, a negyedik blokkban Tibori Timea nyomonzza szakmai életút-interjúk során, miként s miért épp úgy alakult a népfőiskolai mozgalom elköteleződése,

¹ A. Gergely András PhD, politológus, kulturális antropológus, az MTA ny. tudományos főmunkatársa, az ELTE és PTE doktori iskolájának oktatója, címzetes egyetemi tanár (andrasgergelya@gmail.com)

a civil szervezetté válás, a közösségi formációk révén elérhető társadalmi hatások, a megváltozó társadalmi közpolitika önszervező gyülekezetekre hagyott megannyi színtere, ahogy annak nyomait a dokumentumok és interpretációk tükrözik – a megszólalók itt Szigeti Tóth János elnök és Mihályfi Márta főtítkár, akik a Társaság lelki gondnokai, organizátorai, értékrendjének és sikereinek őrei, pályázatainak és eredményeinek megalkotói voltak az eltelt évtizedek során.

A jelenkori (és talán mindenkori) magyar társadalmi változások egyik kihívó, régóta súlyponti, s ma már egyre égetőbben szociális, oktatási és morális problematikája a lokális, szerves alapú közösségek alapvető kihívása – szemben a társadalmi Nagy Embergéppel, mely termel, besorol, korlátoz, mozgat, szabályoz és ural. Másképp közelítve: az önszerveződő civil közösségek, a helyi igények és vágyak, autonóm egyedek érintettségéből fakadó késztetettségek köre nemcsak magát a társadalmi tagozódást, tudástökét, kapcsolati hálót és lehetséges belső kapacitásokat élteti vagy nyomja el, de a mindenkori kezdeményezések korlátozottsága, az életminőséget, partnerséget és perspektivusságot, sőt magát a politikai kultúrát és a társadalmi magatartást is alapvetően befolyásolja. E kötet jelentősége a hazai könyvpiacra bizonyosan korlátozott, a publicitását tekintve eléggé szűk körű is – épp ezért kiemelkedően fontos a társadalom- és közösség-szervezés e fontos színterének, intézményének figyelem körébe emelése. A magyar Népfőiskolai Mozgalom, s annak működését szervező Magyar Népfőiskolai Társaság rendszerváltástól napjainkig terjedő történetét dolgozzák fel a Szerzők elemzések, dokumentumok és interjúk segítségével, ki- és visszatekintve a társadalmi és történelmi előzményekre, a formálódó demokráciák autonóm közösségeinek érték-követő magatartására, a személyes hitvallásokból fakadó kollektivitásra, támogatók és sorsrontók visszafogott jellemzésére, a 87-től már esélyesnek tetsző rendszerváltási folyamat mélyben rejlő kapacitásait dokumentumokban felmutatva.

Civilség, civilitási késztettség, az érintett társadalmi szereplők bevonódása és munkavállalása jellemezte az utóbbi harminc esztendőben ebben a sokféle kurázssal teletöltött milióban. T. Kiss Tamás állapotrajza nemcsak leíró dokumentáció, hanem áttételesen kontextualizáló hatású is. Kiviláglik belőle, miként épül önállóvá a kultúrakutatás állami intézményéből lassan leválni képes, saját erőit és energiáit mozgósítani tudó kezdeményezés, mi módon korlátozzák vagy épp segítik rendeletek és törvények, szabályzatok és belső megosztottságok is a Népfőiskola intézményét, nemzetközi rangúvá vált közösségét, erőit és céljait. A népfőiskola és az egyesületi élet régebbi (egyházi, helyi, szinte parókiális vagy kistérségi) mintái ebben hol előképek, értéknormák lehettek, máskor a világszerte korlátok és feszültségek hátterei, de civil szervezeti mivolta nemcsak mint polgári kezdeményezés kapott erőre, hanem az alattvalók helyébe lépő cselekvőképesség letéteményese is. A pluralizálódás társadalmi, értékrendi, intézményi és oktatási vagy közvetlenül individuális részvétellel épülő folyamataiban mindenesetre a népfőiskolai hagyományápolás, önfejlesztő és ön-polgárosító hatások sora maga is a régebbi paternalizmusok elleni kiállás, sorsvállalás és eredményesség kritériumává vált, így a civil szervezeti létformák strukturális lehetőségei, kényszerességei is meg-megjelenhettek a Társaság akut küzdelmeiben. Tibori Timea

szakmai életút-interjúi épp ezt a belső vívódási, függési-függetlenedési, partnerségi és kapcsolatháló-építési folyamatot világítják meg, három évtized és a szellemi örökség megannyi ellentmondásosságával, kudarcával és látványos sikerével együtt.

A Szerzők kimondott alapállása a dokumentálás. Ez a kötet nagy erénye is, kritikusan bírálható pontja is. Ha nem lennének maguk is a hazai művelődés- és oktatáskutatás, települési közösségvizsgálat, felnőttképzés és közösségkutatási módszertan szakemberei évtizedek óta, talán mélyebb intertextualizálással beljebb férkőzhettek volna a fontos hazai civil intézmény konfliktus-históriájához, megannyi szervezeti és emberi szerepének halványodását is konkretizálhatták volna, képviselőinek olykor kudarcos vállalásait lamentációk tárgyává tevő szerzői attitűdöt is vállalhattak volna. Láthatóan ez nem volt feladatuk, dokumentálni, leíró módon feltárni, összegezni kívántak – így hát a civilitás mibenléte, a Népfőiskola mozgalmának értékszempon-tú mérlegelése épp a forrásmunka révén lesz majd a jövő szakembereinek és a jelen olvasóinak átadható saját eredményük. Sok évnyi munkájuk, mely a leggyakoribb esetben megszűnt könyvtárak, főszámlolt adattárak, szétmállott dokumentációk töredékeiből, rengeteg személyes búvárkodás eredményeiből mutathatta fel e közel félezer oldal anyagát, talán épp azért is hasznosul, hogy nem a személyes érték-szférában próbáltak kritikai tónust keresni, hanem magát a még úgy-ahogy működő intézményt, képviselőin és tagságán túli vállalásos személyiségeket, a mozgalom mozgásában is érdekelt feleket hallgatták meg, direkt fókuszfényvel kiemelve a hangadókat és értékmentőket. A kötet több száz lábjegyzete, fotómellékletei, mutatói, kiadványlistái, eredeti szövegközlései is tükrözik, hogy nem a hazai nyilvánosság-történet egy marginális közösségéről van csupán szó, hanem állami oktatási feladat vállalása helyetti alternatív képzés, beszélőközösségek közötti kapcsolatépítés és művelődési szolgáltatás latens intézményéről inkább, melynek eddigi ismeretlensége (vagy kevésbé ismert mivolta) időarányosan fog változni e könyv szakmai befogadása és a kortárs civil kurázi lehetséges éledése kapcsán is.

SZÜLŐFÖLDKÖZELBŐL, ÉRZÜLETETIKÁVAL

A fenti kiadvány itt nem részletezett kiegészítő-kísérő társkötet volt a *Szigeti Tóth János 70. születésnapja* ürügyén önálló életút-naplóba formált, Tibori Timea által szerkesztett kötet is, Szigeti Tóth János hetvenéves címen. Ebben 176 oldalon Maróti Andor születésnapjára készült köszöntése és a Szerkesztő ajánlása mellett az a kiegészített, fotó- és dokumentációs anyaggal ellátott hosszú életút-interjú szerepel, mely *Szabad szellem nélkül nincs művelődés* címen a Szigeti Tóth Jánossal készült személyes beszélgetést tükrözi, a végén SZTJ életművének teljes bibliográfiájával. Mondhatni „konvencionális” Festschrift, tisztelegő kötet a nevezett szülinapjára, de mégsem csupán az. Főképp azért is nem, mert a narratív interjúkészítés egyik előnye épp itt mutatkozik meg: az önmagára is reflektáló, énjének változásaira is rálátó, tónus-vagy szándékváltozásainak a visszatekintő tükörben kontrasztot is állító Ünnepelet izgalmas önképét adja magának a vállalásnak, a kompromisszumoknak, a támogató

neveknek és az ellenlábásoknak, az intézményeknek és a sodrásoknak, érdekeknek és értékeknek. De meg azért sem, mert ritka az olyan példázat, ahol az intézmény nemcsak jóváhagyott vagy támogatott képviselő, célrendszer, normatartó jelkép is, aki egymaga lesz intézménnyé. S ennek, szabadságainak és sorsfordulásainak, lehetőségeinek és alkúinak teljesebb-vallomásosabb körképével mintegy visszahatóan az is kirakatba kerül, ami a Civil Kurázi kötetben néha csak rangrejtve jelent meg. Így többek között az a vállalásos feladattudat, a morális készíttettség, az elszánt és kitartó kurázi, amely a civilség talán leglényegét adja. S hasonló, ha nem épp ugyanez jellemzi azt a tónust is, melyben az erdélyi civil társadalmi cél- és értékrend egyik jelképes és valóságos hordozója az ünnepelt. *Civil jóság – civil hatékonyság. Somai József 85 éves* címet kapott az a szerkesztett kötet, mely Bodó Barna jóvoltából a Székelyszentistvánon született, közgazdász, egyetemi tanár, RMDSZ-es politikus, minduntalan közéleti ember Somai Józsefet köszönti.

Az ilyen forrásmunkák és üdv-kötetek eléggé változó küllemben, de sokszor hasonlatos szellemben mutatkoznak. Baráti kézfogások, emlékek, bajtársi üdvök mellett a méltatások, értékelő mérlegelések, rámutató és ráébresztő gesztusok, hálák, elköteleződések sorjáznak. Függetlenül persze alkotók, pályák, időszakok, távolságok, rokonszenvek, hívőkör részkérdéseitől is. Somai József ebből tengernyit kaphatna, s kap itt is, huszonnégy szerzőtől, kiket nem is fogok tudni mind felsorolni, de ami lényegesebb: a Festschrift műfaja a személyesség, az emlék, az egyén lakozása a közösségben, a pályatársak belátásai, a küzdőtársak sportszerű vallomása, a távolságtartóan elhivatott értékelés és a pozíciókat is rögzítő álláspont. És Somai jelen van a gazdaságban, a gazdaságtudományban, egyetemi oktatásban, folyóirat-szerkesztésben, magyar érdekképviselőként, megyei közigazgatásban, civil egyesületi életben, tehetség-gondozásban, kisebbségvédelemben, pártpolitikai háttérben, a magyar közösség végtelen számú ügyeinek szervezésében, tehát mindazon civil törekvésben, melynek feltétele a civil szándékok jósága, és tesztje e jóság hasznossága, eredményessége. Somai lehetett egyik alapozója az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltját feltáró köteteknek, Széchenyi és Erdély kapcsolatát áttekintő tanulmánykötetnek, román-magyar gazdasági szakszótár kialakításának, Brassai Sámuel életmű-feltárásnak, a közpolitika és közgondolkodás erdélyországi örökségének széleskörű bemutatásának, s emellett szerzője ötven könyvekben megjelent tanulmányának, másik nyolcvannak szaklapokban megjelenő írást sem feledve. Mint egyetemi főtitkár, Brassai Líceumi óraadó, polgármesteri hivatal főjegyzője, alpolgármester, RMDSZ országos titkára, sporttámogató civil, Vitézi Rend tag, Nemzeti Tehetségsegítő Tanács díjazottja, érdem és kitüntetések viselője megannyi további jóságot és hatékonyságot elmondhat magáról – de ezeket inkább Róla mondják el hívei. Bakk Miklós (a kötetnek egyik társszerkesztője Csatlós Pál és Szenkovics Dezső mellett) e civil „jóság” politikai hatékonyságát mérlegeli írásában,² Bodó Barna az RMDSZ helyzetállapotáról értekezik, Cseke Péter a szülőföld és Somai kapcsolatát tekinti át, Duray Miklós a boldogulás eszközeit keresi esszéjében, Egyed Ákos a gazdaságtörténetírás egy fejezetére építi dolgozatát, Kolumbán Gábor a helyi közösségi fenntarthatóság

2 A szöveg elérhető itt is: <https://www.civilek.hu/tudastar/civil-josag-es-politikai-hatekonysag/>

kulcskérdését feszegeti, Szabó Zsolt a politikai érdekképviselőt morális és érintettség, Brassai szülőföldjén teret kereső kezdeményezés felé kalauzol, Székely Tünde elsőrangú politológiai tanulmányt szán a kötetbe a romániai kisebbségi magyar civil társadalomról és a civil politika modern elméleteiről, Szenkovics Dezső ugyan csak a civil szféra mozgástereit méltatja, s akkor itt még nem szóltam lapszerkesztők, folyóirat-gondozók, tudományos társaságokat éltető, a Magyar Kisebbség, a Civil Fórum, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság képviselőiről, újságírókról, közfeladatokat ellátó gondolkodókról...

Az üdv-kötetek erénye a közös hangzás, az alaptónus, a harmonikus megszólalás. Ebben azonban, mint oly sok más nagyzenekari produkcióban, számos szólamvezetés, hangszertípus, hangnem és konszonzancia is minduntalan jelen van. E „közös koncert” címe és alaphangoltsága itt most a tanítómesterre, életműve és alkotásai hatására, fogyhatatlan tempójára és kitartására van beállítva. Úgy is, mint aki a civil jószágot a hatékonyság eszélyességével volt képes összehangolni, s az eredményességet mindvégig a közösségi hasznossággal tudta mérni. A legtöbb írás tónusában, lábjegyzetében nyilván a legőszintébb jókívánság a további eredményességre készítet, de egyúttal a hála, a partnerség, a civil kurázi megtartásának fontosságára is hangol. Nem ok nélkül – Somai Józsefnek ez immár 85 éve sikerül..., s ez tán sem lehet másképpen.

ALULNÉZETT POLITIKA, ALULBECSÜLT DEMOKRÁCIA

A civil törekvések, képviselők, remények és főképp intézmények egyik bázisa, alapzata kétségkívül a (nem szükségképpen) politikai jelenlét, ezen belül is a társadalmi integráció egy sor lehetősége, körülménye, feltétele és mindezek kihasználásai hajlandósága. A másik „térfelel” azonban föltétlenül ott van a közvetítő intézményrendszer, az egyezkedések számos fóruma, a partnerségek megannyi alakzata, törekvések foglalatja, energiák kumulációját elősegítő vagy organizáló szervezetrendszer. Ezt a „felépítményt”, melyet a nyolcvanas évek változó politikai szótárával már egyre többen merészeltek társadalmi érdekképviselőeknek nevezni, még mindig nem – és sehol sem – a jólnevelt állam teszi teljessé. Sőt, egy sor kortárs politikaelméleti teória szerint az államiság elvadulni látszó, túltengésben érdekelt és túlkormányzásban nyűglődő szféráit az érdemesebb világokban épp maga az ellenérdekelt társadalom lehet képes (talán) korlátozni. Az utóbbi évek legfrissebb társadalomelméleti teóriái között a civilség, a civil érdekérvényesítés, s maga a civilizációs reményű társadalmi részvétel elcsempülni látszik: kiesnek közvetítő rugói, elrozsdásodnak érdekreprezentációs eszközei, behorpadnak oldalai, kiüresednek konvencionális intézményi keretei is. A politikát, mint eszköztárat, mint a formaalkotó komponensek egyik leglátványosabb és egyre többször már legharsányabb rendszerét mindenestre még mindig és továbbra is a társadalom hatalommal kiegyező erői, alkalmasint ellent is mondó, de e dacolás energiáit a Nagy Egész érdekében mozgósítani merész civil-

társadalmi törekvések serkentik. Serkentik fennmaradni, serkentik hatékonyságát, stimulálják elkötelezettségét, tartalommal töltik meg intézményrendszerét, legitimálják státuszát, formalizálják kapcsolati színtereit, szolgáltatóvá teszik vagy gondoskodóvá... – mindenesetre olyan aktivitásokkal teszik teljessé, melyek nélkül maga az államiság is csupán virtuális képződmény lehet.

E státuszt, a társadalmi fejlődés és politikai normarend egyezkedési folyamatának mindenkori (vagy köztes-időleges) eredményességét hivatottak szolgálni olykor a pártok, máskor a pártoktól független autonóm képződmények, s nemegyszer új arculattal jelentkező tömegkezdemenyezések is. A „civil társadalom” eszméjének a hazai politológiában a nyolcvanas évek végétől már meglehetősen hangos képvisellete, olykor csak a definíció szintjén, megint máskor a remények és beteljesült vágyak kereteinek megfogalmazásában kezdettől valamelyes hangadó szerepet vállaló Ágh Attila most újabb kötettel járja körül a társadalmi progresszió idült problémáit és időszerű esélyeit. A (nem véletlenül – *nomen est omen* – Progress könyvek sorozatában) kiadott kötet *A politika alulnézetben. A politika világa a nyugat-európai demokráciákban* címen jelent meg, s az „alulnézet” körében evidens témakörével a „politizáló társadalom” helyébe kéredzkeső „kormányzó társadalom” kérdéskört emeli ki első nagyobb fejezetében. Ez, mint „nyugat-európai modell” a megújuló világok egyik termékeként a „mozgalmi társadalom” szféráját nevezi meg a jövőhöz vezető utak kihívó és pragmatikus folyamataként, még rövidebb képletbe foglalva (ahogyan az előszó utószava szólal meg) „a politikai köztér visszafoglalása” konklúzióval számolva. S lévén szó vitatkozó munkáról, „tudományos esszéről”, melynek forrásmunka mivolta leginkább a későbbi viták során bontakozik ki, Ágh nem is közöl kiadós szakirodalmi jegyzéket, inkább a szemléletmódok illusztratív mivoltával élve végjegyzetekben kínál forrásmunkákat, ezeket is kontextusaikba ágyazva. Európára „nyit ablakot”, de kontrasztként használja a közép- vagy kelet-európai rendszerváltások társadalmának példatárát, leplezetlenül keresve (miként az egész Progress-sorozat) a „jövő a jelenben” állapot teljesebb összképét. Kiemelve persze, hogy a fejlődés vagy haladás fogalomkörében a számunkra adott előképek föltétlenül az európai nyugat példázatai, kritikai észrevételei is ebben a vonzáskörben relevánsnak tekintett felfogásokra fókuszálnak..., így ezek „honosítása”, új keretek közötti továbbgondolása akkor is feladat, ha a (nem)kritikus többség a politikát egy behatárolt területen mozgó, kormányok vagy/és pártok által megült jószágnak tekinti, s vele összefüggésben csak kocsmaasztalnál képes saját álláspontot formálni.

Ágh éppen a fejlett demokráciák működőképességének titkaként „éppen a politika széles és nyitott világa ‘középen’, a nagypolitika és a civil társadalom között” elhelyezkedő köztes teret nevezi meg. „A ‘köztes politika’ egy olyan gazdag és jól tagolt intézményrendszer, amely közvetíti és politikai követelésekké formálja a civil társadalom nyomását a nagypolitika felé” – véli hangsúlyozhatóan a kötet hátoldali ismertetőjében is. Kötete ezért az érvelés-dimenzióért vállalja a társadalmi fejlődés-modelllek között nyugat-európaiak egyre táguló társadalmi világának bemutatását, az alulról jövő más-világok értékszemléletét, a demokrácia igazi terepének okkal tekinthető politizáló társadalmi miliőt (s ezen belül a jó kormányzás paradigmaticus

kérdéseit, a „Nyugat Aranykora” után következő helyzeteket, a versenyképes demokrácia globalizáció-kihívás közbeni formálódását, a társadalmi/állami szférák elválását és szükségképpen újralálkoztatási igényét – ez alkotja a három nagyobb fejezetből az elsőt, 27-63. old.), továbbá az európai civilizációs útvonalon haladók megoldásait, multikulturális és paradigmátikus esélyeit.

A kötet további két fejezete (*Politizáló társadalom Nyugat-Európában, A kormányzó társadalom Nyugat-Európában*) a hosszúra nyúlt átmeneti szakasz és az összehasonlító politológia számára nem meglepő kontrasztokat, helyi eltéréseket, az átmenetek ciklusait, válságait, sokkhatások kezelésének esélyeit, a viharos átmeneti szakaszok fenyegetéseit, a 2008-as világválságot követő demokratikus esélycsökkenést, a magyar fejlődés-változatot is Polányi Nagy Átalakulás-ának és az új világrendek megformálódásának kísértéseivel együtt tárgyalja. Megállapítja, hogy a nyugati, sőt világméretű demokratizálódási igényformálás mellett és helyett „Magyarországon viszont a politika drasztikus leszűkítése ment végbe 2010 után. Ezzel az ország radikálisan letért az uniós fejlődés főútvonaláról, és drasztikusan veszített globális versenyképességéből a regionális partnereihez képest is. Ezért a könyv meghirdeti a politikai köztér visszahódításának, az alulról építkező demokráciának a programját, mert a nyugatias köztes politika intézményrendszerének kialakítása rendkívül fontos Magyarország demokratizálása és eredményes uniós tagsága szempontjából”. Az „államimádó gondolkodástól” a New Deal-ek fejezetein át a kiegyező államot és gondoskodó apa-szerepét korlátozni kívánó törekvések bemutatásán át egy fölöttébb szükséges „gondolatrendszer-váltás” sürgetését proponálja mint időszerű álláspontot. A második fejezet a politizáló társadalom korai képviselői demokrácia-igényétől, az osztályharcos esélyeken át a középosztályi társadalmak fénykora felé kanyarodik el, hogy aztán „a parlamentáris demokrácia ’közpolitikaivá’ tágulását” láttassa a globális világfolyamatokban, majd ezt a mozgalmivá váló generációk megjelenésével ellenpontozza (65-93. old.). A harmadik fejezet a kormányzó esélyek mellé (kormányzat, kormányzás, kormányzó elitek, stb.) a „kormányzó társadalom” igényének kibontakozásával teljesíti körképét, a hálózati társadalom erősödésének helyzetképével mutatja föl a „fejlesztő állam” és a „jövőrorientált társadalom” viszonyrendszerének újabb kulcskérdéseit, összegző kitekintésében a hosszú évszázadra elhúzódó iparosítási időszak szervezési elvének megváltozását a Brexit, Trump elnöksége, a radikális termelési válságok és a demokratikus észérvek háttérbe szorulására hangolt hanyatlás képeire kopírozza. De hangsúlyozza: „Csatasorba léptek és globális mozgalomként is szerveződnek” immár a termelési válságok áldozatait, kárvallottait, ezektől máris szenvedő új generációk. Az új kommunikatív világrend lakói immár nemcsak (?szép?) Új Világot képzelnek, rájuk már egyre kevésbé hat a „dezinformáció korának” megannyi új tüneménye – de mindez csupán előfeltétele egy „új társadalmi szerződés” megkötésének, a bezárkózások ellenére is világhálóbba szövődő társas kapcsolati kultúra túlélő reményeinek, s a kötet zárszavának tekinthető „dacosan optimista utószó” soraiban már „az útvesztés tragikus tényének” élményanyagával együtt élő új generáció másfajta modernizációs útitervére teszi hangsúlyait. Összességében a rendszerkritikai attitűd itthoni erősödését,

a jövő felélését célzó Fidesz-világgal szembeni növekvő elutasítást, az útkezdő nemzedékek európai esélyeinek még lehetséges jövőképét vázolja (133-138. old.).

ELÉG AZ ELÉGBŐL, AVAGY PREKARIZÁLÓDÁS MINT LÁZADÁS

Nemzedékek esélyei, korosztályos sanszai, s az új társadalmi szerződések igénye mint szükséglet ül azon a köteten is, melyet a politikai közhangulatok egy új korszaka jellemez, tölts be és teszd megfontolandóvá. Wolfgang Kraushaar könyve, bár ugyancsak nem tartozik a „friss kiadványok” közé, úgy látom, elenyészően kevés magyar szakirodalmi hivatkozással büszkélkedhet. Pedig...

És itt jönnek a pedigegek... Sok kellene, válogatnom érdemes. Például azt, hogy a kötet alcímében már jelen van egy fogalmi kör, melyet részint „távolítunk”, „kicsukunk” a látókörből, részint messzi tájak történéseihez tartozik (vélik egyesek), megint mások az érintetlenség homályából nem látnak rá minderre. Pedig rólunk, vagy esetleg csupán nekünk szól, de azt kihívóan, mérlegelhetően teszi! *A Diplomások lázadása. Az arab tavasztól az occupy mozgalomig* című kötet úgy jelentőtörténeti, hogy egyben a jövőt is kallibrálja mindazon helyszíneken, ahol a közérdeklődés és a közpolitikai érzékenység még nem terjedhetett ki a történések analitikus megismerésére, vagy az érintettség (a tiltakozás, elköteleződés, kivonulás, szembenállás mozgásai) még nem érték el a forrás-fokot. Ugyanakkor, s mert az „arab tavasz” eseményei a forróbb égövi tájakon söpörték el a fennálló erőszak-államokat, dominó-elv mentén, sorba-rendre, a forráspontok részint a példatárat is gyarapították, Tunisztól Kairóig, Athéntől a Wall Street-ig, Lisszabontól Santiagóig, Kínától Izraelig olyan móresre tanították a politikai eliteket, amelynek alapja az emberi önrendelkezés, a kiharcolható autonómia, a személyiség létbevetettségének cáfolata, a tömegessé váló ellenállás lett..., részint pedig újrafogalmazták a mindenkori kérdést: kiért van az állam, kit szolgál a hatalom, kinek lehet joga véleményt nyilvánítani vagy ellenállni és rendszert borogatni.

A kötet az ismeretterjesztő politológia tolvajnyelvén, a szakavatott publicisztika hitelével és a némileg involvált nemzetközi mozgalomkutatás merszével fogalmazza meg főbb tételeit, a tiltakozások forгатókönyveit, a belső hajtóerőket és külső kényszereket, de nem utolsósorban „a nyugati és az arab országok tiltakozó akcióit egymással összekötő ellenállási formáiról, a lázadásról” ad átfogó képet (12-14. old.). E képpel, mi tagadás, nemigen rendelkezünk az arab „események” előtt, az összehasonlítás még kevésbé tűnt eszélyes szakmai szempontnak. (Jelzem, s bár tévednék..., a tematikus érdeklődésű politológusok java többségének sincs, vagy nem volt, s nem is lett fogalma a mediterrán politikák mikéntjéről és miértjeiről a 2011-et megelőző időszakban, de jó részük azóta sem veszi be tematikai búvkörébe ez események jelentőségét, a részvételi nyilvánosság újabb folyamatait, a lázadásformán helyet követelő új(abb) nemzedékek törekvéseit és mindazt a rejtekező társadalmi potenciált, amelytől duzzad e könyv!). Az elége-

detlenség, ellenkezés, tiltakozás, felháborodás, ellenállás, kivonulás, térfoglalás, lázadás ilyen tüneményei ugyanakkor (ez ma már evidens képletként látható) nemcsak áthatják a nemzetközi politikai diskurzusokat, de megrendítenek nemzetállami vagy államszövetségi stabilitásokat, leépítenek államkapcsolatokat, újraformálnak stratégiákat, kiérdemelnek fölfrissített erőszakformákat, modelálnak társadalmi csoportközi relációkat, mindezek között is – a szerző tudatos kiemelésével és szándéka szerint, a párhuzamok megnevezési igényével – elsősorban a 18-29 év közöttiek korcsoportjának, köztük is főképp a diplomások kiemelhető osztályközi tömegének jelentőségére fordítva a figyelmet. Kraushaar a tunéziai, egyiptomi, amerikai, spanyol, portugál, izraeli és német mozgalmakra összpontosít, a kötet kilenc fejezetében sorra véve ezek eseménysorán túl a mögöttes társadalmi erőkben rejtekező, robbanásig feszült energiák kelléktárát, nem utolsósorban mindezek kilátásaival, demográfiai és politikai stratégiai konzekvenciáival együtt. Annyiban viszont súlyosak „jóslatai” és megfigyelései, hogy a maguk társadalmi tereiben és a hatalom gyarmatosító erejével szembeni kihívások esendőségei okán szinte egyenként és mindannyian teret és szimbolikus tőkét veszítettek – ami pedig megmaradt e mozgalmak büvkörében, az a virtuális tér, az internet világa, az online kommunikáció, a szimbolikus részvétel és szolidaritási hálózat. Ezek pedig a geopolitikai, nemzetgazdasági, biztonságpolitikai, vallási és kulturális eltérések okán nemcsak elszakító hatások, hanem a fölszámolódás, az energiavesztés, a hatáscsökkenés reflexei révén szinte minden ellenállási szférát korlátozóan érintettek. Megmaradtak példának ugyanakkor, melyek bár a hatalmi fölényt sehol és semmiben nem igazán korlátozhatják, de a nemzedéki és státusz-erősítő értelmiségi kilátásokban mégis rejtett hatással továbbélnék. A kvalifikált és kilátástalan értelmiségi tömegek viszont ezek nyomén is „lepottyantak” a középosztályi szintek alá, s egy büvkörbe kerültek a függő, munkanélküli „feleslegesek” egyre szélesedő táborával, a térkereső középrétegek mozgásterével, a modernizáció alámosta tradicionális értékrendek képviselőivel, de az alulfizetett és kiszolgáltatott nagyobb tömegek munkavállalói kilátástalanságával, elégedetlenségi helyzettudatával is. A záró fejezetben (221-241. old.) az érintett értelmiség, mint az állam folyamatosan hazudozó, hiteltelen, gondoskodásra képtelen és képviselőre alkalmatlan erővel szembeni entitás jelenik meg, annak jelzésével együtt, hogy bár a tömegesség egy adott időszakban izgalmas tünete volt az otromba uralom elleni bármikori és bárhol létező ellenállás igényének, ez csupán „virtuális térré” válhatott az eseményekkel teli évek óta és a világfolyamatok gazdasági vagy geopolitikai cikk-cakkjait követően.

Így tekintve, s a prekarizálódás (legszűkebben értve: a kialakuló, de egyben állandósulni is látszó létbizonytalanság) ellen elvben bárhol és bármikor felháborodni hajlamos társadalmi energiák okszerűségét is elismerve, ma már arra is következtethetünk: marad a hűség, vagy marad a kivonulás... (Albert Otto Hirschman az érdekek és a szenvedélyek nyomán írott tematikus kötetére utalva – lásd *Kivonulás, tiltakozás, hűség*, 1995), amely helyzetet a „közjavak” és a „közrosszak” kategóriáiban az utóbbiak társadalmasításával nyer határtalan teret az elmúlt évtizedekben. Hacsak...

ELLENKULTÚRA, AVAGY TALÁLT-MEGLELT SZABADSÁG ESÉLYTELENSÉGE

Az utcai mozgalmak hősei, Valakik és Akárkik, Senkik és meg- vagy feltalált Illetők köreiben jár Barcsi Tamás is, aki A kivonulás, mint lázadás. A kultúrától az ellenkultúráig, avagy a megtalált szabadság címen fogalmazta egybe „nyomozati” anyagát korunk hőstípusairól, hőspótlékairól, az „értékes létezés” feltételeiről és a konzumálódás fogásába esett, a közösségek bomlását átélő kultúrák és kultuszok új korszakának izgalmas képzeteivel. Barcsi a fejlődés, a jólét, a fogyasztás, a tudás, az önmegvalósítás, az információk, az identitás, az autonómia, a határsértő lázadás és a kivonulás stratégiáinak mintegy jó fél évszázados teljes körképét adja, de mindvégig óvakodik az egyfókuszú beállítástól, s belevesz filozófiai rendszerképletektől szociológiai tapasztalaton át pszichológiai és irodalmi műveket is abba a spektrumba, amelyben a nyugati kultúrákkal összefüggő kérdéseit nemcsak elrendezi, de mások válaszaival dacolva újra is fogalmazza. Hatékonyságtól harmóniáig, toleranciák és identitások kulturális, jelenkori, ellenkulturális örökségre épült és a Nagy Megtagadástól a Nagy Beolvadásig ívelő társadalmi folyamatokat tekint át, nem ritkán „a tolerálhatatlan társadalmi viszonyok kritikájára” helyezve a hangsúlyt, s ezen belül a kirekesztés, megtűrés, befogadás hármásából valamiért kilógó tipológiai elemeket is kiemelve ad igen karakteres összképet. Valamiképpen és valahol „magasan” a szerző „gondolatmenetében a rend, a rendszerek logikája bomlik ki, s a lázadás mint kivonulás, a kivonulás mint lázadás képzelt, kipróbált és gyarmatosított útvonalai sejlenek fel. Közérzetünk intelligens lenyomata e könyv, metaforái hatékonyan, hajlékonyan, átfogóan láttatják megalkuvásaink, alkalmazkodásunk, kompromisszumaink, egyeztetéseink, aktivitásunk, különállásunk működésmódját, érzékeltetik azok árát” – hangzik a kötet hátoldali ajánlójából. S valóban, az első fejezet „nyugati kulturális alapfogalmainak” körétől az értékek, identitások, alkalmazkodások, kitörések, lázadások, szabadságeszmények, ellenkulturális körök és helyek, versenyre kelni már nem hajlandó korosztályok autonómia-igényeiig lapozza végig a kulturális- és magatartás-meghatározta értékrendek széles köreit. Tétélei között egy „modern barbárság” iszkoló térnyerése, a bölcsélet és mértékletesség iszonyatos visszaszorulása, a morál mentén végleg alulmaradó korosztályok és gazdasági kultúrák identitás-görccsei a főszereplők, velük szemben pedig az „érték-szigetek a morális szabadság világában” fejezet állít mintegy totális emlékművet a globalizációs válságjelek és tömegmédiá-áradások dacára is részben megmaradni képes emberiségnek. Már ebből is leginkább csak azoknak, akik egyáltalán a filozófia, a teleológia, az elmeuralom jó esélyeire építő szándékok innesső partvonalán még egyáltalán kapaszkodót, lelátót, apró barlangot vagy rést talán remélnék maguknak, ahová dacból vagy keserűség ellen, bánattal együtt vagy kihívó mássággal karöltve még visszavonulhatnak. E kivonulás egzisztenciális feltételeit Barcsi nem a „fejlődés és jólét” tudományipari elgondolásai mentén járja körül, hanem valahol a kor megértése, a személyiség értékvilága és normaképzetei alapján merészeli tétélezni – olykor csak felvázolni, máskor hipotetizálni, sok esetben elvitatni, s végső

kihangsúlyában mégis tisztelettel övezni..., hogy az érték-képzetek messzi szigetvilága valahol talán mégiscsak hívogat és csábít.

A sűrűn tíz oldalas irodalomjegyzék a szakmabelinek sejtetni engedi: nem mese-beszédről, lapidáris esszéről van szó, hanem korelméleti műről, melynek ráadásul velejárója is, hogy nem szakszöveg, inkább izgalmas fogalmi hálóba fogott élvezetes közlésforma, melynek stiláris biztonsága oly evidens tartozék, hogy szinte feledteti is a „Rend”-re épülő nyugati civilizációk szabadsághiányos évszázadait, cserébe viszont a legkevesebb jóslatot sem kockáztat befejezésül arról, valaha is sikerülhet-e „a morális szabadság világában” életképes érték-szigeteknek megmaradnia, melyek nem haszonelvűek, nem rendpártiak és elnyomóak, nem megtévesztők és manipulálóak, s nem ellenünk, hanem értünk valóan osztanak lehetséges autonómiát az érdeklődő keveseknek...

Egész fenti hömbölygésem teljes betű-mennyisége sem lenne elegendő annak vázlatos bemutatásához, amit Barcsi megidéz a hivatkozható korszakból, a „modern idők” új kultúráiból és ellenkultúráiból. Arra viszont már lehangoló következtetésként rövidebben is eljutnánk: a kivonulás makrancos mersze és tudatos dacolása is kevéske remény a valóban esélyes szabadság megelégségének öröméhez. Barcsi itt álmodik egyet, sok évnyi kutatómunkája (s a megidézett kiváló filozófus elődök, akár Arisztotelész vagy Kant, akár Foucault vagy Habermas tanulságai) harmonikus egészként állnak ugyan össze, ám válaszkísérletei inkább az alapcél, az új kérdések újrafogalmazását segítik, nem pedig az álmodozó harmónia messzi horizontra kivetített totálképét. A záró fejezet „érték-szigetei” nem a nagy világszervezetek és világerdekek mentén kialakított alkuk, hanem a kivonulást lázító mivoltában a bevonódásban, a 68-as nemzedék előregedett tiltakozásai helyetti kommunikatív diskurzus etikai diskurzussal kiegészítő jellegében nevezi meg. A Habermas nyomán fölidézett képzet már nem a kanti individuális, hanem a Rorty értelmében vett „liberális ironikus” megoldásai mentén képzelhető el, s a kis szigetek nem, mint pálmával díszített menhelyek jönnek szóba, hanem a világnagy hullámverésektől fenyegetett életvilágokként (214-223. old.), amelyeken nem az önkéntes Robinzonok lakoznak, hanem a választani már nem képes, a külső sodrásoktól kiszolgáltatott és félelemmel telített emberiség. A „Rend”, „Szabadság”, „Verseny” és „Fejlődés” bűvszavaktól áthatott amerikanizált világ demokrácia-deficitesei helyzetei, a közösség tett virtuális valóság-show-k kábulatai, az önmagát értőnek és tudósnak gondoló tévé-néző közhelyessége, a „jóléti” önmegvalósítás vágyképpel eltöltekezett csilgáglángfény-távolságba került a „jövő identitásait” megvalósítani, kimunkálni merészlelő agymunkástól, aki nem a „szabadság és az igazságosság hőse” immár, az idejétmúlt eszmények lovagjai talajt vesztenek, „lázasadásuk” már „a kiteljesedést lehetetlenné tevő társadalom kritikájaként”, irodalmi hősökre emlékeztető passzív világképek őrzőiként avul el. Itt még szerepe lehet az ötvenes-hatvanas évek „határsértő” és világnézetét lázadással kifejező típusoknak (lásd az V. fejezetet), ez azonban csakis a határokat belülről feszegető, érték-alapú közösségeket éltető, a „jó életet” a tömeg-kultúra mesterkéltnél világának elutasításával megvalósító autonóm személyiségek révén lehet esélyes (225-229. old.).

Igen, és talán. Ez optimista vég kissé az Ember tragédiája kétes optimizmusát idézi, jóllehet annál talán jóval gazdagabb világnézeti, filozófiai, mozgalmutatási, etikai, környezetpolitikai, morálszociológiai paradigmák hangsúlyozásával. A szerzői tisztánlátás kontrasztja a kortárs gondolkodó átélői tónussal körbevéve – ígéretes, ám csalóknán bölcséleti megoldásnak tetszik. Mívesen megmunkált, irdatlan filmi-irodalmi ismeretanyaggal megtámasztott, de szinte szépelgően vágytiszta képletnek. Avagy, még az is lehet, hogy a kivonatolt világképek harmóniája éppen ilyen érték-szigetek tengerén lehet életképes. Ezt még Barcsi is a jövőre bízva..., a meglelt szabadság-képzetek esélytelenségének nyugalmával, de forradalmi útmutató nélkül.

REJTŐZKÖDŐ MOZGALOM, GLOBÁLIS GESZTUS, KERESETT INTIMITÁS

Kihívóan kontrasztos élethelyzet persze, amikor az ember íróasztal mellett vagy fotelban ülve arról olvas egy háromszázötven oldalas könyvet, hogyan lehet békésen, humorral, ócska fegyverek nélkül is közösségi forradalmat csinálni... De közben azt is megtudja, hogy ha makropolitikai céljai vannak, menjen talán hamiskodó politikusnak, viszont, ha emberi igényei, társasága, értékrendje és bátorsága keresi a maga szigetecskéit, akkor inkább gondolkodjon el azon, mire mennyi energiája és kitarása juthat a belátható jövőben...! Nem érek rá forradalmat csinálni – épp ez lesz a konklúzió! Az alaplecke pedig viszonylag egyszerű: ha lemondasz a kísérletről, s élteted a kételyt, hogy magad min (és min nem), továbbá mit (vagy miért nem) tudsz módosítani a Nagy Egész eredendő tökéletlenségéből, akkor vesztettél. Ha meg szerénytelenül belenyugszol abba, hogy semmiféle változás nem múlik épp rajtad, akkor a félreértett „kivonulók” között a helyed, s leginkább a szenvedők helyén találsz magad. Saját döntés, önerő, elszánás, amitől mindez függ. Akár, ha győzhetnél is helyette. S ha ellene is, de érte...

Sőt, még ha nem Barcsi könyve nyomán indulsz új határátkelések felé, vagy ha csöppet sem nem hiszed, hogy könyvek olvasásától bármi is változna a társadalomban, vagy ha korábbi lelkesültségeid már elpunnyadtak, ne is görcsölgj velük, hanem inspiráldj! Szrgya Popovics Útmutató a forradalomhoz című kötete igazi mozgalmár tónusú autonómia-próba. Szerzőjéről korábban aligha hallhattunk, de bizvást remélheted, hogy példatára alighanem meglepi mindazokat, akik már túl vannak a társadalomtudományi alapismereteken vagy történeti és világpolitikai alapképzésen. Mert Popovics tanításai és alapkérdései szinte egyszerre szólnak a nagypolitikai híroldalak apró sorai, rejtőzködő mozgalmárok intim közleményei és a civil kurázsit elvonulási helyszíneken oktató ellenzékiek nyílt tézisei helyett vagy mellett is. A kötet ugyanis valamely globális gesztussal egyszerre tanít százezreket a mozgalmi szemléletmód alapjaira, idéz föl helyenként több földrésznyi aktuális példát (kínait, filippínót, egyiptomit, tunéziait, burmait, indiait, ukránt, amerikai, dél-afrikait, moszkvait, Maldív-szigetit, dél-koreait, szerbiait, és tucatnyi mást is) a sikeres és az elbukott rendszerkritikai törekvésekből, s vitatja el tegező és tartózkodó hangnemben a „nagypolitikai”

fenekedések mindenkori sikerét. De úgy, hogy mindössze egy fölmutatott ököl (ami a szerbiai ellenállás jelképe volt és maradt) a legerősebb és legagresszívabb érv, amely e civiljogi platformon megjelenik. Egyetlen csendőrpofon visszaadása sem hangzik el, semmiféle nyilvános kivégzés és bombarobbantás igénye meg nem fogalmazódik, sőt: még a vallási vagy etnikai konfliktus-mezőből sem jön elő terrorfenyegetettségi komponens. Nincs ideológia, nem kísértenek a régi és bevált erőszak-módszerek, senki nem kap késztetést szabotázsra vagy veszélyes akciókra, melyek a hatalom erőszakjára viszont-erőszakkal válaszolnának. Ötletek, jó praktikák, bevált javaslatok vannak, szinte tanmeseként és meglehetősen számban. Izraeli tejberizs-forradalom, San Franciscó-i „kutyaszar-mozgalom”, Lego-figurák vagy Kinder Surprise játékkatonák, idegenforgalmi hírek, életminőség-kampány és tankok elé álló civil kurázi, belső szervezethez és ügyesen kihasznált alkalmak sokszínű köre az, ami az uralmi rend merevségét a jókedvűség és közlékenység eszközével lehet képes lebírni. Ezeket halmozza a Szerző súlyos fejezetekbe, belső kontrollal, derűvel, fantáziát próbára tévő invenciózussággal. De leginkább a késztetés kevésbé rejtett céljával.

Vérbő publicisztika, bennfentes politikatudomány, akcionalista tréning, világ-szervezeti áttekintést és alternatívákat egyszerre kínáló közpolitikai „tankönyv” ez, mégpedig olyan szerzőtől, aki a Milosevics idején eluralkodott belső terror részbeni kárvallottja, amúgy pedig a túlsúlyos államgépezet fölényét az emberi, morális és fizikai ellenállás erejével, a kitartás humorával és a praktikus ötletek tömegével tudta megkérdőjelezni az Otpor! (Ellenállás!) mozgalma révén, néhány tucat emberrel szövetségben. Azaz: együtt, partnerségben, összetartásban és kitartásban, mély emberi elköteleződésben... – ha ugyan cselekedni is hajlamos lennél, nemcsak povedálni... Persze kulcskérdés: akarsz-e tényleges változást és bírod-e majd szuflával, van-e víziód, és rájössz-e, mivel lehet hatni Másokra, akik elvben társaid lehetnének óriási tömegek nevében – de mindehhez lesz-e türelmed, kitartásod, szervezethez, közeli és távoli célod, megoldási útiterved mindahhoz, amit elindítasz...?! A kötet két nagyobb „tárgyköre” az „elméletörténet” és a gyakorlati cselekvések, célképzetek, kivitelezési eljárásmodok felé kalauzol. „A kicsi, megnyerhető és világos célért folyó kezdő meccsek fognak segíteni abban, hogy felkészülj az eljövendő nagyobb kihívásokra...” (216. old.). A Szerző ugyanis az Otpor! egyik fő inspirátora, akinek iskolája a gondolkodó, viccpártias leleménnyel cselező, a hatalmi ostobaságot önnön eszközeivel fölülmúló mozgalmár lét. A kötet hol távolságtartóan végzi el rendszertipikus jegyeket tartalmazó elemzéseit, hol intim találkozók lefolyását meséli el, hol tegezve hoz zavarba az érdektelenség és válasz-erőszak szükségességét hirdető szemléletmódok kapcsán, hol pedig ironikus és bölcselői rutinnal ismerteti a közös cselekvés-feltételeinek és az erőszakmentes ellenállás technikáinak verzióit. Nem kell és nem is jó, ha van erőszak. Első körben elég még a „Nálunk ilyen nem történhet!” fejezet néhány kételye és tanulsága is, azután a legbarbárabb diktátorok vereségeinek hosszú sora következik a kötet további fejezeteiben: „Álmodj nagyot, kezd kicsiben!”; alkoss Jövőképet; „Nevess, egészen a győzelemig!”; fordítsd az elnyomást az elnyomók ellen, akár meztelen lányokkal is!; vedd észre, mennyire „Egységben az erő!”; tervezd meg és köved végig a győzelemhez vezető utat, önelégültség nélkül!; „Fejezd be, amit el-

kezdte!”, anélkül, hogy elbáznád magad vagy végső sikert képzelni oda, ahol ez még csak a jelen...!; s ha kellően kreatív vagy, épp Rajtad múlik! mindaz, ami történhet...! „Csak” ennyi a recept, csakis ilyen szelíd és szolid a program, s nem több a tét, mint a léted és közösséged létének jobbrafordulása...! „Csak” ennyi, de ez sokszor minden is.

Az értékek eme kis közösségi szigeteinek lehetősége épp arra figyelmeztet: talán mindig vedd is észre, hogy nem hősré és világmegváltó mozgalomra van szükség. Hisz akár a szerb titkosszolgálat, a putyini kivégzések, a burmai szerzetes-bebörtönzések, az izraeli tóru-kereskedelem, a maldív nyugdíjreform és egészségügyi piac, a szíriai női sport, valamely tüntetésen csókolódzó párok, esetleg Monty Python-jelenetek analógiái, non-verbális gesztusok a hatalom csicskái ellen... – mindezek konkrét példái legtöbbször alkalmasak lehetnek arra, hogy majmot csinálj belőlük, kiforgasd őket hamisságukból, lealázd nagyképűségüket, elbizonytalanítsd szolgáló bírálókat, virággal kedveskedj a terrorelhárító rendőrsztagoknak, s tudatosítsd a Hatalmasokban, hogy egyszer mindennek vége lehet, s valamikor minden kiérdemesült a vesztesek közé kerül. Csak idő kérdése ez is... „Indulj ki abból, hogy a legtöbb ember érdektelen, motiválatlan, közömbös vagy kimondottan ellenséges. Aztán vegyél elő egy papírt – akár egy szalvéta is megteszi –, és rajzolj egy vonalat. Rajzold oda magad a vonal egyik oldalára, és gondold végig, ki állna ott melletted. Ha a válasz csak néhány ember, akkor kezd előlről a tervezést, függetlenül attól, hogy mennyire vagy elkötelezett az ügy iránt, vagy mennyire nyugtalanít a probléma. Ha sikerül magadat, barátaidat és nagyjából az egész emberiséget a vonal egyik oldalán elhelyezned, a másikra pedig egy maroknyi gonosz fazon került, akkor nyertél...” (55. oldal).

Erőteljesebb filozófiai háttér helyett Popovics könyvében a tapasztalati evidenciát lakoznak leginkább: nincs „okos” másolás, nem folyhat leleményes mintakövetés, nincs „bevált” metódus. Csak figyelés van, tanulás, ötletelés, kreatív készségek mozgósítása, a befogadó társadalmi világ ismerete, az érdeklődés csíholása és fenntartása, az apró jelek tömege, kitartó és elszánt vállalás lelkiismeretes képviselése, állandó mozgalmobővítés, együttműködés, s főképp a jövőkép hite, forgalmazása, elfogadtatása, közössé tétele, meg a reflexiók minduntalan újraelemzése... A részgyőzelmek még nem valóságok, hanem körülmény-változások, jelek egy jelrendszerben, melynek folyamatos önreflexiója a legfőbb feltételek egyike. Nem „A zsarnok” van ellenünk, nem „A Diktátor” mindenkori buktatását elősegítő tanmese-gyűjtemény ez a zsebkönyv, hanem az erőszak ellen és nélkül lehetséges túlélés, rezsimdöntés, boldogulás készsége, nyitottsága a fő üzenet.

Popovics könyve persze nem attól jó, hogy leíró elbeszélés egy-egy eseménysorról, ideológiai alapozás egy anarchista szeánszhoz, vagy hatalomkritikai megerősítés az uralmi ostobaság egyetemességéről, esetleg tényleges tankönyv, használati útmutató a politikai ellenállás célrendszeréhez kötve. Legfőbb erénye mindezek mellett/helyett, hogy nem kíméli önmagát, saját mozgalmukat, párhuzamosan zajló kontroll-példákat, sikertelen vagy felfuvalkodott kísérletek bajgyűjteményét, elvakultságok és tévképzetek „rossz példáit” sem.³ Célja nem a forradalom exportja, sem a

3 Lásd Szrgya Popovics a TEDxKrakow rendezvényén készült előadásának felvételét – magyar felirattal –, elérhető itt: https://www.ted.com/talks/srdja_popovic_how_to_topple_a_dictator?language=hu

tankönyvi magabiztosságú civilitás-tudományi alapozás, sem a névtelen mozgalmári sikermenedzselés propagandája. Egyszerűen csak tanácsokat ad úgy, hogy élő és életképes példák eszköztárát mutatja föl, akár nemzetközi összehasonlításban, akár globalizáció-kritikai összefüggésekben, akár csoport-tréningek ismertetésével, akár analógiás változatokban – de mindig az emberre, a létező, gondolkodó, kérdező, tétova és bizonytalan lényre is koncentrálna. Azt üzeni: ha lehet egyáltalán megváltoztatni a világot, s lehet diktátorokat megbuktatni, akkor azt csakis erőszakmentesen, humorral, életvidáman lehet, mert másképp nem is érdemes... Persze, cáfold meg, ha képes leszel majd rá...!

Képes pedig akkor és úgy lehetsz, ha a közösségi viselkedés, a bárhol lehetséges szeretet, a tétova illúziók és a sokrétű kultúra-elsajátítás, erkölcs és relativizált spirituális értékek kérdései töltik ki aktuális napjaid kihívásainak és próbatételeinek naptárát, ha olykor teóriákban, máskor víziókban, gyakorta tapasztalati tudásban és megfigyelések változataiban leled föl a tudás esélyét, ami hol régi koroké, hol más korok másféle napjaié, saját világainké és más kultúráké egyaránt lehet. A lehetséges stratégiák globális perspektívákban úgyszint gazdagabbak, egyes korok és közösségek, tárgykörök és ideák hatástónusai úgyszint számosabbak – közelebről nézve viszont bármely megoldások, stratégiák, tapasztalati tudások és alárendelődések, örökségek és ellenállások, élményközösségek és történeti folyamatok illetően egyberajzolása is csupán kísérlet a teljesebb belátás, a megértőbb felfogás, a jelent is meghatározó múltbeli kötődések megnevezése felé. Egy keresett intimitás apró esélyét tükröző rejtőzködés jelei, avagy korszakosan új keretek a rejtőzködés és kiválás megtalál szabadság-szigetei körül.

TRODALOM

[T. Kiss Tamás – Tibori Timea: Civil Kurázi – Magyar Népfőiskolai Társaság. Bibó István Népfőiskolai Alapítvány, Kővágóörs, 2017. 471 oldal.

Szigeti Tóth János hetvenéves / [riporter Tibori Timea]; Bibó István Népfőiskolai Alapítvány. - Kővágóörs: Bibó I. Népfőisk. Alapítvány, 2017. - 174 p.

Civiljóság - civil hatékonyság: Somai József 85 éves / szerk. Bodó Barna; [közread. a Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége]. - Kolozsvár: M. Civil Szerv. Erdélyi Szövets., 2016. - 234 oldal.

Ágh Attila: A politika alulnézetben: a politika világa a nyugat-európai demokráciában. Noran Libro, 2017. 145 old.

Szrgya Popovics (Matthew Miller közreműködésével) Útmutató a forradalomhoz. Göncöl Kiadó, Budapest, 2017., 352 oldal.

Wolfgang Kraushaar Diplomások lázadása. Az arab tavasztól az occupy mozgalomig Napvilág Kiadó, Budapest, 2014., 250 oldal.

Barcsi Tamás A kivonulás, mint lázadás. A kultúrától az ellenkultúráig, avagy a megtalált szabadság. Publikon Kiadó, Pécs, 2013., 242 oldal.]

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM

Formai és szerkesztési követelmények

A folyóirat a HARVARD szerkesztési és hivatkozási stílust használja. Ennek összefoglaló és részletes angol nyelvű leírását többek között az alábbi internet címen lehet megtalálni:

<https://usq.pressbooks.pub/harvardagps/chapter/1/>

<https://www.usq.edu.au/library/referencing/harvard-agps-referencing-guide>

Az ettől eltérő stílusban írt anyagokat lektorálás nélkül visszaküldjük. Megkérjük a szerzőt, szerzőket, hogy alkalmazzák a folyóirat által megkívánt formát. A HARVARD stílus legfontosabb és leggyakoribb megoldásait példákkal szemléltetjük az alábbiakban. A példákban nem szereplő esetekről a fenti URL címen lehet tájékozódni.

A beküldött és formailag elfogadott írásokat (a könyvismertetéseket kivéve) két, egymásról nem tudó anonim lektor értékeli és ajánlásokat fogalmaz meg a szerző(k) és a szerkesztőség számára.

Kéziratokat csak e-mailen fogadunk a formai követelmények betartása mellett az alábbi címen:

autonomia@enigmakiado.hu

A folyóirat a következő rovatokat tartalmazza:***Tanulmány rovat***

A tanulmányok minimális terjedelme a táblázatok, ábrák, fotók és irodalomjegyzék nélkül 20 ezer karakter (szóközökkel), a maximális terjedelem ugyanilyen feltételek mellett 40 ezer karakter.

A szövegben alkalmazott betű a Times New Roman, mérete 12 pont, sorköz 1,5. Az egyes hierarchikus szinteknél csak a címsor 1, a címsor 2 és a címsor 3 alkalmazható.

Műhely rovat

A műhely rovatba szánt írások minimális terjedelme a táblázatok, ábrák, fotók és irodalomjegyzék nélkül 15 ezer karakter (szóközökkel). A maximális terjedelem ugyanilyen feltételek mellett 25 ezer karakter.

A szövegben alkalmazott betű a Times New Roman, mérete 12 pont, sorköz 1,5. Az egyes hierarchikus szinteknél csak a címsor₁, a címsor₂ és a címsor₃ alkalmazható.

Gondolatok könyvekről rovat

A gondolatok könyvekről rovatba szánt írások terjedelme az esetleges irodalomjegyzék nélkül legfeljebb 20 ezer karakter (szóközökkel). Ebben a rovatban táblázat, kép, ábra, fotó nem alkalmazható.

A szövegben alkalmazott betű a Times New Roman, mérete 12 pont, sorköz

1,5. Az egyes hierarchikus szinteknél csak a címsor₁, a címsor₂ és a címsor₃ alkalmazható.

Jegyzetek

Lábjegyzet csak kivételes esetekben alkalmazható, mint például a szerzők adatai, vagy olyan esetben, amikor a lábjegyzet a megértést szolgálja. A végjegyzet egyáltalán nem támogatott.

A tanulmányok és a műhelybe szánt írások szerkezete a következő

1. Az írás címe magyarul és angolul
2. A szerző(k) neve (doktori fokozat, beosztás, munkahely jelzése nélkül). A szerzők nem ABC sorrendben, hanem a hozzájárulásuk sorrendjében következnek. A szerzők nevéhez kapcsolható egy lábjegyzet, amelyben fel lehet tüntetni a tudományos fokozatot, munkahelyet és beosztást, valamint email címet.
3. Magyar és angol absztrakt kötelező. Az absztraktok terjedelme nyelvenként 800-1500 karakter (szóközökkel). Az absztraktoknak tartalmazni kell a konkrét kutatási célt, a módszert és a legfontosabb eredményeket, javaslatokat stb. Az absztraktok végén 5-7 kulcsfogalom (keyword) található.

A tanulmány ajánlott szerkezete

1. Bevezető (aktualitás, cél, téma)
2. Szakirodalom
3. Elemzés (módszer, eredmények)
4. Összefoglaló
5. Köszönetnyilvánítás (a szerző szándéka szerint)
6. Irodalomjegyzék

A javasolt szerkezettől el lehet térni, de az absztraktok (magyar, angol), a bevezetőben foglaltak, az összefoglaló és az irodalomjegyzék szükséges. Az irodalomjegyzékben csak azok a tételek szerepelhetnek, amelyekre a szövegben is van hivatkozás.

Táblázat, ábra, kép

A táblázatra, a képre, ábrára a szövegben is hivatkozni kell.

Rossz hivatkozás: „lásd az alábbi táblázatot”

Jó hivatkozás: (6. ábra)

A táblázatnak, ábrának, képnek van száma, angol és magyar címe (12 betűméret) és forrása (10 betűméret). Kerüljük a fölösleges formai, színezési megoldásokat. Az ábrákat lehetőleg szerkeszthető formában a Word vagy Excel programban elérhetően adjuk

meg. A képekre vonatkozó követelményeket a szerkesztő jelzi, törekedni kell a minél részletgazdagabb felbontásra.

A forrás megjelölése táblázat, ábra esetén

Saját szerkesztés: Forrás: saját szerkesztés

Változtatás nélkül átvett: Forrás: (Kovács, I 2021 p. 282)

Változtatással átvett: Forrás: Kovács, I (2021 p. 282) alapján saját szerkesztés

A forrás megjelölése kép esetén

Saját készítés: Forrás: saját készítés

Átvett kép: Forrás: (Kovács, I 2021 p. 26); Forrás: Hadtörténeti Múzeum;

Forrás: - URL cím -

Hivatkozás a szövegben (példák)

Szövegközi hivatkozás

Egy szerző (Kovács 2021)

Két szerző (Kovács és Szabó 2021)

Három és több szerző (Kovács et al. 2021)

Több mű: (Kovács, I 2021; Szabó, S et al. 1989); Németh, J & Blogh, D 1889)

Közvetett hivatkozás a szövegben

Kovács (hivatkozva Tóth, K 2011 p. 77) volt az első, aki...

A prófétaág együtt jár a szegénységgel (Kovács, I 1776, hivatkozva Tóth 2011 p. 77).

Idézetek a szövegben (30 szónál kevesebb idézet)

Azt írja Kovács, I (2021 p. 55), hogy „senki se lehet próféta a saját hazájában.”

Idézetek a szövegben (30 szónál több idézet, idézőjel nem kell)

Azt írja Kovács, I (2021 p 300), hogy ugyan

/a behúzás kötelező/ senki se lehet próféta a saját hazájában, de a személyes tapasztalatom ennek ellentmond, mivel én bizony próféta lettem, de csak itthon. Külföldön nem sikerült nekem az állandó áskálódások és a nagy verseny miatt. A külföldi próféták infrastrukturális ellátottsága kiemelkedő már évszázadok óta.

(folyt) Szabó, N (2021) szerint a fenti idézet ellentétben áll Farkas, S (2011) autonómia felfogásával, mivel....

Hivatkozott irodalomjegyzék (ABC sorrendben, elől a szerző vezetékneve, utána a keresztnév első betűje)

Könyv

Kovács, E. 2000, Összehasonlító próféta-tan. 3. kiadás, Drávamenti Egyetem Kiadó. Felsődráva. ISBN

Farkas, F, Nyúl, I & Lépcső, Á. (szerk.) 1983, A próféták szenvedései. Kézikönyv. Új Kiadó. Budapest. ISBN.....

Tanulmány, könyvben

Tóth, E 1978, Próféta hálózatok. In: Kovács, E (szerk.) Általános prófétatan. 6. kiadás, PR Kiadó. Karcag. ISBN..

Folyóirat tanulmány

Szabó, I 1995, 'Találkoztam boldog prófétával is' *Esélyek és Próféták*, Vol. 32. 4. pp. 234-260.

Szabó, I & Szabó, T 2001 'A próféták szubjektív boldogságának mérése' *Alternatív Prófétatan*, Vol. 1. 2. pp. 1-21.

A lektorálás után közlésre elfogadott írások esetében a szerzőktől az alábbi nyilatkozatot kérjük

Eredetiségi nyilatkozat

az AUTONÓMIA & TÁRSADALOM folyóirat szerkesztőségéhez benyújtott tudományos cikkről

Alulírott/ak nyilatkozom/nyilatkozunk, hogy az Autonómia & Társadalom c. tudományos folyóirathoz beküldött

című kézirat – a megfelelően hivatkozott részek kivételével – saját munkám/munkánk eredménye, lényegi mondanivalóját tekintve korábban magyar nyelven más tudományos folyóiratban nem jelent meg.

2021. hónap nap

Szerző/k aláírása:

.....

.....

.....

Lehetőség a változásra

ECHO NONPROFIT NETWORK

Az Echo Network Koordinációs, Beruházó és Finanszírozó Zrt. által fenntartott, több önálló cégből és központból álló holding fejlesztő programjain és szolgáltatásain keresztül 20 éve segíti a társadalmi és gazdasági problémák kezelését. A cégcsoport általános és célzott fejlesztési koncepciók, stratégiai tervek kidolgozásával, kutatási programokkal, képzési projektekkel és innovatív szolgáltatások szervezésével áll a megrendelők rendelkezésére.

ALAPELVEINK

Az Echo Network alapelve, hogy a helyi igényekhez leginkább igazodó, fenntartható szolgáltatásokon, hosszabb projekteken és eseti akcióprogramokon keresztül, felkészült hazai és nemzetközi munkatársakkal érje el alapítói céljait.

Az Echo Network a társadalmi és gazdasági szolgáltatások mellett sokszínű, ágazatközi projekteket is megvalósít, egy-egy probléma köré összegyűjtve több terület szakembereit, akik együtt innovatív szemléletmóddal újszerű válaszokat tudnak adni megoldandó problémákra.

Az Echo Network lehetőséget teremt fiatal, pályakezdő szakembereknek arra, hogy gyakorlatot szerezzenek konkrét projekteken dolgozva. Ennek érdekében a cégcsoport saját ösztöndíjprogramot működtet, pályakezdőket mentorál és gyakorlati helyként vesz részt a duális képzésekben.

Az Echo Network olyan szolgáltató cégcsoport, mely az igényekre valós helyzetképen alapuló komplex programokkal reagál egy modellértékű kutatási, fejlesztési és innovációs hálózat nemzetközileg is elismert tagjaként.

SIKERÜNK TITKA

- ✓ Saját kezdeményezésű, fenntartható célokat szolgáló programjainkban szerves egységet alkot a kutatás, a fejlesztés és az innováció.
- ✓ Programjainkhoz további együttműködő partnereket vonunk be az egyetemi, önkormányzati, állami és vállalati szektorból.
- ✓ A feltárt problémáknak, kutatási eredményeinknek, fejlesztéseknek és innovatív megoldásoknak a legnagyobb célirányos nyilvánosságot tudjuk biztosítani.
- ✓ Tematikus konferenciákat, szakmai műhelyeket szervezünk, újságot, szakmai folyóiratot, módszertani útmutatókat adunk ki.
- ✓ Az ügyfelekkel való közvetlen kapcsolat érdekében szolgáltató irodákat, központokat, intézeteket működtetünk.
- ✓ Támogatjuk az Echo céljaival megegyező, ahhoz kapcsolódó más szervezetek, intézmények, tevékenységét, programjait.
- ✓ Tudásbázist hoztunk létre a folyamatos megújulás elősegítésére, szakkönyvtárat és képző központot is működtetünk, az együttműködésekbe bevont szakemberek tudására is építünk.

Ára: 1490 Ft

